

T.C.

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

SELÇUKLULAR ZAMANINDA ÇIKAN İSYANLAR

REBELLIONS DURING THE SELJUKS

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

İmren KILIÇLI

DANIŞMAN

Doç. Dr. Emrullah KALELİ

Giresun-2023

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 10.10.2023 tarihli toplantısında jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi İmren Kılıçlı'nın Selçuklular Zamanında Çıkan İsyanlar başlıklı tezini incelemiş olup, aday 20.10.2023 tarihinde, saat 10.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Sunulan çalışma, sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jüri tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Prof. Dr. İlhan EKİNCİ	
Üye	Doç. Dr. Emrullah KALELİOĞLU	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Selim KARAKAŞ	
Üye		
Üye		

ONAY

20/10/2023

Prof. Dr. Oğuz Serdar KESİCİOĞLU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Selçuklular Zamanında İsyanlar” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

20/10/2023

İmren KILIÇLI

ÖN SÖZ

Selçuklu Devleti zaman içerisinde Hindikuş Dağlarından Batı Anadolu'ya Orta Asya'dan Basra Körfezine uzanan geniş bir alana hâkim olmuşlar ve bünyesine Harezm, Afganistan, İran, Anadolu, Suriye, Türkistan ve Azerbaycan gibi toprakları sınırlarına katmıştır.

Bu kadar güçlü olan ve geniş toprak parçasına sahip olan Selçuklu devleti zamanla zayıflamaya ve yıkılmaya mahkûm olmuştur. Elbette bu yıkımın önemli bir sebebi de devletin kendi içerisinde çıkan isyanlarıdır. Bu isyanlar zaman zaman devlet politikasının yönünü değiştirmiş ve dış güçlerin devlet işlerine karışmasını kolaylaştırmıştır. Selçuklu Devletinde isyanların en büyük sebebi taht mücadelesi sonucu ortaya çıkmıştır. Türk devleti geleneğine bağlı olan ve bu şekilde yönetilen Selçuklu devletinde bu mücadeleler devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Tezimizin konusu olan isyanları anlatırken de bu gibi taht mücadelelerini ayrıntılı şekilde ele almaya çalışacağız.

İsyanların devleti nasıl etkilediğini, isyanın dayanaklarının ne olduğunu, devletin güçlü bir otoritesi varken isyan sonucundan bu otoritenin nasıl sarsılabileceğini ve devleti geliştirmekten alıkoyacağını tezimizde anlatmaya çalışacağız.

Bu çalışmanın gerçekleşmesindeki katkı ve desteğinden dolayı danışman hocam Doç.Dr. Emrullah KALELİ'ye teşekkürlerimi sunarım.

İmren KILIÇLI

Giresun 2023

ÖZET

Bu tezimizde Selçuklu Devleti içerisinde çıkan isyanların sebeplerini, nasıl geliştiklerini, hanedan üyelerinin taht için birbirleri ile ne şekilde mücadele ettiklerini açıklanmaya çalışılmıştır.

Tezimiz, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş bölümünde Selçuklu Devletindeki isyanların sebeplerinin ne olduğu, devletin hâkimiyet anlayışı, bu durumun isyanlarda ne gibi bir payı olduğu ele alınmıştır. Birinci bölümde hanedan üyeleri arasında geçen hükümdarlık mücadeleleri ve hanedan üyelerinin hükümdara karşı çıkardıkları isyanlar ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Anadolu Selçuklu Devleti Hükümdarları zamanında çıkan isyanlar kronolojik bir sıraya göre irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti, İsyân.

ABSTRACT

In this thesis, we tried to explain the reasons for the rebellions within the Seljuk State, how they developed, and how the members of the dynasty fought each other for the throne.

Our thesis consists of an introduction and two chapters. In the introduction part of the thesis, the reasons for the rebellions in the Seljuk State, the understanding of sovereignty of the state, and what share this situation had in the rebellions were discussed. In the first part, the struggles for suzerainty between the members of the dynasty and the rebellions of the dynasty members against the ruler were discussed in detail. In the second part, the rebellions that occurred during the reign of the Anatolian Seljuk State rulers were examined in chronological order.

Keywords: The Great Seljuk State, the Anatolian Seljuk State, Rebellion.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
KISALTMALAR.....	IX

GİRİŞ.....	1
I. Selçuklu Devletinde Yönetme Yetkisi ve İsyana Temel Oluşturması.....	2
II. Kut İnancı.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM**1. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNDE ÇIKAN İSYANLAR**

1.1. HÜKÜMDARLARIN ÖLÜMÜNDEN SONRA YAŞANAN İKTİDAR MÜCADELELERİ VE TAHT DAVACILARININ İSYANI.....	5
1.1.1. Kutalmış'ın Vezir Kündürî ve Sultan Alparslan'a Karşı Mücadelesi.....	5
1.1.2. Kirman Meliği Kavurd Bey'in (Kara Arslan Bey)Kardeşi Alparslan'ın Ölümünden Sonraki Taht Mücadelesi.....	7
1.1.3. Terken Hatun'un Berkyaruk'u Bertaraf Etme Girişimi.....	11

1.1.4. Berkyaruk ile Tutuş Arasındaki Taht Mücadelesi.....	14
1.1.4.1. Tutuş'un Halife Muktedi'ye Haber Göndermesi.....	16
1.1.4.2. Tutuş'un Berkyaruk ile Karşı Karşıya Gelmesi ve Mücadele.....	17
1.1.4.3. Tutuş'un Vefatı.....	20
1.2. HÜKÜMDARLARIN SALTANATI ZAMANINDA ORTAYA ÇIKAN İSYANLAR.....	22
1.2.1. Tuğrul Bey (1040-1063) Döneminde Çıkan İsyandar	22
1.2.1.1. İbrahim Ynal'ın İlk İsyanı.....	22
1.2.1.2. İbrahim Ynal'ın İkinci İsyanı.....	23
1.2.1.3. Kutalmış'ın Tuğrul Bey'e Karşı İsyandar Girişimi.....	24
1.2.2. Sultan Alparslan (1063-1072) Döneminde Ortaya Çıkan İsyandar ...	25
1.2.2.1. Fahrü'l Mülk Yabgu'nun İsyanı.....	25
1.2.2.2. Kavurd Bey İsyanı.....	25
1.2.2.3. Huttelan Emiri'nin Sultan Alparslan'ın Hâkimiyetini Kabul Etmesi.....	26
1.2.2.3.1 Huttelan Bölgesi.....	26
1.2.2.3.2. İsyandar Zamanı.....	27
1.2.2.4. Sağaniyan Emiri Musa'nın İsyanı.....	27
1.2.3. Melikşah (1072-1092) Döneminde Ortaya Çıkan İsyandar.....	28
1.2.3.1. Tekiş'in ilk İsyanı.....	29
1.2.3.2. Tekiş'in İkinci İsyanı.....	30
1.2.4. Berkyaruk (1092-1104) Döneminde Ortaya Çıkan İsyandar.....	31

1.2.4.1. Berkyaruk Döneminde Mahmud Mücadelesi.....	32
1.2.4.2. Arslan Argun'un Berkyaruk Dönemindeki İsyanı.....	33
1.2.4.2.1. Böripars'ın Arslan Argun ile Mücadelesi.....	34
1.2.4.2.2. Melik Sencer'in Arslan Argun ile Mücadelesi.....	35
1.2.4.3. Emir'i Emiran Muhammed b. Süleyman'ın Tahtı Ele Geçirme Girişimi.....	35
1.2.4.4. Muhammed Tapar'ın Berkyaruk ile Mücadelesi.....	36
1.2.4.4.1. Muhammed Tapar'ın Tahtı Ele Geçirmesi.....	37
1.2.4.4.2. Berkyaruk Adına Tekrar Hutbe Okunması.....	38
1.2.4.4.3. Berkyaruk Muhammed Tapar Arasındaki İlk Mücadele (4 Recep 493/15 Mayıs 1100).....	38
1.2.4.4.4. Berkyaruk Muhammed Tapar Arasındaki İkinci Mücadele (3 Cemâziyelahir 494/ 5 Nisan 1101).....	39
1.2.4.4.5. Berkyaruk ile Muhammed Tapar Arasındaki Üçüncü Mücadele (Muharrem 495/29 Kasım 1101).....	41
1.2.4.4.6. Berkyaruk ile Muhammed Tapar Arasındaki Dördüncü Mücadele (Cemâziyelevvel 495/Şubat-Mart 1102).....	43
1.2.4.4.7. Berkyaruk ile Muhammed Tapar Arasındaki Beşinci Mücadele (8 Cemaziyelâhir 496/ 19 Mart 1103).....	44
1.2.4.5. Berkyaruk'un Emir Kodan ve Yaruktaş ile Mücadelesi.....	46
1.2.4.6. Emir Üner İsyanı.....	47
1.2.5. II. Melikşah (1105) Döneminde Ortaya Çıkan İsyanlar.....	47
1.2.6. Muhammed Tapar (1105-1118) Döneminde Meydana Gelen Emirlerin İsyanları	48

1.2.6.1. Seyfud-Devle'nin (Melikü'l-Arab) Muhammed Tapar ile Mücadeleye Girmesi.....	48
1.2.6.2. Mengübars İsyanı.....	51
1.2.7. Ahmed Sencer (1118-1153) Dönemindeki İsyanlar.....	51
1.2.7.1. Sultan Sencer'in Diğer Devletler Karşısındaki Tutumu.....	54
1.2.7.2. Sultan Sencer'in Esirlik Dönemi.....	57

İKİNCİ BÖLÜM

2. ANADOLU SELÇUKLU HÜKÜMDARLARI ZAMANINDA ÇIKAN İSYANLAR

2.1. KUTALMIŞOĞLU SÜLEYMAN ŞAH (1077-1086) DÖNEMİNDE ÇIKAN İSYANLAR.....	60
2.1.1. Mansur'un Süleymanşah'a Karşı İsyanı.....	60
2.1.2. Musul Emiri Şerefüddeve Müslim'in Süleymanşah'a Karşı İsyanı.....	60
2.2. KILIÇARSLAN (1092-1107) DÖNEMİNDE ÇIKAN İSYANLAR.....	61
2.2.1. Çaka Bey ile I.Kılıçarslan Arasındaki Mücadele.....	62
2.3. SULTAN MESUD (1116-1155)DÖNEMİNDEÇIKAN İSYANLAR.....	64
2.3.1. Sultan Mesud'un Kardeşi Melik Arap ile Mücadelesi.....	64
2.3.2. Sultan Mesud'un Danışmendli Hükümdarı Yağıbasan ile Mücadelesi.....	65
2.4. SULTAN II. KILIÇARSLAN (1156-1192) DÖNEMİNDE ÇIKAN İSYANLAR.....	66
2.4.1. II. Kılıçarslan Tahta İlk Çıktığındaki Mücadeleleri.....	66

2.4.2. II. Kılıçarslan ve Nureddin Mahmud Arasındaki Mücadele.....	66
2.5. I. GYASEDDİN KEYHÜSREV (1205-1211) DÖNEMİNDE ÇIKAN İSYANLAR.....	69
2.5.1. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in İlk Saltanatı (1192-1196) ve Kardeşleriyle Mücadelesi.....	69
2.5.2. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in İkinci Saltanatı (1205-1211).....	70
2.6. I. SULTAN İZZEDDİN KEYKAVUS (1211-1220) DÖNEMİNDE ÇIKAN İSYANLAR.....	71
2.6.1. I. Sultan İzzeddin Keykavus ile I. Alâeddin Keykubad Arasındaki Taht Mücadeleleri.....	71
2.6.2. Kayseri'deki Mücadele.....	72
2.6.3. Ankara'daki Mücadele.....	74
2.7. I. ALÂEDDİN KEYKUBAD (1220-1237) DÖNEMİNDE ÇIKAN İSYANLAR.....	76
2.7.1. Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın Emirler ile Mücadelesi (1223).....	77
2.8. II. GYASEDDİN KEYHÜSREV (1237-1246) ZAMANINDA ÇIKAN İSYANLAR.....	79
2.8.1. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Sadettin Köpek ile Münasebeti.....	79
2.8.2. Babaî Ayaklanması (1240).....	81
SONUÇ.....	84
KAYNAKÇA.....	87

KISALTMALAR

a.g.e: Adı geçen eser

b.: Bin

C.: Cilt

ev.: Çeviren

Der.: Derleyen

DİA: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Haz.: Hazırlayan

Meb: Milli Eğitim Bakanlığı

S.: Sayı

s.: Sayfa

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti

TTK: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Büyük Selçuklu Devleti Oğuzların Kınık boyuna mensup olduğu ve Selçuk Bey tarafından temellerinin atıldığı bilinmektedir. Tarih boyunca çok geniş alanlarda hüküm süren Selçuklular teşkilatlanma ve yönetim açısından oldukça başarılı politikalar izlemiştir. Ancak bu denli büyük bir teşkilata sahip olmanın devletin kendi içerisinde bir takım mücadeleler vermesine engel olamamıştır. Devlet içerisinde bir takım isyanların görülmesi kaçınılmaz olmuştur. Tezimizde bu isyanların sebeplerini kendi içerisinde benzerliklerini ve farklılıklarını ele almaya çalışacağız. Daha önce tezimizde yer alan konular ayrı ayrı olarak ele alınarak çalışmalar yapılmasına rağmen, biz bu konuları daha panoramik bir bakış açısıyla bir bütün olarak ele almayı yeğledik.

Selçuklu Devleti son bulana dek birçok isyana şahit olmuştur. Bu isyanların sebebi ise birden çoktur. En başta süregelen taht mücadeleleri isyanların temelini oluşturmuştur. Taht üzerinde hak iddia eden kişiler iktidara sahip olamadığında haksızlığa uğradığını varsayarak isyan etmekten çekinmemişlerdir. Bir diğer sebep ise devlet erkânından olan kişilerin savaşlarda veya devlet işlerinde gösterdiği başarılar neticesinde istediği makama sahip olamamasıdır. Kut inancı ve ülkenin hanedan mensuplarının ortak malı olarak görülmesi de bu mücadelelerin nedenleri arasındadır.¹

Hükümdar öldükten sonra girilen taht mücadeleleri devlet yönetimini zayıflatmış, dış güçler bu durumdan faydalanmaktan çekinmemiştir. Hâkimiyeti ele geçirmek için çeşitli yollara başvuran hanedan mensupları devletin otoritesinin sarsılmasında büyük rol oynamışlardır.

Çoğu zaman “*Selçuklu Nizamı*” denilen düzenin kurulmasından sonra büyüyen devlet, bu mücadeleler sebebiyle otoritesini kaybetmeye ve zayıflayıp dağılmaya mahkûm olmuştur.² Çıkan isyanlara bir sebep de mefaat elde etmek için fırsat kollayan Selçuklu komutanları ve devlet adamları olmuştur. Devlet adamları ve

¹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat Yay., İstanbul, 1997, s. 245-250; S. Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yay., Ankara, 2006, s. 39-40.

² Abdullah Bayındır, **Selçuklularda Taht Mücadelelerine Etki Eden Faktörler**, C.5, S.10, 2017, s.27.

komutanlar destekledikleri kişileri kendi hareket alanlarının daha geniş ve yeteneklerinin etkin olması için isyana yöneltmişler ve onlar her açıdan bu isyandan yararlı olmuşlardır. Çatışma halinde olan hanedan mensupları güç gösterisi yapmak adına komutanlara büyük meblağlar vaat etmişler, bu durumda hem ekonominin çökmesine hem de isyanların uzamasına sebep olmuştur.

Devlet mensuplarından kimseler memnun olmadıkları hükümdarların karşısına başkalarını çıkarmaktan ve desteklemekten çekinmemişlerdir. Büyük Selçuklu Hükümdarı Berkıaruk (1092-1104) döneminde vezir olan Müeyyidü'l-Mülk'ün, Sultan tarafından azledilince önce Emir Üner'i, daha sonra da sultanın kardeşi Muhammed Tapar'ı saltanat için galeyana getirmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.³ Dış devletler de çoğu zaman Selçuklularda çıkan isyanları desteklemişlerdir. Çünkü bu durum onlar için kaçırılmayacak bir fırsat haline gelmiştir. Güçlü olan hükümdarın etkisiz hale gelmesi devlet otoritesinin sarsılması ve zayıflamasına yönelik bir durum olduğundan bu iç karışıklılara daima müdahale etmişlerdir.

Bütün bu sebeplerin neticesinde ortaya çıkan isyanlar zamanla devlet otoritesinin ortadan kalkmasında etkili olmuş ve kaçınılmaz son olan devletin yıkılışında büyük bir rol oynamıştır.

I. Selçuklu Devletinde Yönetme Yetkisi ve İsyana Temel Oluşturması

Selçuklu Devletinin yönetim anlayışına baktığımızda tahtın hanedan üyelerinin ortak malı olduğunu görmekteyiz. Bu sebeple hanedan mensuplarının hemen hepsi taht üzerinde hak iddia etmiştir. Buna bağlı olarak da sürekli olarak devlet içerisinde isyanlar meydana gelmiştir. Selçuklu Devletinde taht hanedanın ortak malı olarak kabul edildiğinden hanedan mensubu olan herkes tahtta hak sahibi olduğunu ileri sürmüştür.⁴ İsyancılar bundan dolayı kendilerine hak çıkarmış ve kendileri sultan olabilmeleri için etrafında toplanan taraftarlarıyla ve menfaat elde

³ Bayındır, **Selçuklularda Saltanat Mücadeleleri**, Hiperink Yay. 2020, s.16-85.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat Yay., İstanbul, 1997.

etmek için söz konusu durumu fırsat olarak görenlerin desteğini alarak isyan etmişlerdir.

II. Kut İnancı

Kut inancı, eski Türk hâkimiyetine göre hükümdarın bazı özelliklerinin, güçlerinin Tanrı tarafından verilmesine dayanan bir inanç olarak bilinmektedir. Hükümdar kendisine tanrı tarafından kut (yönetme yetkisi) verildiği için hükümdar olmuştur. Buna dayanarak diyebiliriz ki Türklerde yönetme anlayışının temel dayanağı tanrıdır.⁵

Tanrıdan kut aldığı düşünülen hükümdar ülkesini adil bir biçimde yönetmek zorunda kalmıştır. Kut asıl olarak kişiye değil aileye verildiği bilinmektedir.⁶ Bu nedenle hükümdarların hemen hepsi kendi soyunu Oğuz Han soyuna dayandırmıştır. Kut aileye verildiği için hükümdar meşveretle Kurultay’da seçilmektedir. Ancak her ne kadar bir uzlaşma söz konusu olsa da Kut anlayışı devletin temellerini sarsan hatta parçalanıp dağılmasına sebep olan bir anlayış olarak görülmüştür. Çünkü anlayışa göre kut hanedan üyelerinin birinden diğerine kan yoluyla geçmiştir.⁷ Bu nedenle de her hanedan üyesi kendisini taht üzerinde hak sahibi olarak görmüştür. Ancak tanrı sadece bir kişiyi hükümdar olarak seçmiştir ve bu kişi de yetenekli bir kişi olmak zorundadır. Sultan Alparslan’ın Tanrı’nın kendisini dünya işlerini düzene koymak için gönderdiğini düşünmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir.⁸ İnanışa göre de tanrının seçeceği kişi taht için yapılacak olan mücadele sonucunda belli olmuştur. İşte bir diğer sebep olan Kut inancı da Selçuklu Devletinde isyanların çıkmasına neden olmuştur. Hükümdarlar kendilerinden sonra veliaht tayin etseler bile hanedanın diğer üyeleri kendilerinin de taht üzerinde hakkı olduklarını ileri sürerek çoğu zaman isyan başlatmışlardır.⁹

⁵ Bayındır, **Selçuklularda Taht Mücadelelerine Etki Eden Faktörler**, s. 29.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Yusuf Has Hacıp, **Kutadgu Bilig**, Çev., R. R. Arat, TTK Basımevi, Ankara, 1985.

⁷ Mehmet Çeribaş, “Türk Kültüründe Kut İnancı ve Kut Aktarma Yolları”, **Motif Akademi Halk Bilim Dergisi**, C.14, S. 36, 2021, s. 1186-1189.

⁸ Ali Sevim, Edoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, T.T.K. Yay., Ankara, 1995, s. 141.

⁹ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, Meb Yay., İstanbul, 1970, s. 4-31; Halil İnalçık, “Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimyet Telakkisiyle İlgisi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 14, S. I, Ankara 1959, s. 74-75.

Sonuç olarak Selçuklularda hanedan devletin ortak malıdır anlayışı ve Kut inancının verdiği yetki tahta sahip olmak için çıkarılan isyanların en büyük dayanağı olmuştur. Nitekim devlet yıkılıncaya kadar sürekli bir saltanat mücadelesi içinde debelenmiştir. Kut inancından dolayı, hanedan üyelerinin hepsi halk ve komutanlar arasında da eğit olarak görülmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ ZAMANINDA ÇIKAN İSYANLAR

Bilindiği gibi hükümdarlık kan yoluyla hanedan üyeleri arasından birinden diğerine geçen bir durumdur. Töre ve yasalara aykırı olmamak şartıyla hükümdarlık ırsi bir durum olarak görülmüştür.¹⁰ Ancak Tanrı'nın hükümdarlık yetkisini en çok yetenekli olan kişiye verdiğine inanılır. Bu da hükümdarlık için savaşların yolunu açmıştır. Yani hükümdarlığı ele geçirmek için savaşmak artık kaçınılmaz olmuştur. Taht mücadelesinin Türk egemenlik anlayışının doğal bir sonucu olarak ortaya çıktığı bilinmektedir.¹¹ Bu mücadeleler devlet için zaman zaman hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar ortaya çıkardı. Nitekim mücadele sonucunda en güçlü ve en iradeli kişi tahta oturacağından bu durum halkın selameti ve ülkenin daha iyi yönetilmesi bakımından olumlu olacağı gibi, devletin uzun süren saltanat mücadeleleri esnasında zayıflaması da söz konusu olabilirdi.

1.1. HÜKÜMDARLARIN ÖLÜMÜNDEN SONRA YAŞANAN İKTİDAR MÜCADELELERİ VE TAHT DAVACILARININ İSYANI

1.1.1. Kutalmış'ın Vezir Kündürî ve Sultan Alparslan'a Karşı Mücadelesi

Esas adı Ebu Nasr Amidülmülk İmadüddin Mansur bin Muhammed el-Kündürî, olan Kündürî, 1055-1063 yılları arasında Büyük Selçuklu Devletinde vezirlik görevini yerine getirmiştir. Vezir Kündürî Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Kutalmış'ı kuşatma altında tutmuştur. Daha sonra kuşatmayı kaldırmış ve Rey'e dönmeye karar vermiştir. Rey'e döndüğünde Tuğrul Bey'in üvey oğlu olan Süleyman'ı Selçuklu tahtına çıkartmış ve adına hutbe okutmuştur.¹² Kündürî güçlü

¹⁰ Merçil, **Kirman Selçukluları**, T.T.K Yay., Ankara, 1989, s. 141.

¹¹ Salim Koca, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı", **Türkler**, C. II, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 828.

¹² Sıbt İbnü'l Cevzi, "Mir'âtüz-Zaman", **Belgeler**, C. XIX, S. 23, s. 2.

olan Alparslan'ın sultan olmasından hep çekinmiştir. Alparslan'a karşı kendi gücünün daha az olduğunun farkında olan Kündürî onun sultan olmasını hiç istememiştir. Alparslan'a mektup yazarak Tuğrul Bey'in ölmeden önce Süleyman'ı devletin başına geçmesi için vasiyet ettiğini, isterse farklı bölgelerde yer sahibi olacağını ve hutbelerde Süleyman'dan sonra adının geçeceğini böylece devletin bölünmekten kurtulacağını belirtmiş, aksi durumda ise Alparslan'dan önce saldırıya geçeceklerini belirtmiştir.¹³ Mektupta açıkça bir tehdit yer almıştır. Kündürî Alparslan tahta geçerse onu istediği gibi yönetemeyeceğini bilmektedir. Bu nedenle Süleyman'ı daha iyi el altında tutacağından onu desteklemiştir.

Kündürî'nin yazdığı bu mektuptan bazı emirlerin haberi olmuştur ve bu emirler arasında ayrılıklar çıkmıştır. Alparslan'ın yanında olan bazı emirler Kazvin'e gitmiş ve Alparslan adına hutbe okutmuşlardır. Bu sırada tahtta hakkı olduğunu düşünen Kutalmış ise Girdkuh kalesinden inmiş ve çok sayıda asker toplamıştır. Akabinde kendisini sultan olarak ilan etmiştir.¹⁴ Bu durumlar Vezir Kündürî'yi oldukça zor durumda bırakmıştır. Bazı emirlerin Alparslan'ın yanında olması hasebiyle Kündürî Kutalmış'ın karşısında savunmasız kalmıştır. Buna çare olarak yine Alparslan'dan yardım istemiştir. Alparslan Kutalmış'ın bu hareketini öğrenince askerlerini ona karşı harekete geçirdi. Bu arada Kutalmış Kündürî'nin, bu hamlesinden haberdar olmuştur ve ona karşı kuvvetlerini mağlup ederek Rey şehrini kuşatmıştır.¹⁵ Daha sonra Kündürî'nin ordusu toparlanmaya çalışsa da başarılı olamamıştır. Kutalmış, hemen Kündürî'nin ordusunun başındaki İnanç Bey ve beraberindeki askerleri esir etmiştir ve şehri ele geçirmiştir. Bütün bu yaşanan olaylardan sonra halk zor durumda kalmıştır. Vezir Kündürî, Kutalmış karşısında çaresiz kalınca tekrar Alparslan'dan yardım istemiştir ve buna karşılık olarak Alparslan da ona bulunduğu yerden çıkmamasını ve kendisini beklemesini söylemiştir. Alparslan bir an önce Kutalmış'a karşı harekete geçmek istemiştir. Çünkü Kutalmış'ın ordusundaki askerler kuşattığı Rey şehri halkına oldukça zulüm etmişlerdir. Alparslan'ın yolda kendisine karşı geldiğini öğrenen Kutalmış harekete

¹³ Sibt İbnü'l, Cevzi, **a.g.e**, C. XIX, S. 23, s. 2.

¹⁴ Reşidüddin, **Cami'u't- Tevarih**, s. 28.

¹⁵ Sibt İbnü'l, Cevzi **a.g.e**, C. XIX, S. 23, s. 4, Reşidüddin, **a.g.e**, s. 28.

geçmiştir. Alparslan öncü kuvvetlerini Kutalmış'a karşı göndermiş fakat bu kişilerden Hacıp Erdem'in kuvvetleri yenilgiye uğratılmıştır. Yenilgiye uğrayan Hacıp Erdem bu durumu Alparslan'a bildirmiştir. Bu sırada Kutalmış düşmanı için planlar kurmaktan vazgeçmemiştir. Bölgedeki Milh Vadisine su akıtarak burayı bataklık haline çevirmek istemiş ve Alparslan'ın hareketini kısıtlamak istemiştir.

Alparslan bu durumda dağbölgesinde gidecek yol bulamamış ve atlarını bataklık bölgesine sürmüştür. Fakat burada ilginç bir durum gerçekleşmiştir. Sultan Alparslan ve askerleri bataklığı geçmeyi başarmışlar ve savaş yerlerini almışlardır.¹⁶ Böylece Kutalmış'ın bu planı işe yaramamıştır. İki taraf arasında gerçekleşen savaşı Alparslan kazanmıştır. Kutalmış'ın büyük oğlu ve kardeşi Resultekin mağlubiyet sonucunda Alparslan tarafından esir edilmiştir.

Ayrıca savaş sırasında atından düşen Kutalmış kan kaybından vefat etmiştir.¹⁷ Alparslan'ın Kutalmış'a olan siniri bir türlü geçmemiş ve onun tarafında yer alan bütün kişileri öldürmek istemiştir. Fakat Nizâmülmülk bu durumun kendi aleyhlerine olacağını söyleyerek onu vazgeçirmeyi başarmıştır.

1.1.2. Kirman Meliği Kavurd Bey'in (Kara Arslan Bey) Kardeşi Alparslan'ın Ölümünden Sonraki Taht Mücadelesi

Kavurd Bey'in tam adı Kara Arslan Ahmed Kavurd Bey'dir. Selçuk Bey'in büyük torunu ve Çağrı Bey'in oğlu olan Kavurd Bey 140 sene hüküm sürecek olan Kirman Selçuklularının da kurucusudur.¹⁸ Sultan Alparslan hasta yatağında ölmek üzereyken kendisinden sonra tahta oğlu Melikşah'ın geçmesini vasiyet etmiş, bunun sonucunda da asker ve devlet adamlarında da oğluna itaat için söz almıştır. Bütün bu gelişmelerden sonra babasının da istediği gibi Melikşah, Sultan Alparslan'ın

¹⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, (Haz. Erdoğan Merçil), Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1977. I, s. 56.

¹⁷ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, T.T.K. Yay., Ankara, s. 64.

¹⁸ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Rahatu's-Sudûr ve Ayetü's-Surur*, (Çev.: Ahmed Ateş), TTK Basımevi, Ankara 1957, s. 102; Reşidüddin ,*a.g.e.*, s.20.

ölümünden sonra 10 Rebiülevvel 465/25 Kasım 1072 senesinde sultan olmuş ve adına hutbe okunmuştur.¹⁹

Alparslan, ölmeden önce yine oğlu Melikşah'a kardeşi Kavurd'dan bahsetmiş ve ona çok güvenmediğini kendisine karşı tehlike oluşturabileceğini söylemiştir. Bu nedenle isyan hareketine engel olması için Fars ve Kirman'ın ona bırakılmasını ve adına belli miktarda para verilmesini istemiştir. Alparslan'ın kendince aldığı önlemler bununla kalmamış olası bir Kavurd isyanı sonucunda onun adına verilen paranın isyanın bastırılması için kullanılmasını istemiştir. Kardeşi Alparslan'ın ölümünü haber alan Kavurd her türlü tehlikeyi göze alarak Kirman'a gelmiştir. Nitekim yaptığı bu yolculuk çok tehlikeli bir deniz yolculuğu olduğu bilinmektedir. Kavurd bu durumun kendisi için önemli bir olay olduğunu ve tahtı ele geçirmek için büyük bir fırsat ele geçirdiğini düşünmüştür. Kendince Alparslan'dan sonra tahta geçmek için yeterli sebepleri olduğunu düşünmektedir.²⁰ Bunlardan birisi Alparslan'ın oğlu Melikşah'ı 18 yaşında deneyimsiz biri olarak görmesidir. Kendisini daha tecrübeli olarak tanımlayan Kavurd tahtta en çok kendisinin hakkı olduğunu düşünmüştür. Bu konuda en büyük destekçisi devlet içerisinde ona bağlı olan emirler olmuştur. Böylece Kavurd Bey Sultan Alparslan'a karşı birinci dereceden rakip olarak görülmüştür.²¹

Bu arada yeni Sultan Melikşah, babasının ölümünün hemen sonrasında amcası Kavurd'a bir mektup yazmış ve onu onurlandırmıştır. Kavurd ise cevap olarak mirasta ve tahtta Melikşah'tan daha fazla kendisinin hakkı olduğunu bildiren bir mektup yazmıştır. Melikşah bu mektup üzerine ise, "Oğul dururken kardeş mirasta hak iddia edemez." şeklinde net bir tavır gösterdi.²² Hemen akabinde ise Melikşah'ın ordu komutanlarından olan Emir Temirel, Kavurd'a bir mektup yazarak askerlerin yönlendirmesiyle hareket ederek isyana kalkışmaması için uyarıda bulunmuştur. Ayrıca Vezir Nizamülmülk bile Kavurd'a mektup yazarak nasihat

¹⁹ Sıbt İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, C. XX, S. 24, s.1.

²⁰ Ülkü Çiftçi, "Kirman Meliki Kavurd'un Büyük Selçuklu Devleti İçin Önemi", **Cappadocia Journal of History and Social Sciences (Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi)**, S. 19, 2022, s. 120-123.

²¹ Nurullah Yazar, "Kirman Meliki Kavurd Bey'in Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Teşebbüsleri", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.10, S. 19, 2011, s. 223.

²² Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, I, s. 117.

etmiştir. Fakat Kavurd tüm bu uyarıları dikkate almadan tahtı ele geçirebilme düşüncesi ile harekete geçti, Rey'e doğru ilerledi. Kavurd'un bu davranışı Melikşah'ı tedirgin etmiştir. Hemen o da harekete geçerek Kavurd'dan önce Rey'e gitmiş ve Alparslan'ın Rey Kalesi'nde bulunan hazinesini alıp Türkmenlere dağıtmak suretiyle onları kendi yanına çekmek istedi. Nitekim Melikşah'ın bu akıllı hareketinden sonra Kavurd önemli bir güç olan Türkmenlerden destek görememiştir.²³

İki ordunun öncü kuvvetlerinin karşılaşması sonucunda Melikşah'ın öncü birlikleri Kavurd'un birliğini yenilgiye uğratmıştır.²⁴ Asıl savaş ise Hamedan bölgesinde olmuştur. Bu karşılaşmanın cereyan ettiği zaman olarak iki farklı tarihten bahsedilmektedir. İlk rivayete göre 465/1072²⁵ yılında bir diğer rivayete göre ise 466/1073-1074²⁶ senesinde savaşın gerçekleştiği söylenmektedir. Savaşta Sultan Meliksah'ın ordusunun sağ tarafında Emir Savtekin, sol tarafında ise Emir Temirel bulunmuştur. Merkezinde ise sultan ile Nizâmülmülk bulunmuştur. Kavurd Bey Melikşah'ın sağ kanadına saldırarak savaşı ilk başlatan olmuş ve bozguna uğratmıştır. İlginç olan şu ki Kavurd, Melikşah'ın sol kolunu da bozguna uğratmış, fakat buna rağmen geri çekilmiştir. Buradaki en büyük sebep ise Melikşah ve Nizâmülmülk ile baş edemeyeceğini anlaması olmuştur. Kavurd'u yanıltan olay daha bu isyan hareketlerine girişmeden önce emirlerin kendisine destek mektupları vermiş olmasıydı. Ancak durum istediği gibi olmamış ve emirlerden gereken destek gelmemiştir. Bunun sonucunda onların desteğine inandığı için çok pişman olan Kavurd kaçmak zorunda kalmıştır. Neticede üç gün süren savaşı Sultan Melikşah kazanmış ve Kavurd'a ait ne varsa ele geçirmiştir. Savaş sonrasında Kavurd'un yerini öğrenen Sultan Melikşah Kavurd'un yakalanması için Emir Temirel'i görevlendirmiştir. Kendisine verilen görevi yerine getiren Emir Temirel ve emrindeki askerler Kavurd'u yakalamışlardır. Bu arada Kavurd kendisini Melikşah'a teslim etmemesi için ona rüşvet dahi teklif etmiştir. Ancak Temirel Melikşah'a bağlı kalarak bunu kabul etmemiş ve Kavurd'u Melikşah'ın huzuruna getirmiştir.

²³ Sıbt İbnü'l Cevzi, **a.g.e**, C. XX, S. 24, s. 2; Ahmed b. Mahmud, **a.g.e**, s. 116-117.

²⁴ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e**, I, s. 117; Sevim ve Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi** s. 79; Kafesoğlu **Sultan Melikşah Döneminde Selçuklu İmparatorluğu**, 1953, s. 21.

²⁵ Ebul Ferec, **Tarih I**, s. 326.

²⁶ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e**, s. 117.

Kavurd Melikşah'ın karşısına çıkarıldığında el pençe af dilemek istemiş, Melikşah onu iyi bir şekilde azarlamıştır. Kavurd ise hemen bir bahane bularak kendisinin isyan etmek istemediğini bazı emirlerin zorlamaları üzerine isyana kalkıştığını dile getirmiştir. Nizamül Mülk Kavurd'un öldürülmesi gerektiğini Sultan Melikşah'a söylemiş fakat Sultan bunu reddetmiştir. Melikşah ona Savtegin'in çadırında hapis cezası vermeyi uygun görmüştür. Ancak öldürüleceği düşüncesiyle Kavurd Melikşah'a haber göndermiş ve kendisini affetmesini bunun sonucunda bütün zararları karşılayacağını belirtmiştir. Sonrasında ise ülkesini verip Hicaz'a gideceğini belirtmiştir.²⁷

Bir rivayete göre de Kavurd yakalandıktan sonra kendisini isyana teşvik eden emirlerin mektuplarını ortaya koymuştur. Bu nedenle isyana kalkıştığını anlatmıştır. Sultan ise bu mektupları emirlerin yanında Nizamülmülk'e okutmayı istemiştir. Neticede sultan mektupları kim yazdıysa tespit edip cezalandırmak istemiştir. Nizâmülmülk bu cezalandırmanın yeni karışıklıklara yol açabileceğini düşünerek mektupları okumak istememiş ve şakacı bir tavırla orada bulunan mangalda yakmıştır.²⁸ Nizâmülmülk'ün bu tutumu karşısında emirlerin ona olan güveni artmıştır. Kavurd, Hemedan'da hapsedilmiştir. Sonrasında bazı askerler Nizamülmülk'e gelmiş ve kazanmalarına karşı olarak kendilerine ikta verilmesini ve maaşlarının arttırılmasını istemişlerdir. Bu yapılmadığı takdirde Kavurd'u tahta çıkaracaklarını belirtmişlerdir. Sonrasında Nizâmülmülk bu askerleri durumu Sultana ileteceğini söyleyerek yatıştırmayı başarmıştır. Ancak bu durum Nizâmülmülk'ün kafasındaki geçici bir plan olmuştur. Sonrasında hemen Melikşah'a giderek durumu anlatmış ve Kavurd'un artık kendileri için büyük bir tehlike arz ettiğini ve öldürülmesi gerektiğini söylemiş ve bu önerisini kabul ettirmeyi başarmıştır. Sultan Meliksah, Gevherayin'e Kavurd'un öldürülmesini emretmiştir. Bu arada Kavurd'un ölümüyle ilgili iki rivayet bulunmaktadır. Bunlardan birincisine göre, Gevherayin tek gözlü bir Ermeni ile Kavurd'un yanına gitmiştir. Kavurd durumu anlayınca af

²⁷ Sibt İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, C. XX, S. 24, s. 5; Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 70.

²⁸ Mevdûdî, **Selçuklular Tarihi**, (Çev. Ali Genceli), Hilal Yayınları, İstanbul, 1971, s. 262-263.

dilemek için ne geliyorsa söylemiş ancak fayda vermemiş ve bu Ermeni tarafından yayın kırıışı ile boğularak öldürölmüştür.²⁹

Diğer bir rivayete göre ise Kavurd Hamedan'da Ebu Caferi'nin evinde hapsedilmiştir. Birkaç gün geçtikten sonra Melikşah buraya gelmiştir ve Kavurd'un yanına Kıpçaklılardan birini göndermiştir. Öldüröleceğini anlayan Kavurd ondan biraz zaman istemiş ve bu süre zarfında namaz kılmıştır. Daha sonra Kıpçaklı onu yayının kırıışı ile boğmuştur. Kavurd çok dirense de başarılı olamamıştır.³⁰ Bu arada Kavurd'un öldürölmesinin onun hayatta olmasından daha tehlikeli olduğunu söyleyen kaynaklar da bulunmaktadır. Çünkü Kavurd'un öldürölmesi aynı zamanda yeni bir isyan ve iç karışıklılara yol açabilirdi. Bu nedenle de bazı rivayetlerde Kavurd'un kendini zehirleyerek öldürdüğü ve halka bu şekilde aktarıldığı anlatılmaktadır. Kavurd'un çocukları da Melikşah tarafından esir alınmıştır. Esirken gözlerine mil çekilmiştir. Daha sonra Kavurd'un öldürölldüğü ve çocuklarının gözlerine de mil çektirildiğini öğrenen askerler buna karşılık vermişlerdir. Sultan Melikşah ve Nizâmülmölk'ü lanetlemeye başlamışlardır. Nizâmülmölk bu durumu Melikşah'a haber verince sultan ne gerekiyorsa yapması için Nizâmülmölk'e yetki vermiştir. Bunun sonucunda Nizamülmölk aldığı önlemlerle huzuru sağlayınca ona yeni iktalar verilmiş, hilat giydirilmiş ve Atabeg unvanı verilmiştir.³¹

1.1.3. Terken Hatun'un Berkıaruk'u Bertaraf Etme Girişimi

Melikşah ölmeden önce ondan sonra kimin başa geçeceğı tartışma konusu olmuştur. Sultan Melikşah'a kendisinden sonra yerine Berkıaruk'un geçmesi daha cazip gelmiştir.³² Ancak bu mesele tam olarak netleştirilemeden Melikşah vefat etmiştir. Bu durum da karışıklıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Melikşah öldükten sonra yerine geçebilecek dört oğlu vardır. Bunlar Muhammed Tapar, Ahmed Sencer, Mahmud ve Berkıaruk'tur. Bu sırada Melikşah'ın karısı Terken

²⁹ Ahmed b. Mahmud, *a.g.e*, I, s.120; Merçil, *Kirman Selçukluları*, s.34.

³⁰ Sıbt İbnü'l Cevzi, *a.g.e*, C. XX, S. 24, s. 5; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 70.

³¹ Sıbt İbnü'l Cevzi, *a.g.e*, C. XX, S. 24, s. 3; Ahmed b. Mahmud, *a.g.e*, I, s. 121; Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 39.

³² Reşiduddin, *a.g.e*, s. 50.

Hatun kendi oğlu Mahmud'u tahta geçirmeyi çok istemiş ve bunun için çaba göstermiştir.³³

Esasında oğlu daha çok küçük olduğu için onu başa geçirdikten sonra gerçek söz sahibi oğlu değil, kendisi olacaktır. Devlet idaresini ele geçirmek ve oğlu adına ülkeyi yönetmek Terken Hatuna oldukça cazibeli görünmüştür. Bu maksadına ulaşmak için Sultanın öldüğünü bile gizlemiş cenazesini saklamıştır. Ölen hükümdar için atların kuyruklarının kesilmesi âdet olduğu halde, vefat eden Melikşah için bu töreyi yerine getirmemiştir.³⁴ Terken Hatun bununla da kalmamış askerlere ve emirlere oldukça yüklü meblağlar dağıtmış ve oğlu Mahmud'u desteklemeleri için onlardan söz almıştır. Terken Hatun oğlu Mahmud adına hutbe okutmak istemişse de Halife Muktedi onun henüz çok küçük olduğunu ileri sürerek bunu kabul edemeyeceğini söylemiştir.³⁵ Terken Hatun ise onu oğlu Cafer'i hilafet makamına getirmekle tehdit etmiştir. Çünkü öteden beri Terken Hatun'un Muktedi'nin oğlu Cafer'i hilafet makamına getirme düşüncesinde olduğu ve onun adına saray inşa edildiği bilinmekteydi. Bu minvalde Terken Hatun Muktedi'ye bir kez daha haber göndermiştir. Bu sefer Muktedi makamının elinden gideceği korkusuyla bazı şartlar ileri sürerek hutbe okutmayı kabul etmiştir. Varılan uzlaşmaya göre saltanat ismen Mahmud'a ait olacak, halkın idaresi ve ordu Emir Üner'e bırakılacaktı.³⁶

Varılan uzlaşmanın akabinde Terken Hatun 22 Sevval 485-25 Kasım 1092 Cuma günü oğlu Mahmud adına Bağdat'ta hutbe okutmuştur.³⁷ Mahmud'a "Nasırü'd Dünya ve'd Din" lakabı verilmiştir.³⁸ Bağdat'ta bulunan Selçuklu emirleri ve askerleri de Mahmud'un sultanlığını kabul etmiştir. Kuşkusuz onların bunu kabul etmelerinde Terken Hatun'un Melikşah döneminden beri sözünün geçmesi ve

³³ Özlem Kılınççeker, "Büyük Selçuklu Sultanı Berkıaruk Dönemi Saltanat Mücadeleleri", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 18, s. 609-612.

³⁴ Ahmed b. Mahmud, a.g.e, I, s. 29.

³⁵ Râvendî, a.g.e, s. 137.

³⁶ Pınar Sertkaya, **Türk Tarihinde Terkenler**, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, 2011, s. 47-53.

³⁷ Reşidüddin, a.g.e, s. 56; Abdülkerim Özeydin, **Berkıaruk Devri**, s. 17; Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme**, II, s. 30.

³⁸ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 72; Râvendî, a.g.e, s. 136; Ebu'l Ferec, a.g.e, 334; Ahmed b. Mahmud, a.g.e, I-II, s. 30; Sevim Can, **Terken Hatun'dan Valide Sultan'a Selçuklular Döneminde Kadın**, İstanbul, 2008, s. 101-102; Can, "Büyük Selçuklu Devletinde Siyasi Gücün Kadınlar Tarafından Kullanılması, Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla, **Büyük Selçuklu Tarihi, Ortaçağda Kadın**, Ed: Altan Çetin, Ankara, 2011, s. 408; Ahmet Vehbi Ecer, "Türkan Hatun", Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 6, 1989, s. 172-173.

askerlere sürekli bağışta bulunması, servetin tümünün Terken Hatun'da olması ve askerlere dağıtması, Terken Hatun'un Karahanlılardan olması etkili olmuştur.³⁹ Bu arada bütün bu gelişmeler yaşanırken Melikşah'ın diğer oğlu Berkyaruk İsfahan'da bulunmaktadır. Terken Hatun oğlunun önünde büyük bir engel teşkil eden Berkyaruk'u öldürmek için Emir Kürboğa, Üner ve Kumaç'ı İsfahan'a yollamıştır. İsfahan'a gelen emirler Berkyaruk'u tutuklamışlardır. Ancak bu haberi duyan Nizamülmülk'ün adamları büyük bir sesle hareket etmişler ve Berkyaruk'u esir olduğu yerden kurtarmışlar ve adına hutbe okutmuşlardır. Bunun üzerine Terken Hatun İsfahan'a doğru hareket etmiştir. Ancak gelişmelerden haberdar olan Berkyaruk taraftarları Berkyaruk'u gece olduğunda İsfahan'dan çıkarmışlar ve Rey'e doğru hareket etmişlerdir.

Rey'e geldiklerinde buranın reisi olan ve aynı zamanda Nizâmülmülk'ün damadı olan Ebu Müslim altınla bezenmiş ve kıymetli taşlarla donanmış olan tacı Berkyaruk'un başına giydirerek onu sultan ilan etmiştir.⁴⁰ Taberek Kalesi Nizâmülmülk'e bağlı askerler tarafından kuşatılarak zorla ele geçirilmiştir. Terken Hatun ise Berkyaruk'un daha da güçlenmesinden çekinerek emirleri ile birlikte İsfahan'a gelmiştir. İkisinin ordusu karşı karşıya geldiklerinde Terken Hatun tarafında olan birkaç kişi Berkyaruk tarafına geçince Berkyaruk daha da güçlenmiş ve bunun üzerine Terken Hatun'un ordusu mağlup edilmiştir. Bu mağlubiyetin ardından Terken Hatun İsfahan'a çekilmek zorunda kalmıştır.⁴¹

Nihayetinde Terken Hatun'un mücadelesinin ardından Berkyaruk'la barış yapmanın doğru bir karar olacağını anlamıştır. Buna göre şehri kuşatmaktan vazgeçmesi halinde Melikşah'ın mirasından 500.000 dinar vermeyi teklif etmiştir.⁴² Öte yandan o sırada Berkyaruk da maddi bakımdan sıkıntıda olduğundan söz konusu teklifi kabul durumunda kalmıştır. Anlaşmayla birlikte İsfahan ve Fars Mahmud'a bırakılmış, Berkyaruk ise Sultan olarak kabul edilmiştir. Daha sonra Berkyaruk kuşatmaya son vermiştir. Ancak Terken Hatun bu mağlubiyet ve sonrasındaki

³⁹ Sevim ve Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi** s. 137.

⁴⁰ Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 56; Özaydın, **Berkyaruk Devri**, s. 18-19.

⁴¹ Özaydın, **Berkyaruk Devri**, s. 19.

⁴² Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 57.

anlaşmaya rağmen oğlu Mahmud'u tahta geçirmek düşüncesinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Bu emelini gerçekleştirmek için işbirliği halinde olacak birilerini aramıştır. Daha sonra Azerbaycan Emiri İsmail B. Yakuti'ye haber göndererek kendisiyle evlenmek istediğini belirtmiş ona rüşvet vererek Berkyaruk ile olan mücadelesinde kendisini desteklemesini teklif etmiştir.⁴³ Yakuti aynı zamanda Berkyaruk'un dayısıdır. Yakuti de bunu fırsat bilerek Selçuklu tahtına geçme hayalleri kurmuş ve Terken Hatun'un bu teklifini kabul etmiştir.⁴⁴ Berkyaruk dayısı Yakuti ile Terken Hatun arasındaki bu anlaşmayı öğrendiğinde derhal harekete geçmiştir ve iki taraf Kerec bölgesinde karşılaşmıştır. Yine bazı emirler Berkyaruk tarafına geçince Yakuti'nin gücü azalmış ve mağlup olarak İsfahan'a çekilmek zorunda kalmıştır.⁴⁵

1.1.4. Berkyaruk İle Tutuş Arasındaki Taht Mücadelesi

Sultan Melikşah, Emir Atsız'ın Fâtımîler ile yaptığı savaşta öldüğü haberlerinin herkes tarafında duyulması sonucunda seferi devam ettirmek için Kardeşi Tutuş'u görevlendirmiştir.⁴⁶ Tutuş aynı zamanda Sultan Alparslan'ın oğludur. Tutuş, Melikşah'ın gözüne girmek için oldukça başarılı olmaya çalışmış Şam'dan Bağdat'a yönelmiş, Hit Kasabasına geçtiği zamanda Sultan Melikşah'ın ölüm haberi gelmiştir. Tutuş, kardeşinin ölüm haberi üzerine hemen Selçuklu sultanı olmak hayalini düşünmeye başlamıştır. Bunun için Hit kasabasında öncelikle sultanlığını ilan etmiş olup adına hutbe okutmuştur. Tutuş, öncelikle Selçuklu tahtına sahip olmak için büyük bir ordu kurmuştur. Rahbe, Musul, Nusaybin, Antakya, Urfa, Harran ve Rakka bölgelerini ele geçiren⁴⁷ Tutuş daha sonra Aksungur'un vali olduğu Halep üzerine harekete geçmiştir. Aksungur Tutuş'un çok güçlü olduğu ve

⁴³ Râvendî, **a.g.e**, s. 138, Reşidüddin, **a.g.e**, s.57.

⁴⁴ Gonca Sutay, "Büyük Selçuklu Devletinde Kadın ve Siyaset", **Uluslar arası İslam ve Kadın Çalıştayı**, Iğdır Üniversitesi, 2018, s. 314-334.

⁴⁵ Sutay, **a.g.m**, s. 314-334.

⁴⁶ Bundarî, **Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra**, (Trc. Kiyameddin Burslan), **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, Maari Matbaası, İstanbul, 1943, s. 69.

⁴⁷ Özeydin, **Berkyaruk Devri**, s. 515; Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, s. 144; Urfalı Meteos, **Vekayinsmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli**, (Çev. H.D. Andreasyan), TTK Yay., 1987, s. 181-182.

kendisinin onunla başa çıkamayacağını anlamış ona itaat etmiştir. Aksungur Tutuş'un güçlü olduğunu biliyor ve ona itaat ediyordu. Ancak Tutuş'un sultan olmasını içten içe hiç istememiştir. Çünkü devlet içinde rahat hareket edemeyecektir. Tutuş'a göre daha tecrübesiz birinin başa geçmesini yeğlemiştir. Ancak mecburen kendi çıkarı için Tutuş'a bağlılığını bu dönem içerisinde dile getirmiş ve ona göre hareket etmiştir. Tutuş, başarılı hamleleri sonucunda kolaylıkla Kuzey Suriye'ye hâkim olmuştur.

Daha sonra Tutuş, Aksungur ve Yağısıyan'ın (Antakya Hâkimi) kendisine katılmasıyla ordusu daha da güçlenmiştir. Böylece Rahbe şehrine doğru ilerlemiş burayı ele geçirmiş ve adına hutbe okutmuştur. Bozan (Urfa Emiri) da Tutuş'un ordusuna katılarak Nusaybin taraflarına doğru harekete geçmişlerdir.⁴⁸ Nusaybin'in Valisi, Tutuş bu bölgeye geldiğinde ona bağlılığını bildirmiştir. Ancak şehrin halkı Tutuş'a karşı kin ve öfke duyduğundan dolayı ona hiç iyi davranmamıştır. Askerî kuvvetler şehri Tutuş'a teslim etmemek için ortaya çıkan direniş karşısında zor kullanmışlar ve Tutuş'un askerleri şehri yağmalamışlardır.⁴⁹ Bu şekilde Tutuş şehri ele geçirmiştir. Tutuş Musul hâkimi İbrahim b. Kureyş'e haber göndererek Bağdat'a gelmek istediğini buna müsaade etmesini ve hutbenin de kendi adına okutulmasını istemiştir. Kureyş bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Tutuş hemen bu bölgeye doğru harekete geçmiştir.⁵⁰

Ordular Musul'a bağlı Mudayyi bölgesinde 2 Rebiülevvel 483/2 Nisan 1093 tarihinde karşı karşıya gelmiştir. İlk sıralarda hiçbir taraf galip gelemeyence ara verip ordugâhlarına çekilmişlerdir. Bu sırada Aksungur ve askerleri İbrahim B. Kureyş'in ordusuna bir baskın düzenlemiş ve çoğu kişiyi kılıçtan geçirmiştir. Nihayetinde başarı sağlanarak birçok kişi esir alınmıştır. Esir alınanlar arasında İbrahim'in amcası ve bazı önemli emirler de vardır. Ancak Tutuş bu kişileri öldürtmüştür.⁵¹

⁴⁸ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 138, Özeydin, *Berkyaruk Devri*, s. 31.

⁴⁹ İbnü'l Kalânîsî, *Zeyl-ü Tarih-i Dimaşk*, Beyrut, 1908, s. 122.

⁵⁰ Urfalı Meteos, *a.g.e.*, 181.

⁵¹ Hayati Dokdemir, "Suriye Selçuklu Devleti Hükümdarı Tâcu'd Devle Tutuş'un (1062-1095) Dönemi ve Faliyetlerine Bakış", *Journal Of Social Humanities and Administrative Scienses*, S.7, 2021, s. 4.

1.1.4.1. Tutuş'un Halife Muktedi'ye Haber Göndermesi

Tutuş'un artarda gelen başarıları Selçuklu sultanı olarak kendisini görme isteğini git gide arttırmıştır. Tahta geçmenin kendisinin hakkı olduğunu düşünen Tutuş Selçuklu Sultanı Tutuş olarak Bağdat'ta adına hutbe okutulmasını çok istemiştir.⁵² Bunun için Bağdat Halifesi Muktedi'ye haber yollamış ve adına hutbe okutulmasını istemiştir. Halife Muktedi de ona cevaben askerleri temsil etmek için bazı elçileri bekledięini⁵³ ve adına hutbe okutulması için bazı şartların yerine getirilmesi gerektięini⁵⁴ ve henüz bu şartların oluşmadığını söylemiştir. Halifeye göre bu şartlar ise:

- Kendisine kimsenin muhalefet olmaması
- İsfahan'da bulunan devlet hazinesine sahip olması
- Masrık ve Horasan bölgelerinin tamamına hâkim olmasıdır.

Bunun yanı sıra Halife, Tutuş'a sınırı aşmaması gerektiğini aksi takdirde kendisiyle savaştan çekinmeyeceğini de cevabına eklemiştir. Tutuş Halifeye herhangi bi tepki göstermeyerek şartları yerine getirmek için hemen harekete geçmiştir.⁵⁵ İlk olarak Diyarbekir zerine doğru hareket etmiştir. Diyarbekir'in en önemli yerlerinden biri olan Silvan'ın ileri gelenleri Sultan Melikşah öldükten sonra Berkyaruk'a haber göndererek şehri teslim almasını, kendisi gelemiyorsa vekâleten birilerini göndermesini istemişlerdir. Ancak Berkyaruk çok meşgul olduğundan gideceğini söylemesine rağmen gidememiştir. Silvan'ın ileri gelenleri de bir süre bekledikten sonra bir heyet oluşturup karar vermeye çalışmışlar ve sonucunda da Nusaybin'deki Tutuş'un yanına gitmeye karar vermişlerdir.

Nusaybin'e giden heyet, Berkyaruk'a şehri teslim alması için haber gönderdiklerini ancak kimsenin gelmediğini söylemişler, kendisinin de Melikşah'ın kardeşi olduğunu ve şehir üzerinde onunda hakkı olduğunu söyleyerek şehri ona teslim etmek

⁵² İbnü'l Esir, "**El-Kamil Fi't-Tarih**", (ev. Abdülkerim zaydın), C. X, s. 198.

⁵³ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, C. X, s. 190.

⁵⁴ Hayati Dokdemir, **a.g.m.**, s. 4.

⁵⁵ Sevim, "Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s. 141; Sevim, Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü", **Belleten**, C. XXVII, Ankara 1966, s. 418-419.

istediklerini ifade etmişlerdir. Tutuş da bu davete çok sevinerek Diyarbekir'e doğru hareket etme kararı almıştır. Büyük bir orduyla Silvan üzerine yürümüş ve herhangi bir direnişle karşılaşmadan şehri Rebiülevvel 486-Nisan 1093 yılında ele geçirmiştir. Daha sonra orduyla Meyafarikîn üzerine yürümüştür. Râbiye'ye geldiğinde ise Mansur'a haber göndererek şehri derhal kendisine teslim etmesini istedi ve Nusaybin'in başınagelenleri hatırlattı. Bu tehditten endişeye kapılan Mansur şehri terk etmek zorunda kaldı. Böylece Tutuş herhangi bir direnişle karşılaşmadan Rebiülevvel 486/Nisan1093 tarihinde şehri ele geçirdi.⁵⁶

1.1.4.2. Tutuş'un Berkyaruk ile Karşı karşıya Gelmesi ve Mücadele

Tutuş'un yanında onu destekleyen Aksungur Yağısıyan ve Bozan olmuştur.⁵⁷ Diyarbekir bölgesini ele geçirdikten sonra Tutuş bu emriler ile birlikte Azerbaycan yönüne hareket etmiş, yolu üzerindeki bütün şehirler onu sultan olarak gördüklerini söylemişlerdir. Tutuş'un Büyük Selçuklu sultanı olma isteğini bilen ve bunun için Tebriz'e kadar geldiğini öğrenen Berkyaruk amcası Tutuş'a engel olmak istemiştir. İki ordu karşılaşınca Tutuş'un hiç ummadığı bir olay olmuş ve kendisiyle birlikte hareket eden hizmetindeki emirlerden Aksungur, taraf değiştirmiştir. İki ordunun birbirine yaklaşması üzerine Aksungur, onun halka yaptığı zulümlerden söz ederek Berkyaruk'un tarafına geçti. Aksungur bu sırada Bozan'ın da Berkyaruk'un tarafına geçmesini sağlamıştır.⁵⁸ Tutuş'un böylelikle gücü azalırken Berkyaruk tarafının gücü artmaya başlamıştır. Bu nedenle Berkyaruk ile savaşmayı göze alamayan Tutuş geri çekilmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanda taraf değiştirip Berkyaruk'a katılan askerlerini büyük bir ihanetle suçlamıştır.⁵⁹

Daha sonra Yağısıyan ile birlikte Antakya tarafına giden Tutuş bir müddet burada kalmıştır. Aksungur ve Bozan, Berkyaruk'a Tutuş'un Selçuklu tahtını ele

⁵⁶ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 143; Özeydın, *Berkyaruk Devri*, s. 35.

⁵⁷ Fatih Bezci, "Büyük Selçuklularda Fetret Dönemi Saltanat Mücadeleleri", *Orta Doğu ve Orta Asya Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 2, 2021, s. 5-7.

⁵⁸ Ahmed b. Mahmud, *a.g.e*, II, s. 32; Sevim, *Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü*, s. 421; Özeydın, *Berkyaruk Devri*, s. 35.

⁵⁹ Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, TTK Yay., 1990, s. 80-90.

geçirebilmek için nasıl hamlelerde bulunabileceği konusunda sürekli bilgiler vermiş ve Berkyaruk'a Tutuş'a vakit kazandırmak için hiçbir şekilde fırsat verilmemesi ve sürekli olarak üzerine yürünmesi gerektiğini söylemişlerdir. Aksungur ve Bozan sahibi oldukları yerlere Halep ve Urfa'ya güvenli şekilde ulaşabilmek için Berkyaruk'dan destek istemişlerdir.⁶⁰ Bu tekliflerini kabul eden Berkyaruk hemen onlara destek için bir grup oluşturmuş hatta kendisi de Bağdat'a giden güzergâhın belli kısmında onlarla birlikte yol almıştır.⁶¹ Tutuş bu esnada Dımaşk'ta (Şam) bulunuyordu. Kendisine ihanet eden bu iki emirin Halep ve Urfa'ya geldiğini ve burada hutbeyi Berkyaruk adına okuttuklarını öğrenmiştir. Bunun sonucunda oldukça sinirlenen Tutuş harekete geçerek Dımaşk'tan ayrılmıştır. Yanında Yağısıyan da bulunmaktadır. Bu hareket sonucunda Aksungur, Tutuş'un yaklaşıyor olduğunu ve kendisine yardım edilmesi gerektiği haberini Berkyaruk'a ulaştırmıştır. Berkyaruk kendisinin yanında yer alan emirler Kürboğa ve Bozan'a Aksungur'un yardımına gitmeleri talimatını vermiştir. Ayrıca destek amaçlı birliklerde yollamıştır. Böylece Aksungur'un ordusu güçlenmiştir. Aksungur, böylece bütün hazırlıklarını bitirip askerleri ile birlikte harekete geçmiştir. Nehr-i sebin denilen bölgeye gelen Aksungur ve ordusu Tutuş üzerine yürümeye başlamıştır. Bu sırada Tutuş ile Aksungur ordusu sayı olarak birbirine eşit durumdadır. Aksungur askerlerinin yerinin planlamasını iyi yapması gerektiğinin farkındaydı. Çünkü ordusundaki askerlerin çoğu Arap'tı ve Tutuş'un tarafına geçmesinden korkuyordu. Nihayetinde ordu Tutuş'un ordusuna saldırmıştır. Ancak Emir Bozan ve Kürboğa çayı geçememişler ve oldukları yerde kalmışlardı. Bu arada Aksungur'un bütün yerleşim planına rağmen kendi ordusundan Tutuş tarafına geçenler oldu. Bozan ve Kürboğan'ın da çayı geçememesiyle birlikte Aksungur iyice köşeye sıkışmıştır. Bunu bilen Tutuş hemen hamlelerini gerçekleştirmiş ve Aksungur'un ordusunu bozguna uğratmıştır. Aksungur ve veziri esir düşmüş ve öldürülmüşlerdir.⁶² Bozan ve Kürboğa ise Tutuş karşısında başarılı

⁶⁰ Yazar, **Selçuklu Devletinde İsyanlar**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, 2007, s. 117.

⁶¹ Sevim, **Suriye ve Flistin Selçukluları Tarihi**, s. 145-147; Sevim, **Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü**, s.418-425.

⁶² İbnü'l Esir, **a.g.e**, C, X, s. 197; Ahmed b. Mahmud, **a.g.e**, II, s. 33; Özaydın, **Berkyaruk Devri**, s.38.

olamamış Halep'e sığınmak zorunda kalmışlardır. Tutuş da daha sonra Halep'e girerek şehri kuşatmıştır.⁶³

Yine bu iki kişi Tutuş'a karşı Berkyaruk'tan yardım istemişlerdir. Berkyaruk ise onlara sevindirici haberi verince biraz da olsa Bozan ve Kürboğa'nın morali yerine gelmiştir.

Şehrin durumu hakkındaki görüşler bu zamanda ikiye ayrılmıştır. Bir kısım şehrin savunulması gerektiğini söylerken bir kısım da Tutuş'a verilmesinden yana olmuştur.⁶⁴ Şehrin Tutuş'a verilmesini isteyenler Tutuş'un şehre hâkim olduğunu ilan etmişlerdir. Halep Hâkimi Vessab B. Mahmud şehri 29 Mayıs 1094 yılında Tutuş'a teslim etmiştir. Daha sonra Bozan ve Kürboğa da esir düşmüştür. Emir Bozan öldürülmüş, Kürboğa ise Emir Üner'in araya girmesiyle hapsedilmiştir.⁶⁵ Tutuş kendisine ihanet edenlerden öcünü almıştır. Harran, Urfa, Diyarbakir, Ahlat, Azerbaycan ve Hamedan'ı hakimiyet altına almıştır ve Halife Mustazhibillah'tan kendi adına hutbe okutulmasını istemiştir. Daha sonra Berkyaruk'tan önce Tutuş İsfahan'da bulunmak istemiş ve derhal yola çıkmıştır. Hamedan'a kadar gelen Tutuş kendisiyle zaten ittifak kurmak isteyen Terken Hatun ile buluşmak ve onunla Berkyaruk'a karşı birlikte hareket etme planlarını görüşme niyetindeydi. Fakat Terken Hatun yolda hastalanmış ve geri dönmek zorunda kalmıştır. Bir süre sonra da vefat etmiştir. Terken Hatun öldükten sonra emirlerin bir kısmı Berkyaruk, bir kısmı da Tutuş tarafına geçmişlerdir.⁶⁶ Tutuş, Terken Hatun'un ölümünden sonra askerlerin bazılarının Berkyaruk tarafına geçeceğini öngörmüştür ve oğlu Rıdvan'a haber vererek Suriye'de bıraktığı kuvvetlerle birlikte kendisine katılmasını söylemiştir.

Bu arada Berkyaruk tarafında da endişe mevcuttur. O da Terken Hatun'un bir kısım emirlerinin Tutuş tarafına geçeceğini tahmin etmiş ve bu minvalde harekete geçmiştir. Ancak Tutuş'un birliği Berkyaruk'a göre oldukça kalabalıktır. 1094

⁶³Yazar, *Selçuklu Devletinde İsyanlar*, s.129.

⁶⁴ İbnü'l Kalânisî, *a.g.e*, s. 124.

⁶⁵ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 149-150; Özaydın, *Berkyaruk Devri Tarihi*, s.39.

⁶⁶ Urfalı Meteos, *a.g.e*, s. 183; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 151; Sevim, *Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü*, s. 428-429; Özaydın, *Berkyaruk Devri*; s. 40.

senesinde cereyan eden savaşta Tutuş tarafından bir grup asker Berkyaruk'un ordugâhını yağmalamıştır. Berkyaruk kardeşi Mahmud'un hâkimiyeti altında olan İsfahan'a kaçmak zorunda kalmıştır. Bu arada kardeşi onu büyük bir mutlulukla karşılamasına rağmen Terken Hatun'un ölüm haberini alan bazı emirler Berkyaruk'u şehre almak istemediler. Ancak onu tutuklamak maksadıyla şehre girmesine izin verdiler. Berkyaruk tutuklandıktan sonra gözlerine mil çekilme kararı alınmışsa da o sırada çiçek hastalığından muzdarip olan Mahmud'un durumu ağırlaştığınan söz konusu karar hemen uygulanmadı. Zira eğer Mahmud ölürse şehrin başına Berkyaruk'u getirmeyi düşünmekteydiler. Fakat ölmez ise o zaman Berkyaruk'un gözlerine mil çekme eylemini gerçekleştireceklerdi.⁶⁷

Bununla birlikte beklendiğı gibi Şevval 487/1094'te Mahmud öldü ve yerine Berkyaruk tahta geçti. Bu arada Berkyaruk da kardeşinden çiçek hastalığı kapmış ancak iki boyunca hasta yatağında yattıktan sonra iyileşmeye muvaffak olmuştur.⁶⁸ Sağılığına kavuşan ve büyük badireler atlatmış olan Berkyaruk böylece hem İsfahan'a hâkim olmayı başarmış, hem de Terken Hatun ve sonrasında Mahmud'un ölümüyle iki rakibinden kurtulmuştur.

1.1.4.3. Tutuş'un Vefatı

Bu arada Tutuş Hamedan taraflarına ilerlemek istemişse de İnanç Yabgu'nun engellemesiyle karşılaşmıştır. Bunun sonucunda da geri dönmüştür. Tutuş, daha sonra Berkyaruk'un hastalığını fırsat bilerek İsfahan'a ilerleme hazırlıklarına başlamıştır. Ancak Berkyaruk daha sonraları sağılığına kavuşunca, Tutuş'u destekleyeceklerini söyleyen emirler şimdi Berkyaruk tarafına geçmişleridir. Bu sırada Nizamülmülk'ün oğlu Müeyyidülmülk Berkyaruk'un veziri olmuştur. Müeyyidülmülk ilk iş olarak Irak ve Horasan emirlerine haber göndererek onların Berkyaruk tarafına geçmelerini sağlamıştır. Böylece Berkyaruk'un ordusundaki

⁶⁷Er-Ravendi, **a.g.e**, I, s. 139; Ali Yazıcızâde, **Tevârih-i Âl-i Selçuk- Oğuzname Selçuklu Tarihi**, (Haz. Abdullah Bakır), İstanbul, 2009, s. 75; İbnü'l Esir, **a.g.e**, VIII, s. 382.

⁶⁸ Reşidüddin, **a.g.e**, s. 59.

askerlerin sayısı 30.000'e kadar çıkmış, Berkyaruk daha da güçlenmiştir.⁶⁹ Daha sonra Berkyaruk hemen Tutuş'un üzerine yürümüştür. Aksungur ve Bozan'ın askerleri emirlerinin intikamını almak için savaş meydanında Tutuş'u alt etmeyi beklemişlerdir. Bu sırada Tutuş'un askerlerine karşı sert tavırları da bir süre sonra kendisini dinlememelerine neden olmuştur ve üstelik oğluna dediği yardım birlikleri de henüz gelmemiştir.⁷⁰

Tutuş ordugâhını Rey halkından çekindiği için şehrin dışına kurmuştur. Savaş öncesi askerlerine onları cesaretlendirici konuşmalar yapmıştır. Berkyaruk savaş zamanı kuvvetlerinin başında kendisi olmak üzere, askerlerini savaş düzenine getirmiştir. Savaş zorlu bir şekilde devam ederken Berkyaruk savaşın ortasında Sultan Melikşah'ın sancağını açtırmıştır. Berkyaruk'un uyguladığı bu durumla Tutuş'un birçok askerî Berkyaruk tarafına geçmiştir.⁷¹ Tutuş'un gücü birden zayıflamaya başlamıştır. Etrafını Berkyaruk'un askerleri sarmaya başlamıştır. Bu sırada Tutuş'un atı yaralanınca Tutuş yere düşmüştür. Berkyaruk askerlerinin çoğu Tutuş'un yanına yaklaşmaya yaralı olmasına rağmen çekinmişleridir. Tutuş yerde yatarken Sungurca adlı bir emir tarafından başı gövdesinden ayrılarak öldürülmüştür.⁷²

Sultan Berkyaruk, savaş bitince Tutuş'un adamlarını affettiğini duyurmuştur ve onları cezalandırmamıştır. Tutuş'un ordugâhındaki bütün mallar yağmalanmıştır. Böylece Tutuş'un büyük heveslerle başladığı taht mücadelesi hayatını kaybetmesiyle başarılı olamadan son bulmuştur.

⁶⁹ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 154; Özaydın, *Berkyaruk Devri Tarihi*, s. 43.

⁷⁰ Sevim, *Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü*, s. 430-435.

⁷¹ Urfalı Meteos, *a.g.e.*, s. 183.

⁷² Urfalı Meteos, *a.g.e.*, s.183-184.

1.2. HÜKÜMDARLARIN SALTANATI ZAMANINDA OTYAYA ÇIKAN İSYANLAR

1.2.1. Tuğrul Bey (1040-1063) Döneminde Çıkan İsyamlar

Selçuklu Devleti kesin olarak 1040'ta Dandanakan Savaşı zaferinden sonra kurulmuş; sultan olarak da Tuğrul Bey başa geçmiştir. Tuğrul Bey'in (1040-1063) Selçuklu tahtına oturmasının hemen ardından diğer ülke hükümdarlarına fetihnameler gönderilmeye başlanmıştır.⁷³ Döneminde büyük başarılar elde eden Tuğrul Bey Abbasi halifeliğinin de koruyuculuğunu üzerine almıştır. Ancak onun başarılarının devam ettiği bu sırada üvey kardeşi olan İbrahim Yinal'ın isyanı patlak vermiştir.

1.2.1.1. İbrahim Yinal'ın İlk İsyanı

İbrahim Yinal'ın Tuğrul Bey'in üvey kardeşi olduğu bilinmektedir.⁷⁴ Yınalların yönetimi babası öldükten sonra kendisine geçmiştir.⁷⁵ Kısa zamanda İbrahim Yinal kazandığı başarılar sayesinde Tuğrul Bey'in önemli komutanlarından biri olmuştur. Selçukluların kuruluş sürecinde ve sonrasında fazlaca hizmetleri olmuş, Merv'deki kurultaydan sonra da Tuğrul Bey'in hizmetine girmiştir. İbrahim Yinal Nişabur ve Rey gibi devletin başlıca şehirlerini fethetmesinin yanında, Pasinler Muharebesi'nden zaferle ayrılmıştır. Bunun yanında, Tuğrul Bey döneminde Anadolu'ya düzenlenen Türkmen akınlarını da idare etmiştir. Elde etmiş olduğu söz konusu başarılar, İbrahim Yinal'ın devletin en güçlü isimlerinden birisi haline gelmesine sebep olmuştur.⁷⁶

⁷³ Faruk Sümer, “Selçuklular”, *DİA*, C.XXXVI, s. 360-370; Sümer, “Tuğrul Bey”, *DİA*, C. XLI, s.340-350.

⁷⁴ “Selçuk Bey'in oğlu, Tuğrul ve Çağrı Beylerin öz babası olan Mikail öldükten sonra dul kalan eşi Selçuk Bey'in diğer oğlu olan Yusuf ile evlendirilmiştir. Bu evlilikten ise İbrahim Yinal dünyaya gelmiştir.” Bkz. İbnü'l Esir, *a.g.e*, C. IX, s. 350.

⁷⁵ Kafesoğlu, “Selçuk'un Oğulları ve Torunları”, *Türkiyat Mecmuası*, S. 13, İstanbul, 1958, s. 125; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1999, s. 94.

⁷⁶ Dr. Sebahattin Çelik, *Eski Türk Töresi Gereği Selçuklu Tahtında Hak İddia Etmesi*, Hiper Yay., İstanbul, 2018, s. 101-121.

Öteden beri var olan uygulamalar ve Türk geleneklerine göre İbrahim Yınal'ın elde ettiği topraklar kendisinde kalmalıydı.⁷⁷ Fakat Yınal'ın giderek daha fazla güç kazandığını gören Tuğrul Bey kendisi için büyük bir tehlike arz edebileceği düşüncesiyle ona sadece ikta vermekle yetindi. Bu durumun İbrahim Yınal için isyan hareketlerinin başlamasına neden olduğu düşünülebilir.

Bu isyan düşüncesi Tuğrul Bey'in kulağına gidince İbrahim Yınal'a elçiler göndererek kendisini Bağdat'a davet etti. Davette İbrahim Yınal Sultan Tuğrul'u ikna etti ve Musul'a dönmesine izin verildi. 1048'de Pasinler Savaşında Türk ordusu büyük bir galibiyet kazanarak çok sayıda ganimet ve esir elde etmiştir. İbrahim Yınal kendisine toprak verilmemesi karşısında duyduğu rahatsızlığı da ilk olarak Pasinler Savaşı sonrasında dile getirmiştir. Bu arada Tuğrul Bey kendisine verilen topraklardan bir türlü memnun olmayan İbrahim Yınal'ı Musul valiliğine atadı.⁷⁸ Ancak yinede Yınal elde ettikleriyle yetinmeyip isyana kalkıştı. 1050 yılında Hemedan önünde meydana gelen savaşta İbrahim Yınal yenilmiş ve Sarmac Kalesi'ne çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak burada daha fazla direnememiştir ve esir alınmıştır.⁷⁹ Bunun ardından Tuğrul Bey üvey kardeşi İbrahim Yınal'ı affetmiş ve ikta olarak vereceği yere gitmek ya da yanında kalmak şeklinde ona iki seçenek sunmuştur. İbrahim Yınal, güven kazanmak için Tuğrul Bey'in yanında kalmayı tercih etmiştir.

1.2.1.2. İbrahim Yınal'ın İkinci İsyanı

İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'in 1055 tarihindeki Bağdat seferinde yeniden sahneye çıkmış ve toprak konusundaki rahatsızlığını tekrardan belirtmeye başlamıştır. Başta Halife olmak üzere birçok kimsenin araya girmesi ya da Tuğrul Bey'in onu Musul valiliğine ataması, İbrahim Yınal'ın isyanını geciktirmiş ancak önleyememiştir. Tuğrul Bey üvey Kardeşi İbrahim Yınal'ın Fatimi desteği ile isyan

⁷⁷ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 497; Bunderî, *a.g.e.*, s. 68.

⁷⁸ Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, s. 59-60.

⁷⁹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, C. XII, s. 55; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 59.

edeceği haberini almıştır.⁸⁰ Tuğrul Bey bu haber üzerine yolunu değiştirmiş ve az sayıdaki kuvvetiyle kardeşini takibe koyulmuştur. Hemedan'ın hazine, mal ve silahlar için bir depo olması Sultan'ın önceden bu şehirde bulunmasını gerektiriyordu.⁸¹ Arkasına Türkmenleri de katan Yınal, yeğenleri Ahmed ve Muhammed'in desteği ile oldukça güçlenmiştir. Kardeşi Tuğrul Bey ile savaşa tutuşan İbrahim Yınal zafer kazanmış ve Tuğrul Bey kaleye çekilmek zorunda bırakılmıştır. Tuğrul Bey, birkaç ay boyunca burada kalmıştır.

Nihayetinde Tuğrul Bey söz konusu çıkmazdan kurtulmak için çaresiz bir şekilde bir mektup yazarak gizlice yeğeni Alparslan'a göndermiştir. Mektubu alan Alparslan, yardım için harekete geçmesiyle yakaladığı İbrahim Yınal'ı Tuğrul Bey'e teslim etmiştir. Tuğrul Bey bu defa kendisini affetmemiş İbrahim Yınal'ı yayın kirişi ile boğdurarak idam ettirmiştir.⁸²

1.2.1.3. Kutalmış'ın Tuğrul Bey'e Karşı İsyan Girişimi

İsminin anlamı kutlu mübarek olan Kutalmış, Gaznelilere karşı Tuğrul ve Çağrı Beylerle işbirliği yapmıştır. Birçok sefere Tuğrul Bey amcası Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'ı da göndermiştir. Hatta Tuğrul Bey Doğunun ve Batının Hükümdarı ilan edildiği dönemde Kutalmış'ın da bu törende hazır bulunduğu bilinir. Ancak Kutalmış 1061 yılında Tuğrul Bey'e isyan bayrağını çekmiştir. İsyan sebebi kaynaklarda tam olarak belirtilmese de taht için isyan ettiği ileri sürülmektedir.⁸³ Tuğrul Bey Kutalmış üzerine bir ordu gönderdiyse de başarılı olamadı. Bunun üzerine ikisi arasında barış görüşmeleri başladı. Ancak barış için Kutalmış'ın üç şartı vardı. Bu şartlar, sultanın Kutalmış'a bir şey yapmayacağına dair talâk üzerine yemin etmesi, ayaklanmasından dolayı kendisinden para ve mal istenmeyeceği, Süleyman'ın kız kardeşiyle evlenmesine karşı çıkılmayacağı ve

⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişleri (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, (Çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız), TTK Yay., Ankara, 1992.

⁸¹ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, s. 36.

⁸² Fuat Köprülü, "Türk ve Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuniyeti", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, S.I, Ankara, 1994, s. 1-9.

⁸³ Sıbt İbnü'l-Cevzî a.g.e, C. XIX, s. 1.

yönetimine geliri bol bir vilâyet verilmesiydi. Fakat şartlar Tuğrul Bey'e uymadığından barış görüşmeleri yarıda kesilmiştir. Zaten kısa bir süre sonra 1063 yılında Tuğrul Bey vefat etmiştir.⁸⁴ Bu durum Kutalmış'ın işine yaramıştır. Çünkü kısa bir sürede Türkmenlerle de işbirliği yapıp kendisini daha da güçlendirmiştir. Ayrıca Tuğrul Beyin ölümü artık kendisinin isyan eden bir şahıs konumundan çıkmasına belki de taht üzerinde yetkisi olabilecek bir konuma gelmesine yardımcı olmuştur.

1.2.2. Sultan Alparslan (1063-1072) Döneminde Ortaya Çıkan İsyanlar

1.2.2.1. Fahrü'l Mülk Yabgu'nun İsyanı

Sultan Alparslan'ın amcası olan Fahrü'l Mülk Herat Bölgesini yönetmiştir.⁸⁵ Daha Sultan Alparslan'a karşı isyan hareketinde bulunmuştur. İsyani etmesinde kendisine cesaret veren en önemli şey hanedanın en yaşlı üyesi olmasıdır. Çünkü Sultan Alparslan, kendisi isyan etse dahi hanedanın en yaşlı üyesini öldürerek tepki almaktan korkacağı için belki tahta geçirim ümidiyle isyana kalkışmıştır. Nitekim söz konusu isyan hareketinin üstesinden gelen Alparslan amcasına şiddetli bir ceza verip tepkileri üzerine çekmek istemediğinden onu bağışlamayı tercih etmiştir.⁸⁶

1.2.2.2. Kavurd Bey İsyanı

Kavurd Çağrı Bey'in büyük oğludur.⁸⁷ Bazı eserlerde adı Kara Arslan olarak yer almış ve hatta bastırdığı bazı paralarda bu unvanın kullanıldığı ileri sürülmüştür.⁸⁸ Tuğrul Bey İbrâhim Yınal'ın isyanı sırasında müşkül bir durumda kalınca Kavurd Bey, Alparslan ve Alp Sungur Yâkûtî ile birlikte ona yardım için

⁸⁴ Sıbt İbnü'l Cevzi, **a.g.e.**, C. XVIII, s. 22.

⁸⁵ Yazar, **Selçuklu Devletinde İsyanlar**, s. 34.

⁸⁶ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, X, s. 47.

⁸⁷ Residuddin, **a.g.e.**, s. 20.

⁸⁸ Coşkun Alptekin, "Selçuklu Paraları", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, S. III, Ankara, 1971, s. 550-560.

harekete geçmiştir ve onların yardımıyla İbrâhim Yınal mağlûp edilmiştir. Bir süre sonra Tuğrul Bey ölünce Kavurd hükümdar olarak Sultan Alparslan'ı tanımış, adına hutbe okutmuştur.⁸⁹ Sultan Alparslan hâkimiyet sahibiyken ilk zamanlarda ona karşı gelmek istememiştir. Fakat daha sonra maddi olarak sıkıntıya girdiğinden Sultan Alparslan'a mektup yazarak amcasından kalan yerlerden kendisine düşen payı istemiştir. Kavurd daha sonraları bazı tahriklere kapılarak Sultan Alparslan'a isyan etmiştir. Kirman'da sadece kendi adına para bastırıp hutbe okutmuştur. Bunun üzerine Sultan Alparslan Kirman'a sefer düzenlemiş, ancak Kavurd'u affedip Kirman'ın idaresini tekrar Kavurd'a vermiştir. Bununla birlikte Kavurd'un sultandan af dilemesi uzun sürmemiş tekrar bir ayaklanma baş göstermiştir. Sultan Alparslan Kirman üzerine sefere tekrar çıkmıştır. Kavurd sultanın askerlerinin bir kısmını yanına çekmeyi başarsa da yenilgiye uğramıştır.⁹⁰

Alparslan kısa bir süre sonra öldüğünde yerine geçen oğlu Melikşah zamanında da amcası Kavurd sakin durmadı. Lakin Melikşah ile aralarında 1073 yılında Kerec'de geçen savaşta Kavurd büyük bir yenilgiye uğradı. Savaş sonrasında Kavurd yeğeni olan Melikşah'ın ayaklarına kapandıysa da Nizamülmülk, Melikşah'ın Kavurd'u affetmesine engel olmuştur. Zira bu sırada askerler zafer kazandıkları için iktâ ve maaşlarının arttırılmasını istemişler eğer dedikleri olmaz ise Kavurd'u tahta çıkarabileceklerini ima edip onun lehinde söylemde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Kavurd o gece öldürülmüştür.⁹¹

1.2.2.3. Huttelan Emiri'nin Sultan Alparslan'ın Hâkimiyetini Kabul Etmemesi

1.2.2.3.1. Huttelan Bölgesi

Huttelan, Ceyhun ile Seyhun arasında kalan Maverâünnehir bölgesinin güneydoğusunda, şimdiki Tacikistan sınırları içerisinde yer alan tarihi bir bölgedir.

⁸⁹ Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 22.

⁹⁰ Merçil, *Kirman Selçukluları*, s. 26; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III*, s. 45-50

⁹¹ Ahmed b. Mahmud, *a.g.e.*, I. s. 120.

Alparslan'ın ilk seferini buraya yaptığı bazı kaynaklarda dile getirilmiştir. Çeşitli kavimlere ev sahipliği yapan Huttelan'a Türkler çok eski dönemde yerleşmeye başlamıştır. Yine bazı kaynaklarda eski bir Türk ülkesi olduğu belirtilmektedir.⁹²

1.2.2.3.2. İsyân Zamanı

Huttelan, Emeviler, Abbasiler, Samaniler, Gazneliler olmak üzere birçok devletin hâkimiyeti altına girmiş bir bölgedir. Selçukluların Huttelan ile ilk münasebetleri kesin olmamakla birlikte Samanîler yıkıldıktan sonra Arslan Yabgu'nun Karahanlı Hükümdarı Yusuf Kadir Han'a karşı isyan etmiş olan Ali Tegin ile ittifakı sırasında olmuştur. Selçuklu Devletinin 1040 yılında vuku bulan Dandanakan Savaşı'nda galip gelmesi sonucunda ise Selçukluların hâkimiyeti altına girmiştir. Ancak Sultan Alparslan'ın hâkimiyetini Huttelan Emiri kabul etmemiş ona karşı isyan etmiştir. Bunun üzerine Alparslan 1063 yılında bölgeye sefer düzenlemiştir. Mamafih ilk kuşatma kalenin sağlamlığı nedeniyle çetin şartlar altında devam etmiştir. Kaledeki isyanın bastırılarak başarıya ulaşılması sefer başladıktan ancak birkaç ay sonra mümkün olabilmıştır. Alparslan'ın askerleri kuşatma sırasında kale hâkimini de öldürmüş, bu durum Huttelan Emiri askerlerinin morallerinin bozulmasına ve neticede teslim olmalarına neden olmuştur.⁹³

1.2.2.4. Sağaniyan Emiri Musa'nın İsyânı

Sultan Alparslan'ın ülke içindeki karışıklıklardan yararlanmak isteyen bir emir de Musa idi. Sağaniyan Emiri olan Musa hâkimiyet alanını güçlendirmek adına isyana kalkışmıştır. Bunun neticesinde sefere çıkan Alparslan'ın güçlü ordusu sayesinde kendi kalesine kapanan Emir Musa yakalanmış ve öldürülmüştür. Alparslan daha sonra bütün bölgeyi ele geçirmiştir.⁹⁴ Görüldüğü gibi gerek ülkenin

⁹² Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 22.

⁹³ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, C. X, s. 46.

⁹⁴ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, C. X, s. 45-50.

kendi iç karışıklıklarından gerekse de Sultan Alparslan'ın meşguliyetinden yararlanmak isteyen isyancıların çoğuna ılımlı davranılmamıştır.

1.2.3. Sultan Melikşah (1072-1092) Döneminde Ortaya Çıkan İsyanlar

Melikşah tahtta çıkar çıkmaz ilk mücadelesini Kirman Meliki Kavurda karşı verdi. Bilindiği gibi Melikşah Sultan Alparslan'ın vasiyeti üzerine tahta geçmiştir. Ancak Kavurd onun bu sultanlığını tanımamıştır ve tahtı ele geçirmek için hamle yapmaya başlamıştır.⁹⁵ Neticede Sultan Melikşah Kirman Meliki ile karşı karşıya gelmiştir. Ancak bu durum Melikşah açısından oldukça önem arz etmektedir. Çünkü Selçuklu ordusunun büyük bir kısmı Kavurd'u desteklemektedir. Bu durumda alınacak olan netice Melikşah'ın taht üzerindeki hâkimiyetini etkileyecektir.⁹⁶

İki ordu Hamedan yakınlarında Kerec'de karşılaşmıştır. Karşılamanın neticesinde Kavurd yenilgiye uğratılınca taht isteğinden vazgeçmiş ve kendisinin bağışlanmasını dilemiştir. Ancak Kavurd yanlısı askerler bir yandan tehdit savurup maaşlarının artmasını talep etmişler, diğer taraftan da Kavurd'u tahta geçirmek için her şeyi yapacaklarını söylemişlerdir. Bu durumu çözmesi için Sultan Melikşah görevi Nizamülmülk'e vermiştir. Nizamülmülk söz konusu meselenin uygun bir şekilde çözüleceğini askerlere söylemiştir. Kavurd daha sonra hapsedildiği yerde ölmüştür. Kavurd'un kimi kaynaklara göre zehir içerek kimi kaynaklara göre de boğdurularak öldürüldüğü ileri sürülmüştür. Ancak Nizamülmülk, ordudakiler isyan etmesin diye onun yüzüğündeki zehri içmek suretiyle intihar ettiğini söylemiştir.⁹⁷

⁹⁵ Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi I, Büyük Selçuklular, Irak, Kirman, Suriye Selçukluları*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2014, s. 362.

⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yazar, "Kirman Meliki Kavurd Bey'in Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Teşebbüsleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S.19, 2011.

⁹⁷ Reşidü'd-dîn, *a.g.e.*, s.127.

1.2.3.1. Tekiş'in ilk İsyanı

Tekiş, Sultan Alparslan'ın çocuklarından biri olup tahtın üzerinde Selçuklu tahtı üzerinde hak sahibidir. Sultan Melikşah döneminde kendisine bazı bölgeler iktâ olarak verilmiştir.⁹⁸

Sultan Melikşah Kavurd meselesini hallettikten sonra bu defa Tekiş'in isyanlarıyla karşılaşmıştır. Ancak Tekiş'in isyanının asıl sebebi onun Selçuklu tahtında hak iddia etmesi değildi, o sadece Horasan'da müstakil bağımsız bir devlet kurmak istediği için isyan etmişti. Sultan Melikşah akrabalarını ziyaret amacıyla Herat'a gitmiştir. Bunu haber alan Tekiş de sultana bağlılığını belirtmek üzere bulunduğu yer olan Belh'ten Herat'a gitmiştir. Sultana bağlılığını bildirince sultan ona bu davranışı karşılığında bağışlar hil'atler vermiş ve Tekiş tekrar Belh bölgesine gitmiştir.⁹⁹ Bu olay sonrasında Rey'e dönen Melikşah ordunun içinde bulunan Türk askerî kıyafetli olan şüphelendiği yedi bin Ermeni asıllı askerlerin ihraç edilmesini istemiştir. Veziri Nizamülmülk karşı çıksa da Melikşah bu askerleri derhal ihraç etmiştir. Ordudan ihraç edilen bu Ermeni asıllı askerler Tekiş'in yanına giderek ona sığınmıştır. Bu duruma çok memnun olan Tekiş ise gücüne güç katıp harekete geçmek için zaman kollamaya başlamıştır.¹⁰⁰

Tekiş daha sonra hızlı bir şekilde harekete geçmiş ve Merv-i Rud, Merv-i Şahican ve Tirmiz bölgelerini ele geçirmiştir.¹⁰¹ Bu durumu haber alan Sultan Melikşah yaptığının büyük bir hata olduğunu anlamıştır. Belki de emrindeki yedi bin Ermeni asıllı askerî ihraç etmeseydi Tekiş bütün bu isyana kalkışmayacaktı. Yani Tekiş'in isyanını fitilleyen bir nevi bu durum olmuştur. Sultan Melikşah elini çabuk tutarak, Nişabur'u almak isteyen Tekiş'ten önce Nişabur'a varmıştır. Bunu haber alan Tekiş Tirmiz'de kalmıştır.¹⁰² Melikşah kısa süre içerisinde kardeşi Tekiş'i Tirmiz'de kuşatma altına almıştır. Daha fazla dayanamayan Tekiş Melikşah'tan esirleri bırakarak Sultan Melikşah'tan af dilemiştir.

⁹⁸ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 70-71.

⁹⁹ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Osman Yalçın Matbaası, 1953, s. 58.

¹⁰⁰ Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 110-120.

¹⁰¹ Merçil, *Büyük Selçuklu Devletleri Siyasi Tarihi*, s. 79-80.

¹⁰² Öngül, *Selçuklular Tarihi I, Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 107.

Bazı kaynaklar Melikşah'ın kuşatma sırasında Tekiş'in askerlerinin çaresiz kaldığını, mallarını dağlık bölgelere yerleştirdiklerini ancak Melikşah'ın askerlerinin bu malları bulduklarını belirtmiştir. Bunun üzerine bu askerler Tekiş'e gelip zararda olduklarını hemen durumu düzeltmez ise Melikşah'ın kuvvetlerine katılacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Tekiş af dilemiştir. Melikşah'ta onun itaatini kabul etmiştir.

Bazı rivayetlere göre ise, Melikşah Tekiş'e Tirmiz'den çıkıp eski olduğu yere Belh'e geri dönmesini ve huzuruna çıkmasını söylemiştir. Tekiş de Belh'e gitmiş fakat korkusundan Melikşah'ın huzuruna çıkamamıştır. Buna rağmen Melikşah onu affetmiştir.¹⁰³

1.2.3.2. Tekiş'in İkinci İsyanı

Sultan Melikşah Musul bölgesindeyken 1084-1085 yıllarında Tekiş ikinci kere isyan etmiştir. Bazı kaynaklar Tekiş'in yakın çevresinin etkisi altında kalarak isyan ettiğini belirtmektedir. Tekiş isyanı sırasında Serahs kalesini kuşatmış ve burada kalmıştır.¹⁰⁴ Serahs Mesud bin Yahız et-Türkmanî tarafından yönetilmektedir ve son derece korunaklı bir bölge haline getirilmiştir. Fakat buna rağmen kale Tekiş'in adamları tarafından ablukaya alınmıştır. Kale artık dayanamayıp düşecek derecedeyken Nizamülmülk'ün adamlarından Ebu'l-Fütûh et-Tûsi ile Horasan Amîdi Ebu Ali bir plan yapmışlardır. Buna göre Nizamülmülk'ün yazısını taklit ederek Ebu'l-Fütûh'un Mesud bin Yahız'a bir mektup yazmasını kararlaştırmışlardır.¹⁰⁵ Mektubu göndermek için bir casus bulmuşlar ve casusu Tekiş tarafına göndermişlerdir. Tekiş'in askerleri tarafından bulunan casus defalarca işkenceye uğratılıp konuşturulmuştur. Casus görevini yerine getirmiştir ve kendisinin sultan ve Nizamülmülk'ün yanından ayrıldığını ve Melikşah'ında Rey'den yola çıktığını

¹⁰³ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, s. 80; Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 114-115.

¹⁰⁴ Öngül, *a.g.e.*, s. 107.

¹⁰⁵ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, X, s. 127

söylemiştir. Buna inanan ve sonrasında mektubu okuyan Tekiş Serahs'tan kuşatmayı kaldırmıştır.¹⁰⁶

Tekiş korkusundan bütün mallarını geride bırakarak kaçmıştır. Mesud adamlarıyla birlikte Tekiş'in geride bıraktığı bütün malları yağmalamaya başlamıştır. Tekiş Merv'e sığınmak istemiş ancak halk onu istememiş ve şehrin kapılarını ona karşı kapatmıştır. Tekiş bu durumda Venec kalesine çekilmiştir. Tekiş 1085 tarihinde Venec kalesinden çıkarılmıştır.¹⁰⁷ Melikşah kardeşi Tekiş tutuklanınca onu öldürtmemiş, gözlerine mil çektirmiştir. Böylece önemli bir sorundan kurtulan Melikşah batıdaki fetihleri sırasında kendisine engel olan Tekiş'i de etkisiz hale getirmiş ve daha rahat hareket etme imkânı bulmuştur. Bu olaylardan sonra Melikşah, Tekiş'in yönetimindeki yere oğlu Ahmed'i görevlendirmiştir.

1.2.4. Berkyaruk (1092-1104) Döneminde Ortaya Çıkan İsyamlar

Melikşah kendinden sonra yerine çok sevdiği şehzadesi Ahmed'i tayin etmiştir. Fakat Ahmed'in erken yaşta ölümü üzerine, veziri Nizamülmülk'ün tavsiyeleri ile oğlu Berkyaruk'u veliaht tayin etmiştir. Fakat Melikşah'ın karısı Terken Hatun ve Halife el-Muktedî Billah'ın iş birliğiyle öldürülmesinden sonra, Büyük Selçuklu Devletinde karışıklıklar başladı. Veliaht Berkyaruk üvey annesi Terken Hatun'un henüz beş yaşında olan oğlu Mahmud'u sultan ilan ettirebilmek için pek çok siyasi olaylarına maruz kalmıştır. Mahmud'un annesi Terken Hatun oğlunu tahta geçirmek istemiştir. Bu sebeple sultanın ölümünü herkesten gizlemiş kendine bağlı emirlerden destek için haber beklemiştir. Bazı emirler Terken Hatun güçlü olduğu için desteklerini ondan esirgememiştir.¹⁰⁸

Terken Hatun, oğlu Mahmud adına hutbe okutması için de Halife el-Muktedî'ye müracaat etmiştir. Ancak Halife Mahmud'un yaşının küçük olduğu için

¹⁰⁶ Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, s. 55-60.

¹⁰⁷ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, I, s. 148.

¹⁰⁸ Sertkaya, **a.g.t.**, s. 47; Zekeriya Kitapçı, "Türkan Hatun ve Selçuklu Saraylarındaki Talihsiz Siyasi Taht Mücadeleleri", **Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 4, Konya, 1990, s. 40; Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, Konya, 1994, s. 213-214.

hükümdarlığının caiz olmayacağını söyleyerek bazı şartlar söylemiştir.¹⁰⁹ İmam-ı Gazali'den de aynı şartları duyunca bu şartları kabul ederek bütün ülkede oğlu Mahmud adına hutbe okutmuştur. Daha sonra Terken Hatun Berkjaruk'u oğlunun önünde bir engel olarak görmeye başlamış ve onu İsfahan'da hapsettirmiştir.¹¹⁰ Bu zamanda Melikşah'ın ölümü ortaya çıkmıştır ve Nizamülmülk'ün adamları İsfahan'da silah depolarını yağmalayarak bölgede hâkimiyeti ele almışlardır. Hâkimiyeti ele aldıktan sonra Berkjaruk'u hapisten çıkarmışlardır ve adına Rey şehrinde hutbe okutarak onu hükümdar ilan etmişlerdir.¹¹¹

1.2.4.1. Berkjaruk Döneminde Mahmud Mücadelesi

Berkjaruk döneminde tahta çıkmak isteyen bir kişi de amcası Tutuş olmuştur. Bu zamanda resmî sultan ise Mahmud'dur. Tutuş, buna rağmen Rahbe, Musul, Nusaybin, Antakya, Urfa, Harran ve Rakka'yı alıp adına hutbe okutmuştur.¹¹² Tutuş daha sonra Diyarbakır üzerine yürümüştür. Bu bölgeyi hâkimiyeti altına aldıktan sonra yönünü Azerbaycan'a çevirmiştir. Bu sırada Berkjaruk ise Azerbaycan bölgesinde Hemedan civarını almış, amcasına karşı mücadele başlatmıştır. Berkjaruk'a ilk destek Aksungur'dan gelmiştir. Aksungur bu zamanda Bozan'a konuyla ilgili şunları söylediği bilinmektedir: “Biz bu Tutuş'a Melikşah'ın çocuklarının neler yaptığını görmek amacıyla itaat arz ettik. Şimdi ise Sultan'ın oğlu Berkjaruk taht iddiasıyla ortaya çıktı. Biz şimdi onun safına geçmek istiyoruz.” Bunun üzerine emirler Tutuş'un yanından ayrılarak Berkjaruk tarafına geçmişlerdir. Bunu duyan Tutuş Azerbaycan'dan seferini tamamlamadan Dimaşk'a geri dönmüştür. Berkjaruk'a 10 Muharrem 487 (30 Ocak 1094) yılında Halife El Muktedi Biemrillah tarafından adına hutbe okutulmuştur.¹¹³

¹⁰⁹ Râvendî, a.g.e, s. 137.

¹¹⁰ Er-Ravendi, a.g.e, 137-138; Reşat Genç, “Terken Hatun”, *Türk Ansiklopedisi*, C. XXXI, Ankara, 1982, s. 117.

¹¹¹ Ergin Ayan, “Büyük Selçuklu Sultanlarının Siyasi Evlilikleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2008, s.118; Can, *Terken Hatun'dan Valide Sultana Selçuklular Döneminde Kadın*, s. 102; Kitapçı, *Türkan Hatun ve Selçuklu Saraylarındaki Talihsiz Siyasi Taht Mücadeleleri*, s. 45.

¹¹² Urfalı Meteos, a.g.e, s. 181-182; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yay., 1983, s. 144.

¹¹³ İbnü'l Esir, a.g.e, s. 195.

Tutuş tekrar saltanatı ele geçirmek amacıyla Halep'doğru harekete geçmiştir. Tutuş kuvvetli ordusuyla Aksungur, Bozan ve Kürboğa'nın orduları, Nehr Sebin'de karşılaşmışlardır. Daha öncesinde Tutuş'u tanıyan Aksungur ve Bozan komutan Berkyaruk'u amcası Tutuş'a karşı uyarılmış hedefinin saltanatı ele geçirmek olduğunu söylemişlerdir. Bütün hırsıyla saldıran Tutuş, Aksungur'u esir etmiş ve onu öldürmüştür. Sultan Berkyaruk Erbil civarında Tutuş'un askerleri tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Bunun üzerine İsfahan'a gitmek isteyen Berkyaruk'u Mahmud'un adamları hapsedmişlerdir. Berkyaruk'un gözlerine mil çekilmek istense de Sultan Mahmud çok küçük yaşta olduğu ve çiçek hastalığına yakalandığı için bu durumdan vazgeçmişlerdir. Eğer Mahmud iyileşirse bu durumun tekrar gözden geçirilmesi kararlaştırılmış, iyileşmezse tahta Berkyaruk'un geçebileceği belirtilmiştir. Bir süre sonra çiçek hastalığına yenik düşen Sultan Mahmud ölünce gözlerine mil çekme kararı iptal edilen Berkyaruk tahta geçirilmiştir.¹¹⁴ Bu sıralarda kardeşinden bulaşan çiçek hastalığını da yenmiştir.

Berkyaruk'un hastalığını duyan Tutuş, Rey'e gelmiştir. Tutuş Berkyaruk'un emirlerine kendi tarafına geçmesini istemiş emirler ise kabul eder gibi görünmüş ve onu oyalamışlardır. Rey'de karşılaşan iki taraf arasında olan mücadele Tutuş'un askerlerinin taraf değiştirmesiyle birlikte Tutuş'un mağlubiyetiyle sonuçlanmıştır. Urfalı Meteos'a göre Berkyaruk'un askerlerinden biri kılıcıyla onun başını kesmiştir.¹¹⁵

1.2.4.2. Arslan Argun'un Berkyaruk Dönemindeki İsyanı

Berkyaruk döneminde isyan eden bir diğer kişi ise diğer amcası Arslan Argun'dur. Arslan Argun bu dönemde Horasan'da yedi bin dinarlık ikta sahibi bir komutandır. Arslan Argun devletin içinde bulunduğu saltanat mücadelesinden yararlanarak yedi bin askerîyle Hemedan'a gitmiştir. Devletin içinde bulunduğu karışıklık onun bir hayli işine gelmiştir. Horasan, Nişabur, Tirmiz ve Belh'i ele

¹¹⁴ Özaydın, **Berkyaruk Devri**, s. 41; İbnü'l Esir, **a.g.e**, X, s. 199; Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, s. 150-155; Sevim, **Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü**, s. 430.

¹¹⁵ Urfalı Meteos, **a.g.e**, 1987, s. 183.

geçirmiştir. Daha sonra Berkyaruk ve vezirine kendi duruş noktasını ifade eden meydan okuyucu bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Arslan Argun dedesi Çağrı Bey'in ülkesine sahip olduğunu, elindekinden başka bir şey istemediğini ve Berkyaruk'a da tabi olmadığını dile getiriyordu.¹¹⁶ Bu sırada Berkyaruk, Tutuş ve kardeşi Mahmud ile uğraştığından dolayı Arslan Argun'un göndermiş olduğu mesaja her hangi bir tepki verememiştir.¹¹⁷ Kuşkusuz Berkyaruk'un Arslan Argun'a karşı sessiz kalmasının arkasında veziri Müeyyedülmülk'ün etkisi büyüktü. Zira bir süredir bu vezir hemen her konuda Berkyaruk'u etkisi altına almaktaydı. Hatta Berkyaruk'u annesine karşı bile bazı uyarılarda bulunmuş ve annesinin tesirinde kalmaması için ondan uzak durmasını tavsiye etmiştir. Ancak bunları duyan Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun, Berkyaruk'tan veziri azad etmesini istemiştir. Bunun üzerine annesinin isteğini geri çevirmeyen Berkyaruk, Müeyyedülmülk'ü azad edip yerine Fahrülmülk'ü vezir ilan etmiştir.¹¹⁸

1.2.4.2.1. Böripars'ın Arslan Argun ile Mücadelesi

Berkyaruk daha sonraları Fahrülmülk'ün etkisiyle, Arslan Argun üzerine diğer amcası Böripars'ı, yanında Emir Mesud, Emir Altuntaş ve beraberindeki diğer askerlerle birlikte Arslan Argun'un üzerine göndermiştir. Yeni takviyelerle daha da güçlenmiş olan Böripars kaynaklarda yeri olmayan bir bölgede Arslan Argun'u mağlup etmiştir. Bunun üzerine Arslan Argun Belh'e çekilmek zorunda kalmıştır. Fakat kısa bir süre sonra Emir Altuntaş kıskançlık sebebiyle Emir Mesud ve oğlunu öldürünce Böripars kendisine destek olan kuvvetlerini yitirmeye başlamıştır.¹¹⁹ Emir Mesud'un tarafında olan Türkmenler Arslan Argun'un tarafına geçmiştir. Böylece gücüne güç katan Arslan Argun Türkmenlerinde desteği ile Merv'i kuşatmıştır.

¹¹⁶ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, 1987, s. 218.

¹¹⁷ İbn'ül Esir, **a.g.e.**, s. 217-218.

¹¹⁸ Kazvinî, **Tarih-i Güzide**, İran, 1339, s. 441.

¹¹⁹ Sümer, **Arslan Argun**, 1991, s. 399.

Buna karşılık Herat'ta bulunan Böripars da harekete geçmiş olsa da Argun ile yapılan savaşta esir düşmüştür. Tirmiz'de hapsedildikten bir müddet sonra ise Arslan Argun tarafından boğularak öldürülmüştür.¹²⁰

1.2.4.2.2. Melik Sencer'in Arslan Argun ile Mücadelesi

Berkyaruk Böripars'ın öldürülmesinden sonra Arslan Argun'la mücadele etmesi için bu defa kardeşi Melik Sencer'i göndermiştir. Ancak Melik Sencer'in herhangi bir şekilde mücadele etmesine gerek kalmadan mesele kendiliğinden çözülmüştür. Anlatılanlara göre Arslan Argun sert bir mizaca sahiptir ve askerlerini sürekli olarak azarladığı ve onlara cezalar verdiği bilinmektedir. Bir gün geç gelen bir askerini yine azarlamış, asker özür dilediyse de kabul etmemiş ve ceza vermekten geri kalmamıştır. Bunun üzerine asker Arslan Argun'u bıçaklayarak öldürmüştür. Askere niçin öldürüldüğü sorulunca halkı zulümden kurtarmak için öldürdüğünü söylemiştir. Bu olayın ardından Arslan Argun taraftarları onun yerine oğlunu geçirmiş ve Sultan Berkyaruk'tan aman dilemişlerdir. Bunun üzerine Berkyaruk Hamedan ve Rey bölgelerini Arslan Argun'un oğullarına ikta olarak vermiştir. Sultan Berkyaruk bu şekilde Argun meselesinden kurtulmuştur. Melik Sencer'e ise Horasan melikliğini vermiştir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda siyasi birlik yeniden oluşturulmuştur.¹²¹

1.2.4.3. Emir'i Emiran Muhammed b. Süleyman'ın Tahtı Ele Geçirme Girişimi

Muhammed b.Süleyman, Selçuklu tahtında hak iddiasında bulunanlardan birisiydi. Muhammed b. Süleyman Berkyaruk'un Horasan'a gittiği zaman Belhüzerine doğru harekete geçmiştir. Gazne Sultanı İbrahim diğer bazı isteklerinin yanında Horasan şehrinde kendi adına hutbe okunması şartıyla Muhammed b. Süleyman'a yardım edeceğini bildirmiş ve söz konusu şartın kabul edilmesiyle

¹²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslan Durdu, "Arslan Argun İsyanına Farklı Bir Bakış", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 2018, s.317-328.

¹²¹İbnü'l Esir, **a.g.e.**, 1987, s. 221; Sümer, **a.g.e.**, 1991, s. 399-400.

birlikte ordusunu Muhammed b. Süleyman'a yardım amaçlı gönderdi.¹²² Böylece Muhammed b. Süleyman, Gazneli İbrahim ve ordusunun desteği ile gücüne güç katmıştır ve Horasan'ın bazı yerlerinde hâkimiyet kurmuştur.

Bu gelişmelerin ardından Berkyaruk kardeşi Sencer'i isyanı bastırmak için görevlendirdi. Kendisine verilen vazifenin üstesinden gelen Sencer Muhammed b. Süleyman'ı ani bir baskınla ele geçirdi. Daha sonra Emiri Emiran Muhammed B. Süleyman'ın gözlerine mil çekildi. Böylece Berkyaruk kardeşi Sencer sayesinde bu isyan meselesinden de kurtulmuş oldu.¹²³

1.2.4.4. Muhammed Tapar'ın Berkyaruk ile Mücadelesi

Sultan Melikşah'ın oğlu olan Muhammed Tapar Berkyaruk'un üvey, Sencer'in öz kardeşidir.¹²⁴ Muhammed Tapar ilk yıllarda üvey kardeşi Berkyaruk'un desteğini almayı başarmış ancak daha sonra araları açılmış, dört yıl boyunca çetin mücadeleler vermişlerdir. Tapar, bu mücadelelerden sadece birinde galip gelmiştir, diğer dördünü kaybetmiştir. Muhammed Tapar gizlice İsfahan'da olan Berkyaruk'a Terken Hatun'a karşı yardıma gitmiştir. Bunun sonucunda Berkyaruk Haçlılarla mücadele ettiği sırada ona Gence ve çevresini ikta olarak vermiştir. Ayrıca "Melik" unvanı tevdi etmiş ve yanına kattığı Emir Kutluğtekin ile birlikte Gence'ye göndermiştir. Ancak daha sonra güçlenmeye başlayan Muhammed Tapar çevresindekilerin de kışkırtmasıyla isyan etmeye başlamıştır. Muhammed Tapar Arran bölgesini ele geçirmiştir.¹²⁵ Berkyaruk bu zamanlarda annesi Zübeyde Hatun'u yanına getirmeye çalışırken veziri Müeyyedülmülk ve emirler ona annesini terk etmesi söylemiştir. Bunun üzerine Berkyaruk Müeyyedülmülk'ü vezirlikten azletmiştir. Fahrülmülk'ü Müeyyedülmülk'ün yerine vezir olarak getirmiştir.¹²⁶

¹²² Özaydın, **Berkaruk Devri**, s. 51-52; Sevim, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, s. 151.

¹²³ Özaydın, **Berkaruk Devri**, s. 52-55.

¹²⁴ Bayındır, **Selçuklularda Saltanat Mücadelesi**, Hiper Yay., 2020, s. 273; M. TH. Houstma, "Muhammed Tapar", C.VIII, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1997, s. 481.

¹²⁵ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, 1987, s. 221; Köymen, **Selçuklular Devri Türk Tarihi**, TTK Yay., 1993, s. 78-79.

¹²⁶ El-Bundarı, **a.g.e.**, s. 88; Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 38; Özaydın, **Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, TTK Yay., 1990, s. 12.

Bunun sonucunda Müeyyedülmülk olanlara büyük bir hırsla cevap vermek istemiş ve Muhammed Tapar'ın emri altına girmiştir. Günler geçtikçe onu Berkyaruk'a karşı kışkırtmaya devam etmiş ona kardeşinin devleti başı boş bıraktığını, devlete sahip çıkılması gerektiğini belirtmiştir. Böylece onu kışkırtmıştır. Bunun üzerine Muhammed Tapar Berkyaruk'la savaşmak için yola çıkmıştır. Muhammed Tapar Berkyaruk adına okunan hutbeyi sona erdirmiştir ve kendisini sultan olarak ilan etmiş, Müeyyedülmülk'ü ise veziri olarak atadığını belirtmiştir.¹²⁷

Berkyaruk tarafından takip edildiğini öğrenince önce İsfahan'a gitmeye niyetlenmiş fakat buranın halkı onu istemeyince Huzuristan'a sığınmak zorunda kalmıştır. Daha sonra Muhammed Tapar yoluna devam etmiş ve Rey şehrine geldiğinde burada bulunan Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun'u hapsetmiştir. Emrindeki bazı askerler onu öldürmesi için Muhammed Tapar'ı kışkırtmaya çalışmışlarsa da veziri buna mani olmak istemiştir. Ancak bir süre sonra sanki mani olan kendisi değilmiş gibi Vezir Müeyyedülmülk, Zübeyde Hatun'u hapisten çıkararak onu boğdurmıştır. Muhammed Tapar'dan bu olaya karşı hiçbir şekilde tepki gelmemiştir.¹²⁸

1.2.4.4.1. Muhammed Tapar'ın Tahtı Ele Geçirmesi

Musul hâkimi Kürboga, el-Cezirehâkimi Çökürmüş, Bagdat Şahnesi Sa'duddevle Gevherayin, Emir Sürhab b. Bedr ile birlikte bazı emirlerinde Muhammed Tapar'ın gücünü arttırmıştır. Gücünün fazla olmasının bilincinde olan Muhammed Tapar Gevherayin'e hilat vermiş ve onu Bagdat'a göndermiştir. Gevherayin, Bagdat'a ulaşınca Halife'den Muhammed Tapar adına hutbe okutmasını istemiştir. Halife bu isteğin üzerine 17 Zilhicce 492 (4 Kasım 1099) tarihinde Muhammed Tapar adına hutbe okumuştur ve ona Gıyasü'd-Dünya ve'd-Din unvanını

¹²⁷ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, s. 38.

¹²⁸ Sevim, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, s.158; Özaydın, **Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, s. 15.

vermiştir.¹²⁹ Böylece Muhammed Tapar resmî ve meşru bir şekilde sultan ilan edilmiştir.

1.2.4.4.2. Berkyaruk Adına Tekrar Hutbe Okunması

Berkyaruk'un Muhammed Tapar'ın kendisini takip ettiğini öğrendikten sonra savaşa cesaret edemediğinden İsfahan'a oradan da Huzistan'a geçtiğini daha önce belirtmiştik. Berkyaruk'un bu bölgeye gelirken aklında olan tek şey sultan ilan edilmek ve adına hutbe okunması olmuştur. Berkyaruk böylece Vasıt'a doğru harekete geçmiştir. Vasıt'a giderken kendisine Hile Emiri Sadaka b. Mezyed de katılmıştır. Berkyaruk Vasıt şehrindeyken İsfahan Şahnesi Emir Sermez tarafından öldürülmek istenmiş ancak başarılı olunamamıştır.

Bu şekilde Sultan Berkyaruk 17 Sefer 493 (20 Ocak 1100) tarihinde Bağdat'a girmiştir.¹³⁰ Bundan iki gün önce hutbe tekrar Berkyaruk adına okunmuştur.¹³¹

1.2.4.4.3. Berkyaruk Muhammed Tapar Arasındaki İlk Mücadele (4 Recep 493/15 Mayıs 1100)

Muhammed Tapar'ın yanında olan emirler daha sonra Berkyaruk'a kendilerinin yanında olmasını çünkü onunla savaşmayacaklarını belirterek Berkyaruk tarafını seçmişlerdir. Bu emirlerle birlikte daha da güçlenen Berkyaruk Bağdat'tan onlarla beraber hareket etmiştir. Bu arada Abdülcélil Dihistani'yi Berkyaruk kendisine vezir yapmıştır. İlk önce Şehrezur'a giden Berkyaruk, çok sayıda Türkmen kişilerin kendisine katılımıyla daha da güçlenmiştir. Hemedan reisi Berkyaruk'a mektup göndermiş ve Hemedan'a gelmesini istemiştir. Ancak Berkyaruk kardeşiyle bir an önce karşı karşıya gelmek istediği için bu teklifi reddetmiştir.¹³²

¹²⁹ İbnü'l Esir, *a.g.e*, X, s. 239.

¹³⁰ Özeydın, *Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 15; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 159.

¹³¹ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 159.

¹³² Özeydın, *Berkyaruk Devri*, s. 62; Özeydın, *Muhammed Tapar Devri*, s. 18.

4 Recep 493 (15 Mayıs 1100) tarihinde Muhammed Tapar ve Berkjaruk arasında Hemedan yolu Sefidrud'da ilk mücadele olmuştur.¹³³ Muhammed Tapar'ın ordusunda yaklaşık olarak 20 bin kişi olduğu bilinmektedir. Muhammed Tapar ve Emir Sermez merkezde, Emir Ahur ve oğlu Ayaz sağ tarafta, Müeyyedülmülk ile Nizamülmülk'ün tarafındaki kişilerde sol tarafta yer almıştır. Sultan Berkjaruk'un tarafında ise ortada kendisi ve veziri Ebu'l-Mehasin, sağda İzzüddeve b. Sadaka b. Mezyed, Gevherayin ve Sürhap b. Bedr; solda ise Kürboğa ve diğer emirler vardır.¹³⁴ Bu arada Sultan Berkjaruk'un askerleri Muhammed Tapar'ın çadırına girecek kadar ilerlemişlerdir. Ancak İnanç Yabgu ve Emir Ahur'un saldırıya geçmesiyle Sultan Berkjaruk'un ordusu bozguna uğramıştır. Sultan Berkjaruk'un ordusu komutanlarından Gevherayin'in Horasanlı bir asker tarafından öldürülmesiyle tamamen dağılmıştır ve veziri olan Ebu'l-Mehasin de esir alınmıştır. Fakat Muhammed Tapar'ın veziri olan Müeyyedülmülk ona zulüm etmemiş ve iyi davranmıştır. Müeyyedülmülk'ün isteği ile Ebu'l-Mehasin Bağdat'a gönderilmiş, Muhammed Tapar adına hutbe okutulması istendiğini halifeye iletmıştır.¹³⁵

Halife bunun üzerine 14 Recep 493 (25 Mayıs 1100) tarihinde Sultan Muhammed Tapar adına hutbe okumuştur.¹³⁶

1.2.4.4.4. Berkjaruk Muhammed Tapar Arasındaki İkinci Mücadele (3 Cemâziyelahir 494/ 5 Nisan 1101)

Muhammed Tapar ile yaptığı mücadeleden yenik ayrılan Sultan Berkjaruk taraftarlarını bir araya toplayacağı Utumah Kalesine gitmiştir. Berkjaruk, Emir-i Dad Habeşî b. Altun-Tak'a da kendisine katılmasını emretmiştir. Emir-i Dad Habeşî b. Altun-Tak da kendisine verdiği cevapta emrini kabul ettiğini ve kendisi gelene kadar onu Nişabur'da beklemesini söylemiştir.

¹³³ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, 1987, s. 242.

¹³⁴ İbnü'l Esir **a.g.e.**, X, s. 243; Özeydin, **Berkjaruk Devri**, s. 62; Özeydin, **Muhammed Tapar Devri**, s. 18-19.

¹³⁵ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, X, s. 243-244; Özeydin, **Muhammed Tapar Devri**, s. 19.

¹³⁶ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, 1987, s. 243-244; Ahmed b. Mahmud, **a.g.e.**, 1977, s. 38-39.

Berkyaruk, daha sonra Nişabur'a gelmiştir. Bu sırada Horasan bölgesinden dolayı araları Melik Sencer'le açık olan Emir-i Dad Sultan Berkyaruk'a bir mektup yazmış ve ondan Sultan Sencer'e karşı yardım istemiştir ve Sultan Berkyaruk'tan emrini yerine getiremediği için özür dilemiştir.¹³⁷ Sultan Berkyaruk durumdan haberdar olunca Emir'i Dad'a yardım için askerî birliklerini yollamıştır. Sencer'in emirleri bu durumu duymuş fakat askerlerin Sultan Berkyaruk'a karşı savaştan vazgeçebileceği düşüncesi yüzünden bu haberi bir süre saklamışlardır. Nihayetinde Sultan Berkyaruk ile Sultan Sencer Nuşecan'da savaşmıştır.¹³⁸

Bu savaş iki kişi açısından bundan sonraki dönem için önem arz etmiştir. Çünkü daha önce Sultan Sencer'in desteğini alan Berkyaruk ilk defa Sencer'in karşısında yer almıştır. Savaş sonrasında yenilen Sultan Berkyaruk olmuştur. Sultan Berkyaruk Damgan ve Cürcan bölgesine doğru kaçmıştır. Sultan Sencer kendisine Horasan bölgesinde tehdit olan Sultan Berkyaruk'tan böylece kurtulmuştur.

Daha sonra Berkyaruk bu olayların etkisini üstünden atarak kendisini toparlamış ve 3000 kişilik bir orduyla İsfahan'a gitmek için harekete geçmiştir. Bunu duyan Muhammed Tapar ondan önce İsfahan'a gitmeyi başarmıştır.¹³⁹

Sultan Muhammed Tapar adamlarının Berkyaruk'un tarafına geçmesinden korktuğu için vakit kaybetmeden Berkyaruk üzerine saldırıya geçmiştir. İkisi arasındaki savaş 3 Cemaziyülahir 494 (5 Nisan 1101) zamanında meydana gelmiştir. Sultan Berkyaruk'un ordusu savaş sırasında elli bin kişiden oluşmaktadır. Buna karşılık Muhammed Tapar'ın ordusu ise sadece on beş bin kişiden oluşmaktadır. Savaşı Berkyaruk tarafı kazanınca Sultan Muhammed Tapar tarafındaki askerler Berkyaruk'tan özür ve af dileyerek onun tarafına geçmiştir. Böylece Muhammed Tapar'ın ordusu mağlup olmuştur. Muhammed Tapar'ın Veziri Müeyyedülmülk esir olarak alınmış ve Berkyaruk tarafından öldürülmüştür.¹⁴⁰

¹³⁷ Özaydın, **Berkyaruk Devri**, s. 64; Özaydın, **Muhammed Tapar Devri**, s. 20.

¹³⁸ El Hüseyini, **Ahbarru'd Devlet-i Selçukiyye**, (Çev. N.Lügal), TTK Yay., 1999, s.61; İbnü'l Esir, **a.g.e**, 1987, 245.

¹³⁹ Sevim, **a.g.e**, s. 162.

¹⁴⁰ El Bundari, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, (Çev. K. Burslan), TTK Yay., 1999, s. 89.

1.2.4.4.5. Berkyaruk ile Muhammed Tapar Arasındaki Üçüncü Mücadele (Muharrem 495/29 Kasım 1101)

Muhammed Tapar, yenilgiden sonra Cürcan'a kaçan kardeşi Ahmed Sencer ile buluşmak üzere Horasan'a gitmiştir. Daha sonra Rey'e giden iki kardeş halk içinde itibarlarını arttırmıştır. Bu sırada Sultan Berkyaruk gücünü büyütmesine rağmen Muhammed Tapar'ı takip etmekten vazgeçmiştir. Dönemin Halifesi Müstansır önce kim gelirse onun adına hutbe okutacağı gibi basit bir duruş sergilemiş ve Sultan Berkyaruk adına hutbe okutulmuştur. Berkyaruk bu sırada mali olarak sıkıntıda olduğu için halifeden yardım istemiştir. Halife 50 bin dinar yardımda bulunmuştur.¹⁴¹ Ayrıca devlet hazinesinde kalan 100 bin dinar ile borçlarının derhal ödenmesi emrini vermiştir. Sadaka b. Mezyed bu durumu hoşnutla karşılamamış ve Bağdat'ta Berkyaruk adına okunan hutbeyi Muhammed Tapar adına okutmuştur. Daha sonra Muhammed Tapar ve kardeşi Sencer, Sultan Berkyaruk'u tahttan indirmek için Bağdat'a doğru harekete geçmişlerdir.¹⁴²

İki kardeş 27 Zilhicce 494 (23 Ekim 1101) tarihinde Bağdat'a ulaşmışlardır. Halife Berkyaruk ve askerlerinden şikayetçi olduğu için Muhammed Tapar'ı çok iyi karşılamış ve adına hutbe okutmuştur.¹⁴³ Tapar bir süre burada kalmış, kardeşi Sencer ise daha sonra Horasan'a gitmiştir.

Halifeye karşı saldırı düzenleyen Berkyaruk'u halife Muhammed Tapar'a şikâyet etmiştir. Muhammed Tapar ise Berkyaruk ile savaşacağını belirtip onu takip etmiştir. 29 Kasım 1101'de Nihavend yakınlarında Muhammed Tapar ve Sultan Berkyaruk üçüncü kez karşılaşmışlardır. Dicle'yi sınır tutarak iki ordu birbirleri ile savaşmaya başlamışlardır. Muhammed Tapar Halife Berkyaruk ve adamlarının davranışlarından rahatsız olduğu için hutbe okutmayı kabul etmiştir. Bu şekilde Muhammed Tapar adına hutbe okunmuştur.¹⁴⁴ Berkyaruk Vâsıt'a geldiğinde burada iyileşmiştir. Vâsıtlı gençler sayesinde Sultan Berkyaruk'un askerlerine ait hayvanlar

¹⁴¹ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, 1987, s. 253-254.

¹⁴² Kılınççeker, **a.g.m.**, s. 619.

¹⁴³ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, 254-255, 271; K.V, Zettersen, "Berkyaruk", **İslam Ansiklopedisi**, C.II, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1992, s. 558.

¹⁴⁴ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, 1987, s. 254-255; Köymen, **a.g.e.**, 1993, s. 39.

doğu tarafına geçirilmiştir. Yine aynı zamanda Vâsıtlı askerler Sultan Berkyaruk’a itaat etmişlerdir. Daha sonra Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar Rüzraver’de bir kez daha karşılaşmışlardır. Ancak aralarında çarpışma olmamıştır. Muhammed Tapar’ın askerleri Berkyaruk’un veziri Emir Ayaz ve el-Eraz ile görüşüp barış yapılmasını, zira insanların savaştan bıktığını söylemişlerdir. Bunun üzerine uzlaşma sağlanarak 4 Rebiülevvel 495 (27 Aralık 1101) tarihinde yapılan anlaşmayla birlikte savaş resmen sona ermiştir.¹⁴⁵

Bu anlaşmanın şartları şu şekildedir:

- * Berkyaruk “Sultan”, Muhammed Tapar ise “Melik” unvanını alacak,
- * Gence ile El Cezire Diyarbakır, ve Musul, Muhammed Tapar’a ait olacak,
- * Muhammed için günde üç nevbet çalınacak,
- * Sultan Berkyaruk Horasan dışında kalan yerleri alacak,
- * Muhammed Tapar herhangi bir zorlukla karşılaşursa Sultan Berkyaruk’un askerleri ona yardım edecek,
- * Sultan Berkyaruk’a yılda 1.300.000 altın vergi Muhammed Tapar tarafından ödenecektir.¹⁴⁶

Fakat bu barış anlaşması çok uzun ömürlü olmamış, Muhammed Tapar emirlerin tahrikleri sonucu sadece beş nevbet çaldırdıktan sonra barışı tekrar bozmuştur.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Özaydın, **Berkyaruk Devri**, s. 72; Özaydın **Muhammed Tapar Devri**, s. 28.

¹⁴⁶ İbnü’l Esir, **a.g.e**, 1987, s. 271; Sevim ve Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, s. 166-167.

¹⁴⁷ İbnü’l Esir, **a.g.e**, 1987, s. 271; Özaydın, **Muhammed Tapar Devri**, s. 28.

1.2.4.4.6. Berkyaruk ile Muhammed Tapar Arasındaki Dördüncü Mücadele (Cemâziyelevvel 495/Şubat-Mart 1102)

Muhammed Tapar anlaşmadan sonra Esedabad'a geçmiş oradan da Kazvin'e gitmiştir. Muhammed, Berkyaruk ile yapmış olduğu anlaşmadan dolayı sürekli bir pişmanlık duymakta, olası bir savaşta kazanabileceğine inandığından söz konusu anlaşmanın gereksiz olduğunu düşünmekteydi. Bu nedenle kendisini barışa zorlayan emirleri vatan haini olarak görmüş ve Kazvin Emirinden onları cezalandırmasını istemiştir. Bunun üzerine bir şölen düzenlendi ve bazı askerler silahlandırıldı. Şölen esnasında emirlerden Bismil öldürüldü Aytekin ise gözlerine mil çekilmek suretiyle cezalandırıldı.¹⁴⁸ Ayrıca kendi adına nevbet çaldırarak anlaşmayı bozduğunu açıkça ilan etti. Bunu duyan Berkyaruk hemen harekete geçerek kardeşinin üzerine baskın düzenlemek istemiştir. Bu şekilde meydana gelen dördüncü savaş Rey yakınlarında olmuştur. Şubat-Mart 1102 tarihinde meydana gelen savaşta Berkyaruk'un emirlerinden Âve hâkimi Sürhab b. Keyhüsrev, Anuştekin'i bozguna uğrattı ve Muhammed Tapar'ın ordusu kısa sürede dağıldı. Bu arada Tapar askerlerini bir arada tutmak için farklı taktikler geliştirmiş olsa da ordusu çok hızla dağılmıştır. Bunun sonucunda Tapar geride kalan askerleri ile İsfahan'a çekilmek durumunda kalmıştır. Geride dağınık kalan ordunun diğer kısımları da Kazvin ve Taberistan taraflarına gitmişlerdir.¹⁴⁹

Muhammed Tapar İsfahan'da derhal hazırlıklara başlamıştır. Çok az sayıda askerî bulunsa ve hazırlıklar onun için zor olsa da yine de pes etmemiştir. Emirlerle surların tamir edilmesini hendekler kazılmasını söylemiştir. Kardeşinin İsfahan'da hazırlıklar yaptığını öğrenen Berkyaruk tekrar bu yönde harekete geçmiştir ve şehri kuşatma altına almıştır. Kuşatmanın uzamasıyla İsfahan'da yaşam zorlaşmıştır. Halk yiyecek sıkıntısı çekmeye başlamıştır. Muhammed Tapar içinde bulunduğu maddi sıkıntıyı aşabilmek için halka ağır vergiler koymasına rağmen yine de askerlerine

¹⁴⁸ Kazvinî, **a.g.e.**, s. 443; Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 167.

¹⁴⁹ Özeydin, **Berkyaruk Devri**, s.74; Özeydin, **Muhammed Tapar Devri**, s. 29-30.

maaşlarını ödeyememiştir. İlave bazı tedbirler alamayınca askerlerikendisini bırakmasın diye esnaftan borç almaya başlamıştır.¹⁵⁰

Bu arada giderek uzayan kuşatma nedeniyle her şey olduğundan daha pahalı duruma gelmiştir. Kuşatma 10 Zilhicce 495/25 Eylül 1102'ye kadar devam etmiştir. Muhammed Tapar artık bu şekilde başarılı olamayacağını halkın yoksulluk nedeniyle isyan edebileceğini anlamıştır. Bu durumda asker toplamak için şehri Yınal ile birlikte terk etmiştir. Fakat atlar güçsüz oldukları için çok uzun mesafe gidememişlerdir. Berkyaruk Tapar'ın asker bulmak için şehri terk ettiğini öğrenmiştir. Berkyaruk onu yakalaması için Emir Ayaz'ı görevlendirmiştir. Kısa süre sonra Emir Ayaz Muhammed Tapar'ı yakalamıştır. Ancak Muhammed Tapar Emir Ayaz'a önceden yazdığı mektupları göstermiş ve verdiği taahhütleri hatırlatmıştır. Bunun üzerine Emir Ayaz onu ele geçirmekten vazgeçmiştir.¹⁵¹

1.2.4.4.7. Berkyaruk ile Muhammed Tapar Arasındaki Beşinci Mücadele (8 Cemaziyelâhir 496/ 19 Mart 1103)

Sultan Muhammed Tapar gücünün azaldığı bir dönemde Azerbaycan Hâkimi Melik Mevdûd b.İsmail onun karşısına çıkmıştır. Babasının öcünü almak için Muhammed Tapar'la işbirliği yapmak istemiştir. Ancak Tapar onun yanına gittiğinde Azerbaycan hâkimi ani bir şekilde ölmüştür. Muhammed Tapar onun askerlerini yanına almıştır. Bu arada gücünü arttıran Muhammed Tapar Azerbaycan'ın Hoy şehri yakınlarında Berkyaruk'un karşısına çıkmıştır.¹⁵²

Burada meydana gelen savaşta Berkyaruk emiri Ayaz ve askerler güçlü bir şekilde Tapar üzerine saldırmış ve Tapar'ın askerleri kaçmaya başlamıştır. Kendisi de Ahlat'a yönelmiştir. Gerçekleşen bu son savaştan sonra Rey, Huzistan, el-Cibal, Diyarbekir, el-Cezire Taberistan ve Mekke ve Medine'ye kadar olan bölgede Sultan Berkyaruk adına; Azerbaycan, Arran, İsfahan ve Tekrit hariç Irak'ın her tarafında

¹⁵⁰ Kılınççeker, **a.g.m**, s. 621.

¹⁵¹ İbnü'l Esir, **a.g.e**, 273; Özaydın, **Berkyaruk Devri**, s.35, Özaydın, **Muhammed Tapar Devri**, s. 30-31;Sevim, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, s. 168.

¹⁵² Kılınççeker, **a.g.m**, s. 623.

ise hutbe Sultan Muhammed Tapar adına; Batiha'nın bir kısmında Sultan Berkyaruk adına, diğer bir kısmında ise Sultan Muhammed Tapar adına okunmuştur.¹⁵³ Sultan Berkyaruk bu durumun devletin zararına olduğunu bildiğinden Muhammed Tapar'a Ahmet Hemedani ve Ebu'l MuzafferCürcani'yi elçi olarak göndermiş ve barış yapılmasını teklif etmiştir.¹⁵⁴

Muhammed Tapar da elçiler göndererek kendi barış şartlarını iletmiştir. Sonucunda iki taraf arasında bir anlaşma olmuştur.

Yapılan anlaşmanın hükümleri şöyleydi:

*Berkyaruk ve Tapar arasındaki yazışmalar vezirler aracılığıyla olacak ve askerler diledikleri tarafa geçebileceklerdi.

*Berkyaruk, Tapar adına nevbet çalınmasına karışmayacak, Tapar'a ait olan şehirlerde okunan hutbelerde Berkyaruk'un adı geçmeyecekti.

*Sultan Berkyaruk Cibai, İsfahan, Hemedan, Fas, Huzistan ve Bağdat'a hâkim olacaktı.

*Berkyaruk'tan sonra Muhammed Tapar sultan olarak tahta oturacaktı.

* Azerbaycan, Sefidrud sınır olmak üzere Diyarbakır, El-Cezire, Musul ve Suriye'ye kadar olan bölgeler Muhammed Tapar'a ait olacaktı.

*Maveraünnehir ve Horasan Muhammed Tapar'a bağlı olacaktı.¹⁵⁵

Her iki hükümdar arasında mutabık kalınan bu anlaşmayla birlikte yıllarca süren ve halkı sefaletle götüren savaş sona ermiştir. Sultan Tapar İsfahan'ı Berkyaruk'a teslim etmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nde Fetret Devri olarak kabul edilen bu dönemin sona ermesinin ardından ülkede büyük bir huzur ortamı başlamıştır. Fakat bu sırada amansız hastalığa yakalanan Berkyaruk emirlerine kendisinden sonra daha beş yaşında olan Melikşah'ı veliaht tayin ettiğini söylemiştir.

¹⁵³ Ahmed b. Mahmud, **a.g.e**, II, s. 39-40; Özaydın, **Berkyaruk Devri**, s. 78.

¹⁵⁴ İbnü'l Esir, **a.g.e**, 1987, s. 300; İbnü'l Kesir, **El-Bidaye Ve'l Nihaye**, (Çev. M.Keskin), Çağrı Yay. 1995, s. 315.

¹⁵⁵ İbnü'l Esir, **a.g.e**, 1987, s. 301; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 1998, s. 230-231.

Berkyaruk böylece oğlunu veliaht Emir Ayaz'ı ise ona atabeg tayin etmiştir. Berkyaruk 22 Aralık 1104'te yılında İsfahan'da vefat etmiştir. Bunun ardından Büyük Selçuklu Devleti'nde yıkılma süreci başlamıştır.¹⁵⁶

1.2.4.5. Berkyaruk'un Emir Kodan ve Yaruktaş ile Mücadelesi

Sultan Berkyaruk, Arslan Argun'dan sonra onun emirlerini kendisine yardım etmek şartıyla affetmiştir. Buna rağmen Arslan Argun'un emirlerinden olan Emir Kodan ve Emir Yaruktaş, Argun'un başarılarında büyük destekleri olduğu için Berkyaruk tarafından ceza almaktan korkmuşlardır. Daha sonra Emir Yaruktaş Irak'ta, Emir Kodan ise Merv'de bulunmuşlardır. Sultan Berkyaruk'un emrindeki Harezmşah Ekinci b. Koçkar sultana katılmak için yola çıktıktan bir süre sonra Merv'de içki âlemine dalarak kalmıştır. Ancak Kodan kendisi için geldiğini zannederek Yaruktaş ile bir anlaşma yapmış ve Koçkar'a karşı baskın düzenmişler ve onu öldürmüşlerdir. Daha sonra Harezm bölgesine gelen emirler Berkyaruk'un kendilerini buraya vali olarak tayin ettiklerini söylemişlerdir.¹⁵⁷ Bunu öğrenen Berkyaruk bu sırada iç sıkıntılarla uğraşmaktaydı. Ancak yine de Emir-i Dâd Hâbeşi b. Altuntak'ın emrindeki bir orduyu Kodan ve Yaruktaş ile mücadele etmek üzere Horasan'a göndermiştir. Bununla birlikte Hâbeşi onlara karşı koyacak güçte olmadığından dolayı savaşa girmeyip Ceyhun Nehri taraflarına çekilmiştir. Bu sırada Yaruktaş, Kodan'ı beklemeden hücumu geçinde esir düşmüştür. Bunu duyan Kodan'ın askerleri ise ona karşı isyana geçmişler ve yağmalamalar başlamıştır. Emir Kodan ise Buhara'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Buhara Hâkimi onu yakalasa da daha sonra serbest bırakmıştır. Emir Kodan bir süre sonra Sencer'in yanına giderek onun hizmetine girmiştir.

¹⁵⁶ İbnü'l Esir, **a.g.e.**,1987,s. 300;Erdoğan ve Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, 1995, s. 172.

¹⁵⁷ Özeydin, **Berkyaruk Devri**, s. 52.

1.2.4.6. Emir Üner İsyanı

İsfahan'da bulunan Emir Üner, Berkyaruk'a haber yollamış ve kendisine katılmak istediğini ve bunun içinde Horasan'a gelmek istediğini bildirmiştir. Ancak Berkyaruk ona gelmemesini, zira onu Irak bölgesine Emir tayin ettiğini bildirmiştir. Azerbaycan bölgesinden tekrar İsfahan bölgesine döndüğünde buralarda Batınîlerin iyice yayıldığını gören Emir Üner bunlarla savaşa girmiş ve Batınî kalesini kuşatmıştır.¹⁵⁸

Bu sırada vezirlikten yoksun bırakılan ve hapse atılan Müeyyedülmülk hapisten çıktığında Berkyaruk karşıtı eylemlerine başlamak için harekete geçmiş ve Emir Üner'i Berkyaruk'a karşı isyan etmesi için onu teşvik etmeye başlamıştır. Müeyyedülmülk tarafından ikna edilen Emir Üner isyan etmeye karar vermiş ve nevbet çaldırarak bunu duyurmuştur. Ancak Berkyaruk onun sultanlığını tanımamış ve onun üzerine sefere çıkmıştır. Emir Üner ise Save bölgesinde konuşlanmış, ancak bir akşam iftar yemeği yerken üç Türk tarafından öldürülmüştür.¹⁵⁹

1.2.5. II. Melikşah (1105) Döneminde Ortaya Çıkan İsyanlar

II. Melikşah ya da Müizzeddin Melikşah adıyla anılan sultan, Berkyaruk'un oğludur. Bu dönem çok kısa sürdüğünden dönemi hakkında hadiseler pek rastlanmamıştır. Sultan Berkyaruk ölmeden önce oğlunu kendinden sonra gelecek varis ilan etmiş ve bunu temin etmek için sultan tarafından tüm ordu mensuplarından oğluna biat etmeleri yemini almıştır. Muizzeddin Melikşah babası ölünce henüz dört buçuk yaşındayken Büyük Selçuklu Devleti tahtına geçirilmiştir. Bu durum amcası olan Muhammed Tapar'ın işine gelmiştir. Çünkü iktidar resmiyette II. Melikşah'ta olmasına rağmen ülkenin yönetimi fiilen amcası Muhammed Tapar'daydı. Amcası emirlere ve yetkililere yeğenin çok küçük olduğunu ve bu nedenle ülke yönetiminde karışıklıklar olacağını söyleyerek onları kışkırtmıştır. Onlardan destek alan Muhammed Tapar böylece II. Melikşah'ı bir yıl bile olmadan tahtından

¹⁵⁸ Özeydin, **Berkyaruk Devri**, s. 54; Sevim, **a.g.e.**, s. 156.

¹⁵⁹ Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 62; Özeydin, **Berkyaruk Devri**, s. 55.

indirmiştir ve kendisini sultan ilan etmiştir. Tahttan indirdiği yeğenini ise ileride kendisine ayak bağı olmaması için zindana hapsedtirmiştir.¹⁶⁰

1.2.6. Muhammed Tapar (1105-1118) Döneminde Meydana Gelen Emirlerin İsyanları

1.2.6.1. Seyfüd-Devle'nin (Melikü'l-Arab) Muhammed Tapar ile Mücadeleye Girmesi

Sefyüd-Devle Sadaka b.Mezyed, Melikü'l-Arab diye de bilinmektedir. Kendisi aynı zamanda Hille emiridir. Seyfüd Devle, Muhammed Tapar ile Berkyaruk arasındaki mücadelede öncesinde Berkyaruk'u desteklese de kendisinin paraya ihtiyacı olmasından dolayı Muhammed Tapar'ın tarafına geçmiştir. Bunun sonucunda Berkyaruk'a olan düşmalığı ortaya çıkmış ve Muhammed Tapar'a büyük yardımlarda bulunmuştur. Muhammed Tapar kendisine yardım eden bu emire yardımlarının karşılığı olarak Vasıt ve Basra'yı almasına izin vermiştir. Gün geçtikçe Mezyed sultanın gözüne daha da girmiş ve bu durum çevredekilerin kıskançlıklarına sebep olmuştur. Muhammed Tapar'ın amîdi olan Ebu Cafer Muhammed b. Hüseyin, Mezyed'in sultana karşı olanları himayesi altına alarak ülke işlerinde kullandığını buna cüret edemeyeceğini söyleyerek sultanın kafasını karıştırmayı başarmıştır. Ayrıca Mezyed ve Hille halkının Batınî mezhebine bağlı olduklarını ileri sürmüştür.¹⁶¹ Tam da bu sırada Âve Hâkimi Ebu Dülef sultana karşı Mezyed'e sığınınca sultanın kafasındaki karışıklıklar netlik kazanmıştır. Sultan Muhammed Tapar adamlarını Mezyed üzerine göndermiş ve Ebu Dülef'in kendisine teslim edilmesini söylemiştir. Bu isteği reddeden Mezyed onu vermeyeceğini ve himaye edeceğini belirtmiştir. Bunun sonucunda Sultan Irak'a Mezyed'e karşı yöneldi. Mezyed sultanın kendisini takip ettiğini anlayınca ona karşı ne şekilde hareket edeceklerini belirlemek amacıyla toplantı yapmışlardır. Sadaka'nın oğlu Dülef'in

¹⁶⁰ Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, (Çev. Abdu'l-Hüseyin Nevâ'î9, Tahran, 1362.

¹⁶¹ Özeydî, *Muhammed Tapar Devri*, s. 46-47.

Muhammed Tapar'a iade edilmesi gerektiğini söylerken komutanları savaşa girmeleri gerektiğini söylemiştir. Gücünün hiç de küçümsenmeyecek derecede olduğunu öngören Seyfû'd Devle Sadaka savaşmayı tercih etmiştir. Türkmenlerinde olduğu ordusu 20.000 süvari ve 30.000 piyadeden oluşmaktadır.¹⁶² Halife Mustazhir, Mezyed'e Sultan'a isyan etmemesi için tavsiyeler vermiştir ve aralarını bulabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Mezyed, halifenin elçisine hayatından şüphe ettiğini sultanın kendisine zarar verebileceğini belirtmiştir.¹⁶³

Seyfûd Devle Sadaka b. Mezyed'in bu çekincesi sultan Muhammed Tapar'a anlatılınca sultan son derece yumuşak karşılamış ve yine elçi göndererek onun korkusunu yenmeye çalışmış ayrıca Haçlılara karşı birlikte gaza yapabileceklerini bildirmiştir. Mezyed ise cevapta ona adamlarının onun aklını karıştırdığını artık sultanla birlik olamayacağını sultanın kendisine karşı iyi düşüncelerde olmadığını bildirmiştir. Mezyed'in komutanı zaten fazla ganimet elde etmek için en baştan savaş istemiştir ve Mezyed'e barış olmayacağını söylemiş ve böylece barış umudu bitmiştir. Bunun üzerine Sultan Nizamülmülk ile birlikte Bağdat'a gelmiştir. Bağdat şahnesini birkaç emirle Sarsar'a göndererek burada ordugâh kurdurtmuştur.

Mezyed Sultanın bu hareketini öğrendiğinde zaman kazanmak için şartlarını halifenin belirleyeceği bir anlaşma mektubunu halifeye göndermiştir. Halife Mustazhir mektubu sultana getirmiş sultanda halifeye kendisinin bir karar vermesini istemiştir.

Halife bunun üzerine Mezyed'e güvendiği adamlarını barış görüşmesi yapmak için göndermesini istemiştir. Ancak Mezyed buna yanaşmayarak sultanın Bağdat'ı terk etmesi halinde ona Haçlılara karşı savaşta yardım edebileceğini söylemiştir. Teklifinin kabul edilmemesi halinde ise olacak bir savaşta kendi tarafının çok güçlü olduğunu belirterek sultana ayrıca gözdağı vermiştir.¹⁶⁴ Bunun üzerine sultan bir müddet sonra Bağdat'tan ayrılmıştır. Halife arada savaş olmamasını istediğinden Mezyed'e yine bir elçi göndermiş ve sultana itaat etmesi

¹⁶² Özaydın, **Muhammed Tapar Devri**, s. 47.

¹⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Köymen, "Alparslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 1966.

¹⁶⁴ Özaydın, **Muhammed Tapar Devri**, s. 48.

gerektiğini belirtmiştir. Mezyed zaten aradığı desteği bulamamıştır ve yenileceğini anlamıştır. Bunun üzerine Mezyed sultandan özür dileyerek hiçbir zaman kendisine karşı gelmediğini belirtmiştir. Ayrıca oğlunu sultana elçilerle beraber gönderme kararı almıştır.¹⁶⁵ Tam barış sağlanacakken sultanın askerleri ile Mezyed'in savaşa tutuştuğu haberi yayılmıştır. Bu duruma inanamayan elçiler durumun asılsız olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ortadaki durum ise Muhammed Tapar'ın askerlerinin yağmalamaları olmuştur. Barış öncesi askerler Mezyed'in beldelerinde yağmalama yapmayı istemişlerse de başarılı olamamışlardır. Taraf arasında uzlaşma olması için çabalayan halife, Mezyed'e gidip, esirleri serbest bırakıp, elindeki ganimetlerin iade edilmesiyle aralarının düzeleceğini söylemiştir. Mezyed ise önce buna razı olduysa da daha sonra sultanın kendisini bağışlamamasından korktuğunu dile getirerek ve bazı ağır şartlar ileri sürerek ancak bu şartların kabul edilmesinden sonra sultanın hizmetine gireceğini belirtmiştir. Bunun üzerine tekrar sultan Bağdat'a doğru harekete geçmiştir. Sultanın emirleri hemen savaşa girmeleri için çok ısrarcı olmuşlardır. Bu arada hemen savaşa girmek için sultanın isteksiz davrandığını bilmelerine rağmen kendilerine ziyadesiyle güvenmekteydiler. Bunun üzerine Muhammed Tapar, 8 Recep 501-22 Subat 1108'de Zaferaniyye'den hareket etmiştir. Sultan'ın savaş için hareket ettiğini öğrenen Mezyed de askerlerine savaşa hazırlanmalarını emretti. Tam bu sırada Mezyed'in amcası ona karşı Tapar'ın tarafına geçince sultan ona iktalar vermiştir. Muhammed Tapar ve Mezyed'in ordusu 19 Receb 501(3-4 Mart 1108) Numaniyye'de karşılaşmışlardır.¹⁶⁶

Savaş devam ederken Mezyed askerlerinin daha çok kendilerine güveni gelmesi için onlara sürekli güzel sözler söylemiştir. Bununla birlikte savaşın ilerleyen zamanlarında Mezyed, muhtemelen yaralı olduğu halde ve yorgun düşmüş iken, Bozkuş adlı bir köle tarafından yakalanıp atından indirilmiştir. Bu arada Mezyed aman dilemiş olsa da köle onun başını kesmiş ve Aksungur Porsuki'ye götürmüştür. O da kesik başı Muhammed Tapar'a iletmiştir.¹⁶⁷

¹⁶⁵ İbnü'l Esir, **a.g.e**, X, s. 356; Özyadın, **Muhammed Tapar Devri**, s. 48.

¹⁶⁶ İbnü'l Esir, **a.g.e**, X, s. 358; Özyadın, **Muhammed Tapar Devri**, s. 49.

¹⁶⁷ Râvendî, **a.g.e**, s. 150; Özyadın, **Muhammed Tapar Devri**, s. 48.

1.2.6.2. Mengübars İsyanı

Mengübars Melikşah'ın torunudur. Kendisi İsfahan'da iken çok büyük maddi sıkıntılar çekince buna çare olmak için yanına birkaç emiri alıp Nihavend'e gitmiş, şehri istila etmiş ve burada kendi adına hutbe okutmuştur. Porsukoğullarına bağlı emirlere de haber gönderip kendisine itaat etmelerini ve kendi yanında yer almalarını istemiştir.¹⁶⁸ Bu durumu haber alan Muhammed Tapar, Mengübars'ın desteğini kesmek için Zengi b. Porsuk'u esir aldı. Bunun üzerine Zengi b. Porsuk'un kardeşlerine mektup yazıp Mengübars'a olan desteklerinden vazgeçmelerini aksi takdirde büyük zarar göreceklerini belirtmiş ve Mengübars'ı yakalamalarını söylemiştir. Porsuk'un mektubunu alan kardeşleri, Mengübars'ı yakalamak için plan hazırlamışlar, sözde ona katılmak için Nihavend'e yola koyulmuşlardır. İki taraf karşılaştıklarında kardeşler Mengübars'ı yakalayarak İsfahan'a götürmüşlerdir. Muhammed Tapar Mengübars'a hapis cezası vermiştir. Ayrıca Zengi b. Porsuk'u serbest bırakmıştır.¹⁶⁹

1.2.7. Ahmed Sencer Dönemindeki (1118-1153) İsyanlar

Sultan Muhammed Tapar'ın ölümüne çok üzülen Sencer, kardeşi için Merv'de yas ilan etmiş ve adına hutbeler, hatimler okutmuştur. Sultan'ın ölümünden sonra yerine geçen kişi sultanın oğlu Mahmud olmuştur. Ancak Mahmud henüz küçük yaşta olduğu için devleti yönetmekte oldukça zorlanmıştır. Mahmud'un sultan olarak tahta geçmesi Ahmed Sencer'in hükümdar olma projesini zora sokmuştur. Sultanın küçük yaşta ve deneyimsiz olması bazı devlet adamlarının işine yaramış ve onlar devlet yönetimine istedikleri gibi karışmışlardır.

Yine Sultan Mahmud'un kardeşleri de bazı bölgelerde hak iddia ederek karışıklıklara neden olmuşlardır. Sencer bu olaylara kayıtsız kalamayarak hemen 14 Haziran 1118'de kendi sultanlığını ilan etmiştir. Daha sonra Mahmud'un üzerine

¹⁶⁸ Ahmed b. Lütfullah, **Müneccimbaşı Camiü'd Düvel**, Yay. Ali Öngül, s. 101; Özaydın, **Muhammed Tapar Devri**, s. 44; Sevim, **a.g.e.**, s. 177.

¹⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özaydın, "Büyük Selçukluların Hizmetinde Bir Aile Porsukoğulları", **Tarih Dergisi**, 2020, s. 91-113.

harekete geçmek için hazırlıklara başlamıştır. İki ordu Rey yakınlarındaki Save şehrinde karşı karşıya gelmişlerdir. Sencer'in ordusunun 20 bin kişiden Sultan Mahmud'un ordusunun ise 30 bin kişiden oluştuğu bilinmektedir.¹⁷⁰ Savaşı kazanan Sencer adına Bağdat'ta hutbe okutulmuş¹⁷¹ böylece resmî olarak devletin yeni hükümdarı olmuştur.

Sultan Sencer hükümdarlığı döneminde birçok taht kavgalarıyla uğraşmıştır. Yalnız bunla kalmayıp aynı zamanda uzun zaman öncesinde başlayan Batınî hareketleriyle de uğraşmak zorunda kalmıştır. Sencer'in bazı kaynaklarda Batınîler üzerine yaptığı seferde 10 bine yakın askerîn öldüğü bildirilmiştir.¹⁷² Sencer bütün bunlarla mücadele ederken planları her zaman istediği doğrultuda gitmemiştir. Devlet üzerinde söz hakkı sahibi olmak isteyen bazı kişiler, Sencer'in sultanlığını tehlikeye düşürmeye başlamışlardır. Amacına ulaşamayacağını anlayan kişiler Sultan Sencer'e karşı ittifak kurarak istediklerini başarmak için harekete geçmişlerdir. Sultan Sencer'in gücü gittikçe artmıştır. Bu durum bazı kişileri rahatsız etmiştir. Bunlardan birisi de Abbasi Halifesi Müsterşid'dir. Sencer'in karşısında güç kaybeden halife bu durumdan kurtulmak için Sencer'in yeğeni Mahmud ile görüşmelerini arttırmıştır.¹⁷³ Sultan Sencer'e karşı ikisi ittifak kurmaya çalışmışlardır. Sencer bunu öğrendiğinde yeğeni Mahmud'a derhal bir mektup yazarak kendisine karşı olmaktan hemen vazgeçmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine de Mahmud bu talebe olumlu cevap vermiştir. Kısa bir süre sonra da yeğenin tepkisinin gerçek olduğundan emin olmuştur.

Daha sonra Sultan Sencer halifenin kendisine yaptığı yanlışı unutmadığı için yeğeni Mahmud'u halifenin üzerine göndermiştir. Fakat yeğeni kısa bir süre içinde hastalığı nüksettiği için vefat etmiştir. Bu nedenle başarılı olamamıştır.¹⁷⁴ Sultan Sencer devlet içindeki kargaşalardan kurtulmayı başaramamış, sürekli olarak saltanat kavgasının içinde yer almıştır.

¹⁷⁰ Sevim ve Merçil, **a.g.e.**, s. 258-259.

¹⁷¹ Öngül, **Selçuklular Tarihi I, Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları**, s. 545.

¹⁷² İbnü'l Esir, **a.g.e.**, X, s. 498-502; Sevim ve Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, s. 262-263.

¹⁷³ Bayındır, "Sutan Sencer Dönemi (1119-1157) Selçuklularda Taht Mücadeleleri", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Ankara, 2017, s. 118.

¹⁷⁴ Öngül, **a.g.e.**, s. 241; Sevim ve Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, s. 266.

Bu sırada Mahmud'un ölümü ile Irak Selçukluları tarafında boş kalan tahta oğlu Davud geçmiştir. Ancak bunu hoş karşılayamayan kardeşleri ona karşı gelmişlerdir. Sultan Sencer ise durumun daha kötüye gitmemesi için hemen harekete geçmiştir.¹⁷⁵ Sencer Irak Selçuklularından boşalan tahtta Tuğrul'un hakkı olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Tuğrul'un kardeşleri isyan hareketlerine devam etmişlerdir. Sencer ne yapsa da bu kardeşlerin kendine karşı oluşturduğu ittifaktan kurtulamamış çareyi savaşmakta bulmuş ve ordularını Rey şehrine doğru yönlendirmiştir. Melik Mesud'un başında olduğu itifak ile karşı karşıya gelen Sultan Sencer ve yanındaki yeğeni Tuğrul ile birlikte savaşmaya başlamışlardır. Savaş çok şiddetli geçmiş Melik Mesud yaralanmıştır. Sencer'in ordusu kardeş ittifakının karşısında zafer kazanmıştır. Savaş sonucunda Sencer Irak Selçuklularının başına yeğeni Tuğrul'u geçirmiştir. Ancak Tuğrul'un başa geçmesinden sonra durumlar yine karışmış, kardeşleri tarafından saltanatı ele geçirmeye yönelik kargaşalar devam etmiştir. Tuğrul yönetim için çok çalışmıştır ancak kısa bir süre zarfında amansız bir hastalığa yakalanmıştır. Bu hastalığın pençesinden kurtulamayan Tuğrul 24 Ekim 1134 tarihinde vefat etmiştir. Bu durumu fırsat bile ve gözü tahtta olan kardeşi Melik Mesud emellerine ulaşmış tahtın sahibi olmuştur.¹⁷⁶

Mesud tahtta geçtikten sonra gücünün fazla olduğunu düşünerek kendi başına işlere kalkışmaya başlamıştır. Topraklarını genişletmek için bazı savaşlar yapmış ancak hüsrarla sonuçlanmıştır. Yaptığı bu işlerin kendi yararına olmadığını anlayan Melik Mesud, Sultan Sencer ile görüşmek istemiştir. Nihayet Rey şehrinde bir araya gelmişlerdir ve Mesud sultana biat etmiştir ve sözlerine uyacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Sultan Sencer onun bu bağlılığına inanmayı tercih etmiştir ve Rey şehrinde aklında hiçbir şüphe olmadan Horasan'a dönmüştür.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Yay., İstanbul, 2014, s. 542.

¹⁷⁶ Köymen, *a.g.e.*, s. 254-286.

¹⁷⁷ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 270.

1.2.7.1. Sultan Sencer'in Diğer Devletler Karşısındaki Tutumu

Sencer, hükümdarlığı boyunca ülkenin huzuru için elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışmıştır. Ülkenin içindeki karışıqlarla uğraşırken aynı zamanda komşusu olduğu diğer ülkelerle de ilişkileri üzerine durmuştur. Bir önceki başlıkta incelediğimiz Irak Selçuklularında durum bu şekilde devam etmiştir. Gazneliler Devleti'ne gelince ise Gazne Sultanı Bahremşah ilk zamanlar sakinlik içinde iken 1134 yılından sonra Selçuklulara vergisini ödememeye başlamıştır. Bahremşah aynı zamanda ülke içinde de huzursuzluklar çıkarmaya başlamıştır. Bunun sonucunda Sencer hiç vakit kaybetmeden Bahremşahın ülke içinde halkına olan tutumları ve Selçuklulara karşı olan davranışları nedeniyle ona ders vermek istemiştir. Bu haberi alan Bahremşah Sencerle baş edemeyeceğini anlamış ve hemen bulunduğu yeri terk ederek Hindistan'a kaçmıştır.¹⁷⁸ Bu olaylar sonucunda Sencer ülke içerisine girerek halkın sıkıntılarını dinlemiştir ve onların ihtiyaçlarını gidermiştir. Bahremşahın da pişman olması sonucunda ondan söz alarak ülkesine geri dönmesini sağlamıştır.

Sultan Sencer, bu memleketlerden başka Harezm bölgesiyle de ilgilenmiştir. Berkayaruk zamanında bizzat onun tarafından Harzem'e, Harzemşah olarak atanan Kutbel-Din Muhammed'in görevini devam ettirmesini sağlamış, Muhammed de ömrü boyunca Sencer'e sadık kalmıştır. Kutbel-Din Muhammed kısa bir süre sonra vefat edince oğlu Atsız'ı Sencer yerine geçirmiştir. İlk zamanlar Sencer'e bağlı olmakla beraber Atsız, daha sonra gücünün artmasıyla bazı bölgeleri ele geçirmeye başlamıştır. Sorun o ki bu bölgelere olan seferleri için Sencer'den izin almamıştır. Aldığı bazı bölgelerde Müslümanlar kâfirlerle savaş vermesine rağmen Atsız bu müslümanları dahi öldürmüştür. Atsız'ın bu ölçüsüz davranışlarına kayıtsız kalamayan Sultan Sencer hemen harekete geçmiştir. Ordusu Atsız'ı mağlup etmiştir ve bölgeye Gıyaseddin Süleymanşah b. Muhammed'i bırakmış kendisi geri dönmüştür. Ancak döndükten kısa bir süre sonra bu haberi alan Atsız Süleymanşah ile münakaşaya girmiş ve onu mağlup etmiştir. Daha sonra ise tekrar hükümdarlığını ilan etmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁸ İbnü'Esir, a.g.e, XI, s. 33-38.

¹⁷⁹ Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, TTK Yay., 1991, s. 68.

Bunun sonucunda Sultan Sencer ile tekrar münakaşa edeceği düşüncesine kapılsak da öyle olmamış sahneye Karahıtaylılar çıkınca bu durum Atsız'ı endişelendirdiğinden Sencer'e olan bağlılığını dile getirmiştir. Sencer de onun bu bağlılık bildirisini bütün yaptıklarına rağmen kabul etmiştir.

Bu olayların ardından Sencer'in ilgilenmek zorunda olduğu Karahıtaylılar Sencer'i oldukça uğraştırmıştır. Bu dönemde Karahanlılar ile Karluklar arasında büyük bir anlaşmazlık çıkmıştır. Bunun sonucunda Karahanlılar Sultan Sencer'den yardım isterken, Karluklar ise Karahıtaylılardan yardım istemişlerdir.¹⁸⁰ Sultan Sencer, buna kayıtsız kalamamıştır ve ordusunu toplayarak harekete geçmiştir. İki ordu, 9 Eylül 1141 tarihinde Katvan'da savaşmak üzere karşı karşıya gelmiştir.¹⁸¹ Ancak Karahıtaylılar çok kuvvetliydi ve orduları 100 bin kişiden oluşmaktaydı. Tabiatıyla durum böyleyken Sultan Sencer'in hiçbir şansı olamazdı. Nitekim Sencer bu savaşta ağır bir yenilgi almıştır ve ordusu tamamen dağılmıştır. Eşi Terken Hatun ve Emir Kumaç ise esir düşmüştür.¹⁸² Bu savaş Sencer'in hayatındaki ilk yenilgisi olmuştur. Bu savaş aynı zamanda Selçuklular ve İslam dünyası için de ağır bir yenilgi olmuştur. Sultan Sencer'in bu durumundan yararlanmak isteyen Atsız bağlılığını bozup Karahıtaylılarla işbirliği içerisine girmiştir. Serahs ve Merv'i ele geçirerek sultana bağlı hazineleri yağmalamaya başlamıştır. Atsız daha sonra kendi adına hutbe bile okutmuştur. Hatta daha da ileri giderek sultanın adını hutbeden kaldırmış ve kendi adına para bastırmaya başlamıştır. Halk Atsız'ın bu davranışlarına karşılık isyan etmeye başlamıştır. Halkın isyanını gören Horasan şehirleri de Atsız'a karşı direnmiştir. Ancak Atsız elde ettiği bu gücü elden bırakmamak için savaşmaktan geri durmamıştır. Sultan Sencer'in yetiştirdiği din adamları ve âlimlerini bile infaz ettirmiştir. Bu durum karşısında elinden ne geliyorsa yapmaya çalışan Sencer ona karşı elinde kalan birlikler ile harekete geçmiştir. Bunu duyan Atsız Harezm'e kaçmıştır. Mamafih bir müddet sonra Atsız yine Sultan Sencer'den

¹⁸⁰ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 273.

¹⁸¹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XI, s. 31; Öngül, *Selçuklular Tarihi I, Büyük Selçuklular, Irak, Kirman, Suriye Selçukluları*, s. 247-249.

¹⁸² Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul, 1992, s. 52-55.

hiç sakınmayarak Beyhak, Nişabur ve Horasan'ın diğer bölgelerini kendine katmıştır.¹⁸³

Sultan Sencer, olumsuz gelişmelere rağmen Katvan mağlubiyetinin ardından bir yıl içerisinde eski gücüne dönmeyi başarmış ve Atsız'ın bu ilerleyişini durdurmak amacıyla adına 1143 senesinde Harezm'e bir sefer planlamıştır.

Sultan Sencer şehri kuşatmayı başarmış ve Atsız'ı himayesi altına almayı başarmıştır. Bunu sonucunda sultanla baş edemeyeceğini anlayan Atsız yine şansını deneyerek sultandan af dilemiştir. Sencer bütün bu olanlara rağmen Atsız'ı tekrar affetmiştir. Bunun karşılında ise Atsız o güne kadar ele geçirmiş olduğu bütün hazineleri geri verecek ve sultana biat edecektir. Ancak Atsız'ın sultana olan kini hâlâ bitmemiştir. Bundan dolayı Sultan Sencer'i öldürmeyi bile düşünmüş ve hatta bunun için iki Bâtini suikastçıyı görevlendirmiştir.¹⁸⁴ Neyseki bu suikast sultana önceden haber verildiği için gerçekleştirilememiştir. Suikastı Sultan Sencer'e haber veren kişi ise Şair Edip olmuştur. Bu durumu haber alan Atsız, Şair Edip'i boğdurarak öldürtmüştür. Bunun üzerine Sultan Sencer bir kez daha harekete geçmiştir. Atsız sultandan bir kez daha af dilemiş, Sultan Sencer onu üçüncü kez affetmiştir.

Bu arada Selçuklular Gurlular ile de temas halinde olmuştur. Gurlular, Katvan savaşı sonrasında Herat'ı ele geçirmiş, Belh'e kadar da ilerlemişlerdir. Bunun üzerine Gurlular'ı durdurmak için, Selçuklu emiri Emir Kumaç hemen harekete geçmiş fakat başarılı olamamıştır. Elde ettiği başarının ardından Gur Hükümdarı Alâeddin Hüseyin kendisini müthiş derecede güçlü görmüştür ve Selçuklulara ödediği vergiyi ödememeye başlamıştır. Gaznelilerle de savaşa giren Alâeddin Hüseyin Gazne'yiele geçirerek halkına zulüm yapmıştır.¹⁸⁵ Alâeddin Gazne'de yedi gün yedi gece süren yangın çıkardığından dolayı Cihansız (Dünyayı Yakan) unvanı almıştır. Bütün bunlar sonucunda Sultan Sencer, Alâeddin'e karşı sefer yapmaya mecbur kalmıştır ve iki ordu savaşa tutuşunca Gur hükümdarı kesin

¹⁸³ İbnü'l Esir, **a.g.e.**,1987, s. 84-85.

¹⁸⁴ Sevim ve Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, s. 277.

¹⁸⁵ Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s. 88-91.

bir yenilgi almıştır. Savaş sonucunda Gur Hükümdarı Hüseyin, Sultan Sencer'e esir düşmüş ve onun yanında hizmette bulunmuştur. Daha sonra Gur hükümdarı Sultan Sencer'e kendisini affettirmeye çalışmış ve başarılı olmuştur. Bunun sonucunda Hüseyin Gur Hükümdarı olmuştur.¹⁸⁶

1.2.7.2. Sultan Sencer'in Esirlik Dönemi

Sencer bütün komşularıyla münasebetlerini geliştirmeye çalışmıştır. Bu arada en son Gurlular ile yaşanmış olan çatışmaların ardından Sencer oldukça önemli hadiseyle daha karşılaşmıştır. Bu olay Oğuzlarla alakalı gerçekleşmiştir. Atsız'ın Sencer'e ödediği vergi Oğuzlar ile Selçuklular arasındaki ilk anlaşmazlık sebebi olmuştur.¹⁸⁷ Vergi tahsilâtı sırasında Selçuklu görevlileri münakaşa çıkarınca bu kişiler Oğuzlar tarafından öldürülmüştür.¹⁸⁸ Bu da ilk anlaşmazlık durumunun başlangıcı olmuştur.¹⁸⁹ Bu olayın ardından Emir Kumaç olayın peşine düşmüş ve ilk olarak kendisini Oğuzların bulunduğu bölge üzerinde şihne olarak tayin ettirmiştir. Emir Kumaç, daha sonra bu olayın hesabını Oğuzlardan sormaya devam etmiştir. 10 bin kişilik orduyla Oğuzların üzerine gitmiştir. Bu durum üzerine Oğuzlar Emir Kumaç'a anlaşma teklif etmek zorunda kalmışlardır. Bu anlaşmaya göre; çadır başı kira verecekler ve bulundukları yerde rahatsız edilmeden kalmalarına müsaade edilecektir. Ancak Emir Kumaç onlardan tamamen kurtulmak istemiştir. Fakat bu düşüncesinin yanlış olduğunu kavrayamamıştır. Emir Kumaç 10.000 kişilik orduyla Oğuzlar'a karşı savaş açmıştır.¹⁹⁰ Kumaç savaşmayı seçince ordusu yenilgiye uğratılmıştır. Çünkü Oğuzlar savaşta oldukça iyilerdir. Savaş neticesinde Emir Kumaç ve oğlu esir edilmiş ve daha sonra öldürülmüştür.¹⁹¹ Sultan Sencer, Emir Kumaç'ın akıbeti neticesinde Oğuzların sandığından dahagüçlü olduklarını anlamış ve sefer yapılarak onlardan kurtulamayacağını farkına varmıştır. Ancak bazı emirler

¹⁸⁶ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 280-281; Öngül, *Selçuklular Tarihi I, Büyük Selçuklular, Irak, Kirman, Suriye Selçukluları*, s. 252-253.

¹⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ergin Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı*, İstanbul, 2007.

¹⁸⁸ El-Yezdî, *Selçukluların Hikâyesi, El-Urâza fi'l-Hikâyeti's Selcûkiyye*, (Çev. Mehmet Çalışkan), Selenge Yay., İstanbul, 2020, s. 108.

¹⁸⁹ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 281.

¹⁹⁰ Öngül, *a.g.e.*, s. 254.

¹⁹¹ Merçil, *a.g.e.*, s. 69-70.

yine Sultan Sencer'i savaşa ikna etmişleridir.¹⁹² Savaş istemeyen Oğuzlar sundukları bazı tekliflerle sulh halinde kalmak istedilerse de emirlerin etkisinde kalan Sultan Sencer bu teklifi kabul etmemiştir ve sefer yapılmıştır.¹⁹³ Bu durum sonucunda ordular Belh yakınlarında karşılaşmışlardır. Selçuklu ordusu ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Çoğu emir ve komutan hayatını kaybetmiştir. Sultan Sencer savaş sonrasında büyük bir halka içine alınarak Oğuzlara esir düşmüştür.¹⁹⁴ Oğuzlar tarafından esir edilen Sencer Oğuzların çok işine yaramıştır. Gittikleri bütün bölgelerde onun adını kullanarak yağma ve istila hareketlerine girişmişlerdir.

Bu olay sonucunda boş kalan Selçuklu tahtına, Oğuzlarla yapılan bu savaştan kaçmayı başaran Muhammed Tapar'ın oğlu Süleymanşah geçirilmiştir. Süleymanşah ilk iş olarak Oğuzlar üzerine sefer düzenlemiştir. Ancak başarılı olamayınca Nişabur'a geri çekilmek durumunda kalmıştır.¹⁹⁵

Bu zamanlarda Oğuzlar ise gittikleri her yere Sultan Sencer'i götürmekten vazgeçmemişler ve kaçmaması için güvenliğini arttırmışlardır. Sultan Sencer ise aslında çok güç zamanlar geçirmesine rağmen Oğuzların onu hâlâ hükümdar olarak gördüğüne inanmakta ve onların yaptıklarının kendisini korumak adına olduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte Oğuz Başbuğu'nun Merv'i kendisine istediğinde bütün bunların gerçek olmadığının farkına varmıştır.¹⁹⁶ Diğer taraftan Süleymanşah ise vezirinin ölümünün ardından iyice güçten düşmüştür. Yine de her ne kadar devleti toparlamak için büyük uğraş vermiş olsa da bunda muvaffak olamamıştır. Nihayetinde eski durumuna getirilmesi için Sultan Sencer'in yeğeni Mahmud'a haber gönderilmiş ve onu hükümdar yapmak için çaba gösterilmiştir. Selçuklu emirleri, Oğuzlar'a karşı güçlerini korumak için çok çaba göstermişlerdir. Bunun neticesinde Mahmud'un hükümdarlığı kabul edilmiştir. Öte yandan Oğuzlarda hareket halindeydi. Nişabur'a doğru hareket eden Oğuzlar burayı yağmalamışlardır. Ancak uzun süren uğraşlardan sonra Sultan Mahmud'un çabası olumlu sonuçlanmıştır. Sultan Mahmud Oğuzlarla anlaşma yaparak onların bölgeden çekilmesini

¹⁹² El-Yezdî, **a.g.e.**, s.109-110; Reşidüddin, **a.g.e.**, s. 122.

¹⁹³ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Ötüken Yay., 2014, s. 245.

¹⁹⁴ El-Bundarfî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, s. 253.

¹⁹⁵ Öngül, **a.g.e.**, s. 255.

¹⁹⁶ Züriye Oruç, "Sultan Sencer'in Esareti", **Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırma Dergisi**, 2020, s. 242-250.

sağlamıştır. Ayrıca Sultan Sencer'in esirliği de bitmiştir.¹⁹⁷ Sultan Sencer hemen Merv'e hareket etmiş ve kendisinin devletin başına hükümdar olarak geçtiğini bildirmiştir. Bununla birlikte devleti tekrar eski gücüne kavuşturmayı amaçlayan Sencer çok uğraşsa da artık yaşlandığından dolayı bütün bunlarla baş etmekte oldukça zorlanmıştır. 1157 yılında da vefat etmiştir.

¹⁹⁷ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 246-248; Köymen, "Sencer", **İ.A.**, C. X, s. 399-414.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ANADOLU SELÇUKLU HÜKÜMDARLARI ZAMANINDA ÇIKAN İSYANLAR

2.1. KUTALMIŞOĞLU SÜLEYMAN ŞAH (1077-1086) DÖNEMİNDE ÇIKAN İSYANLAR

2.1.1. Mansur'un Süleymanşah'a Karşı İsyanı

Mansur, Süleymanşah'ın ağabeyi olmakla birlikte devleti başta beraber yönetmişlerdir.¹⁹⁸ Ancak bu durum daha sonra Süleymanşah'ın ağabeyi olan Mansur'un kardeşi aleyhine Bizans İmparatoru Nikephoros Botaniates ile işbirliği yapmasıyla farklı bir hal almıştır. Süleymanşah durumu öğrendiğinde ağabeyi Mansur'un bu hareketini Sultan Melikşah'a bildirmiştir. Bunun üzerine Melikşah, Emir Porsuk'u beraberinde güçlü bir kuvvet olduğu halde İznik'e Mansur'a karşı göndermiştir. Gerçekleşen savaşın sonucunda Mansur yenilgiye uğratılarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin yönetimi tek olarak Süleymanşah'ın eline geçmiştir.¹⁹⁹

2.1.2. Musul Emiri Şerefüddeve Müslim'in Süleymanşah'a Karşı İsyanı

Süleymanşah'ın kendisine göre güneye yönelip genişlemek arzusuyla yola çıktığı seferler çevresince hoş karşılanmamıştır. Süleymanşah'ın ülkesini büyütmesinden rahatsız olanlardan birisi de Musul Emiri Şerefüddeve Müslim'dir. Antakya'nın Türk asıllı valisi İsmail'in çağırması üzerine yola çıkan Süleymanşah, buraya hâkim olmak isteyen Musul Emir'i Müslim'in huzurunu kaçırmıştır.

¹⁹⁸ Köymen, *Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devletinin Kuruluşu*, C. 57, 1993, s. 78.

¹⁹⁹ Sevim, Merçil, *a.g.e.*, s. 524.

Süleymanşah ve adamlarının Antakya'yı ele geçirebilecek herhangi bir hareket ihtimaline karşı tetikte olmuştur.²⁰⁰ Ancak bütün uygulamalarına rağmen Süleymanşah 12 Aralık 1084 yılında şehri fethetmiştir. Bu durum karşısında Büyük Selçuklu Devleti adına Antakya için yıllık vergiyi alan ve bu şehri ele geçirmek isteyen Musul Emiri Müslim oldukça hiddetlenmiştir. Müslim daha önce Antakya'nın yönetimini elinde bulunduran Philaretos'tan yıllık vergi alırken, artık şehrin yeni hâkimi Kutalmışoğlu Süleymanşah'tan vergi istemeye başlamıştır. Bunun üzerine Süleymanşah, Müslim'e cevap olarak şöyle demiştir: *“Sultana itaat ile hâkim olduğum memleketlerde onun adına hutbe okutup para bastırmak benim biricik şiarımdır. Ben Antakya ve diğer küffar memleketlerini onun varlığı yüzünden Tanrının benim elimde fethettirmiş olduğunu kendisine bildirdim. Benden istediğin vergiye gelince daha önceki Antakya hâkimikâfir idi, bu nedenle kendisi ve adamları için başvergisi (cizye) veriyor ve kendilerini bu şekilde İslam cihadından koruyorlardı. Halbu ki şimdi Antakya hâkimi olan ben çok şükür Müslümanım ve Tanrının cihad emrini yerine getirmekteyim. Antakya artık Müslümanların eline geçmiş bulunuyor. Ben bir Müslüman olarak sana nasıl baş vergisi öderim?”*²⁰¹ cümlelerini sarf etmiştir.

Bütün bu yazışmalara rağmen iki taraf Kurzahil bölgesinde karşı karşıya gelmiştir. Bu savaşta Müslim yenilgiye uğramış ve hayatını kaybetmiştir. Böylece Müslim'in hayalini kurduğu Suriye ve Mezopotamya'nın da içinde olduğu yayılma politikası son bulmuştur.

2.2. SULTAN I. KILIÇARSLAN (1092-1107) DÖNEMİNDE ÇIKAN İSYANLAR

Kılıçarslan'ın Süleymanşah'ın büyük oğlu olduğu bilinmektedir. Süleymanşah ölümünden sonra Türkiye Selçuklu Devleti 1086-1092 yılları arasında hükümdarsız kalmıştır. Melikşah Kuzey Suriye seferi esnasında Antakya'da iken

²⁰⁰ Köymen, *Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devletinin Kuruluşu*, s. 78-79.

²⁰¹ Sevim ve Merçil, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 527

Süleymanşah'ın karısı ve çocukları Kılıçarslan ve Davud Kulan Arslan'ı alarak İsfahan'a yönelmiştir. Melikşah'ın ölümüne kadar Kılıçarslan ve kardeşi Davud Kulan Arslan İsfahan'da onun gözetiminde bir yaşam sürmüşlerdir. Ancak bir süre sonra Melikşah'ın 16 Şevval 485 (19 Kasım 1092) yılında ölümüyle birlikte ortaya saltanat kavgaları çıkmış, tam bu sırada Kılıçarslan ve kardeşi kargaşayı fırsat bilerek bulundukları yerden kaçarak İznik'e gelmişlerdir.

Bu sırada Ebu'l Gazi²⁰² Bizans kuşatması altında bulunan şehrin yönetimini Kılıçarslan'a vermiştir. Kılıçarslan ile birlikte Türkiye Selçuklularının içinde yaşanan yönetim krizi son bulmuştur. Kılıçarslan yönetimi ele geçirdikten sonra askerî, sosyal ve ekonomik alanlarda devleti ihya edecek girişimlerde bulunmuştur. Bütün bunlardan sonra Ebu'l Gazi'yi görevden almış yerine Emir Muhammed'i İznik askerî kumandanlığına atamıştır. Emri altındaki bey ve komutanları da Emir Muhammed'in emri altına vermiştir.²⁰³

2.2.1. Çaka Bey ile I. Kılıçarslan Arasındaki Mücadele

Anadolu'da Türklerin fetih hareketlerinin devam ettiği sırada ve Bizanslıların batıda Peçeneklerle uğraştığı zamanda İzmir ve çevresinde Çaka ve Tanrıbermiş Beyleri tarafından devlete bağlı olmayan bağımsız Türk beylikleri kurulmuştur.²⁰⁴ Çaka Bey'den kısaca bahsedecek olursak kendisi Kılıçarslan'ın kayınpederidir ve ilk zamanlarda Kılıçarslan ile ilişkileri gayet olumlu gitmiştir. Çaka Bey Bizans'a ait adaları ele geçirip onlar için daha da tehlikeli olmaya başladığında Bizans ona karşı Amiral Konstantinos komutasındaki donanması ve Ioannes Doukas liderliğindeki kara ordusunu onun üzerine göndermiştir. Bunun neticesinde Çaka Bey biraz olsun durdurulabilmiştir. Sırasıyla Sakız ve Midilli adalarını kaybetmiştir. Neticede savaşla birlikte Çaka Bey'in donanmasının oldukça önemli bir kısmı yok olmuştur ve

²⁰² “Anadolu Selçuklu Devleti'nin ilk zamanlarında İznik Valisi olarak görev yapan Ebu'l Kasım'ın kardeşidir. Ebu'l Kasım tarafından Kapadokya'ya vali olarak tayin edilmiştir. Aynı zamanda Ebu'l Kasım'ın valisi olduğu İznik bölgesini, yine kardeşinin isteği üzerine emanet almıştır.” Bkz. Mevlüt Günler, **Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet ile Toplum Üzerindeki Etkileri**, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 2010, s. 32-33.

²⁰³ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 126.

²⁰⁴ Sevim ve Merçil, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s. 530.

Bizans'ın eline geçmiştir. Çaka Bey daha sonra İzmir'e geri dönmüş ve hayallerine kaldığı yerden devam etmek amacıyla yeni bir donama inşa etmeye başlamıştır. Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos (1081-1118) Çaka Bey'in bu faaliyetlerinden haberdar olunca harekete geçmiş ve Sultan Kılıçarslan'a bir mektup yazmıştır. Mektupta : *“Ey yüce sultan Kılıçarslan! Sultanlık makamı sana babadan miras olarak kalmıştır. Fakat Kayınbaban Çaka, Roma İmparatorluğuna karşı silahlanıyor ve kendisine İmparator dedirtiyor ancak bu büyük bir aldatmadır. Aslında çok bilgili birisi olan Çaka kendisinin Roma İmparatoru olmak gibi bir hakkı olmadığını ve İmparatorluğun başına geçmenin imkânsız olduğunu biliyor. Onun yaptığı bütün oyunlar aslında sana yöneliktir. Bu durum karşısında onu kendi haline bırakmamalı ve cesaretini yitirmemelisin. Yapman gereken şey saltanatını kaybetmemek için uyanık olmaktır. Bana gelince ben yüce Tanrının da yardımıyla onun yaptıklarını savuşturabilirim ama sende kendi menfaatlerin için kendi ülkeni egemenlik hakkını korumalı ve mümkünse barışçıl yoldan, değilse silah zoruyla Çaka'yı kendi buyruğun altına almaya davet ederim.”*²⁰⁵ yazmıştır.

İmparator Aleksios'un mektubu işe yaramış ve söz konusu kışkırtmalar neticesinde Sultan Kılıçarslan hemen ordusuyla beraber Çaka'nın yer aldığı Abydos'a doğru harekete geçmiştir. Çaka Bey bunu haber aldıktan kısa süre sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin karargâhına gitmiştir. Orada Sultan Kılıçarslan tarafından oldukça güler yüzle karşılanmıştır. Daha sonra Sultan Kılıçarslan ordugâhta Çaka Bey adına bir ziyafet gecesi düzenlemiş, rivayete göre söz konusu şölen esnasında yeterince sarhoş olan Çaka Bey Kılıçarslan tarafından hançerlenerek öldürülmüştür. Kılıçarslan ve Çaka Bey arasındaki mücadele esasında Çaka Bey'in Bizans'a karşı olan diretmeleri sonucu ortaya çıkmıştır. Sonucunda Çaka Bey Kılıçarslan ile açıkça bir mücadelede bulunmak istemese de Bizans İmparatoru Aleksios'un Kılıçarslan'ı doldurmasının kurbanı olmuştur.²⁰⁶

²⁰⁵ Emine Uyumaz, **XI. Yüzyılın Sonu – XIV. Yüzyılın Başları Türkiye Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yay., 2011, s. 23.

²⁰⁶ Anna Komnena, **Alexiad**, (Çev. Bilge Umar), İnkılap Yay., İstanbul, 1996 s. 232-233; Claude Cahen, **Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi**, s. 29-30; Yonca Anzerlioğlu, “Bizans İmparatorluğunda Türk Varlığı”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 218; Tuncer Baykara, **İzmir Şehri ve Tarihi**, Ege Üniversitesi Matbaası, 1974, s. 72; Türkmen Parlak, **Ege Denzinde İlk Türk Derya Beyleri**, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İzmir, 1979, s. 18.

2.3. SULTAN I. MESUD (1116-1155) DÖNEMİNDE ÇIKAN İSYANLAR

Tam adı Ebü'l-Feth es-Sultânü'l-Muazzam İzzüddünyâ ve'd-dîn Mes'ûd b. Kılıcarslan es-Selçûki²⁰⁷ olan Sultan İzzeddin Mesud'un döneminde Haçlılarla olan mücadeleler önemli yer tutmaktadır. Sultan İzzeddin Mesud'un ilk zamanlarında Anadolu'da baskın bir Danişmentli hâkimiyeti olduğu görülmektedir. Danişmentli Devleti'nin Hükümdarı Emir Gazi İzzeddin Mesud'un sultan olmasında büyük rol oynamış, ²⁰⁸ saltanatı boyunca onu desteklemiştir. Aynı durum Emir Gazi'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Melik Muhammed zamanında da sürmüştür.

2.3.1. Sultan Mesud'un Kardeşi Melik Arap ile Mücadelesi

Ankara ve Tokat civarında hüküm süren Melik Arap, Sultan Mesud'un Danişmentli Hükümdarı Emir Gazi (1104-1134) tarafından desteklendiği bir zamanda kardeşine karşı savaş başlatmıştır. Amacı ona karşı toprak elde etmek olan Arap Mesud ilk başlarda bazı başarılar elde etmiş gibi görünse de, Mesud'un Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos (1118-1143) ve kayınbabası olan Emir Gazi'den destek alması üzerine 1126 yılında yenilgiye uğramıştır.²⁰⁹

Bunu hazmedemeyen Melik Arap, 1127 yılında Ermeni ve Türklerden yardım alarak oluşturduğu kuvvetlerle tekrar Sultan Mesud'a ve Emir Gazi'ye karşı savaş açmış fakat Malatya bölgesinde yenilgiye uğramıştır.²¹⁰

²⁰⁷ Bengü Gülmez, "Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud'un (1116-1155) Tahta Çıkışı ve Bunda Danişmendlilerin Rolü", *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, S. 2, 2022, s. 31.

²⁰⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 185; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi, Sultan I. Mesud Dönemi (1117-1155)*, TTK Yay., Ankara, 2003, s. 32.

²⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kesik, "Melik Arab", *Tarih Dergisi*, S. 38, 2011, s. 17-26; Hatice Aksoy, "Komnenos Hanedanının Doğu Siyaseti Myriokephalon Savaşı", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırma Dergisi*, S.6, 2017, s. 245-277.

²¹⁰ Sevim ve Merçil, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 541.

2.3.2. Sultan Mesud'un Danişmendli Hükümdarı Yağıbasan ile Mücadelesi

Danişmendli Hükümdarı Melik Muhammed'in Aralık 1141/42 tarihinde ölmesi üzerine devlet içinde çıkan kargaşalar neticesinde Danişmentli Devleti'nin Anadolu'daki yetki ve hâkimiyeti zayıflamıştır. Bunun üzerine Anadolu Selçuklu Devleti'nin bölgedeki hâkimiyeti tekrar önem kazanmıştır.²¹¹

Sultan Mesud bir yandan Melik Muhammed'in oğlu Zünnûn'u amcalarına karşı desteklerken, diğer taraftan da Malatya Danişmendli Meliki Aynüddeve ve Sivas Meliki Yağıbasan'a karşı Malatya ve Sivas'ı Haziran 1143 yılında kuşatma girişiminde bulunmuştur. Sultan Mesud ise Bizanslıların Haçlı ve Ermenilerle de işbirliğini engellemek için 1146 yılında Brakena Kalesini fethetmiştir. 1144 yılında Aynüddeve'ye ait olan Elbistan ve Ceyhun bölgesini ele geçirmiş, oğlu Kılıçarslan'ı Elbistan Meliki olarak görevlendirmiştir.²¹²

Çok geçmeden Haçlılarla da mücadele içerisine giren Sultan Mesud tam onlarla mücadele halindeyken Danişmendli Hükümdarı Yağıbasan 1151 yılında Karadeniz kıyılarına saldırmıştır. Aynı zamanda Malatya Danişmendli Hükümdarı Zülkarneyn ile 1152 yılında anlaşma yapması üzerine Sultan Mesud Yağıbasan'ı itaat altına almayı başarmıştır. Zülkarneyn Sultan Mesud ile savaşmayı göze alamadığından sultanın karşısına çıkıp af dilemiş ve Sultan Mesud da Malatya'nın yönetimini kendisine tabi olmak şartıyla tekrar Zülkarneyn'e bırakmıştır. Bu şekilde daha güçlenen Sultan Mesud, Anadolu'nun en güçlü devleti haline gelmiştir.²¹³ Çok geçmeden hastalanan Sultan Mesud devleti üç oğlu Kılıçarslan, Şahinşah ve Devlet arasında bölüştürmüştür. 1155 yılında da vefat etmiştir.

²¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Pelin Aydoğdu Çolak, "I. Mesut Dönemi Türkiye Selçukluları-Danişmendli İlişkileri", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2019, s. 171-182.

²¹² Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi, Sultan I. Mesut Dönemi (1117-1155)*, s. 47; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 205.

²¹³ C. Cahen, *Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev. Yıldız Moran), İstanbul, 1979, s. 109.

2.4. SULTAN II. KILIÇARSLAN (1156-1192) DÖNEMİNDE ÇIKAN İSYANLAR

2.4.1. II. Kılıçarslan Tahta İlk Çıktığındaki Mücadeleleri

Sultan Mesud'un Çukurova seferinden sonra 1155 yılında ölümü üzerine II. Kılıçarslan Konya Selçuklu tahtına oturmuştur. II. Kılıçarslan babası Sultan Mesud'dan sonra tahta çıktığı sırada kardeşi Şahinşah'a Ankara, Kastamonu ve Çankırı, sultanın damatları olan Danişmendli Yağıbasan'a Sivas, Zünnûn'a²¹⁴ da Kayseri bölgesi verilmişken, Kılıçarslan'ın diğer kardeşi olan Devlet'e (Dolat) hangi bölgenin verildiği kaynaklarda yer almamaktadır.²¹⁵ Tahta geçtiği ilk zamanlarda kardeşi Dolat ile saltanat mücadelesi yaşamış olan II. Kılıçarslan onu kısa sürede etkisiz hale getirmiştir. Aynı şekilde Sivas Emiri Yağıbasan, II. Kılıçarslan'a karşı Kayseri ve Elbistan'a sefer düzenlemiştir. Netice itibarıyla araya din adamları girerek Kılıçarslan'ın Yağıbasan'a karşı mücadeleye girmesine engel olmuş ve barış sağlanmıştır.

2.4.2. II. Kılıçarslan ve Nureddin Mahmud Arasındaki Mücadele

Musul Atabeki olan Nureddin Mahmud II. Kılıçarslan'ın eniştesidir. Nureddin Mahmud II. Kılıçarslan'ın tahta yeni çıktığı sıralarda devletin güney topraklarına saldırı düzenlemiştir. Saldırıya geçmeden önce Mardin-Harputlu Artukluları ve Kilikya Ermeni'lerinden destek almıştır.²¹⁶ Buna karşılık II. Kılıçarslan da Kudüs Kralı, Ermeni Prensi Toros, Danişmendli Zünnûn ve Nureddin Mahmud'un kardeşi Nusretüddin Emir-i Miran'dan oluşan bir ittifak kurmuştur.²¹⁷ Daha sonra harekete geçen Kılıçarslan'ın karşısında zor duruma düşen Nureddin

²¹⁴ "Zünnun, Danişmendlilerin Kayseri kolunun kurucusudur." Bkz. Kesik, "Zünnun", **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2019.

²¹⁵ Özeydin, "Kılıçarslan II", **DİA**, C. 25, Ankara, 2022, s. 399.

²¹⁶ Abu'l Farac, "Tarih", C. II, s. 410.

²¹⁷ Özeydin, "Kılıçarslan II", **DİA**, C. 25, Ankara, 2022, s. 399.

Mahmud af dileyerek işgal ettiği topraklardan 1157 Halep'e çekilmek zorunda kalmıştır.²¹⁸

Aldığı yenilgiden kısa bir süre sonra Nureddin Mahmud Bizans İmparatoru Manuel Komnenos ile ittifak kurup birlikte Selçuklular üzerine harekete geçmişlerdir. Manuel Komnenos'un Nureddin Mahmud ile ivedi bir şekilde ittifak yapmasının sebebi elbette ki bu dönemde II. Kılıçarslan yönetimindeki Selçukluların sınırlarını genişletmesi olmuştur. Manuel Komnenos derhal harekete geçmiş ve Eskişehir bölgesine kadar ulaşmıştır. Ancak bu bölgede Selçukluların baskın gelmesi ve var olan ağır kış şartları sebebiyle İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Selçuklular bu durumdan istifade sınırlarını genişletmek amacıyla akınlarda bulunmuştur. Selçuklulara karşı tek başına mücadele etmenin zorluğunu çok iyi bilen Bizans İmparatoru Manuel Komnenos bu kez II. Kılıçarslan'a karşı Sivas Emiri Yağıbasan, Ankara ve Çankırı Meliki Şahinşah (aynı zamanda II. Kılıçarslan'ın kardeşi),²¹⁹ Kayseri Danişmentli Emiri Zünnûn ve kardeşi Malatya Emiri Zülkarneyn ile bir ittifak kurmuştur. Bununla da yetinmeyen Manuel Haçlılardan da destek almıştır. Gelişmeleri yakından takip eden II. Kılıçarslan buna mukabil 1160 yılında Manuel ve Yağıbasan'a elçiler göndererek barış istemişe de ikisi tarafından kabul edilmemiştir. Ancak II. Kılıçarslan pes etmemiş NureddinMahmud'un kardeşi Emir Miran ile birlikte İstanbul'a giderek Manuel Komnenos ile anlaşma yapmayı başarmıştır.²²⁰ Daha sonra hemen batı istikametinde Yağıbasan'a karşı harekete geçmiş ve Yağıbasan ise bu hareket karşısında damadı olan II. Kılıçarslan'ın kardeşi Şahinşah'ın yanına sığınmıştır. Çok geçmeden Yağıbasan sığındığı damadı Şahinşah'ın yanında iken Ankara'da vefat etmiş ve cenazesi Sivas'a getirilerek 4 Ağustos 1164 tarihinde burada gömülmüştür.²²¹ Bu arada II. Kılıçarslan, Yağıbasan'ın ölümünü fırsat bilip kardeşi Şahinşah'a karşı sefer düzenlemiş, Ankara

²¹⁸ Bahattin Kök, Nurettin Zengi Mahmud, *DİA*, C. 33, İstanbul, 2007, s. 260.

²¹⁹ Günler, *Türkiye Selçuklu Devletinde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet ile Toplum Üzerindeki Etkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010, s. 55.

²²⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 205; Lilie Ralph-Johannes, "XII. Yüzyılda Bizans ve Türk Devletleri", (Çev. Yusuf Ayönü), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX, 2005, s. 201.

²²¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 202.

ve Çankırı bölgelerini ele geçirmiştir. Şahinşah ise Musul Atabeki Nureddin Mahmud'a sığınmıştır.²²²

Nureddin Mahmud Kılıçarslan'a Kayseri Danişmentli Emiri Zünnûn'un Kayseriye dönmesini ve Şahinşah'ın hapisteki çocuklarının oradan çıkarılmasını şart koşan bir anlaşma ileri sürmüşlerdir. II. Kılıçarslan bunu olumlu karşılamayınca Nureddin Mahmud harekete geçmiş Maraş, Göksun, Behisni yörelerini ele geçirmiştir. II. Kılıçarslan da Nureddin Mahmud'a karşı mücadeleye hazırlanır iken iki hükümdar arasındaki sorunlar ortadan kalkarak uzlaşmayla neticelenmiştir.²²³ Varılan anlaşmaya göre Nureddin Mahmud, işgal ettiği yerleri geri verecek, II. Kılıçarslan ise Zünnûn'un Sivas ve diğer Danişmendli memleketlerinde hükümdarlığını kabul edecektir. Fakat Nureddin Mahmud 1174 yılında Dımaşk'ta (Şam) boğaz hastalığına yakalanarak vefat etmiştir.²²⁴ Bunun üzerine Kılıçarslan 1175 yılında Sivas, Tokat, Niksar ve Komana bölgesini ele geçirmiştir. Sonrasında da Zünnûn ise Bizanslılara sığınmış olup sonucunda Anadolu'da uzun yıllar sürmüş olan Danişmendli hükümdarlığı son bulmuştur.²²⁵

²²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Çağatay Gençtürk, "Türkiye Selçulu Sultanı II. Kılıçarslan ile Halep Atabeyi Nureddin Mahmud Arasındaki Münasebetler", **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.1, 2019, s. 47-54.

²²³ İbnü'l Esir, **a.g.e**, XI, s. 314-315; Merçil, **İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s. 126; Sevim ve Y. Yücel, **Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi**, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 132; Özaydın, **Danişmendliler, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yay., İstanbul, 1992, s. 1136-1137; M.H. Yınanç, "Danişmendliler", **Büyük İslam Ansiklopedisi III**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Eskişehir, 1997, s. 473.

²²⁴ İbnü'l-Esir, **a.g.e**, XI, s. 322-324.

²²⁵ İbnü'l-Esir, **a.g.e**, XI, s. 314-315; Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1972, s.94; Özaydın, **Danişmendliler**, 137; Yınanç, **Danişmendliler**, s. 474.

2.5. I. GYASEDDİN KEYHÜSREV (1205-1211) DÖNEMİNDE ÇIKAN İSYANLAR

2.5.1. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in İlk Saltanatı (1192-1196) ve Kardeşleriyle Mücadelesi

I. Gıyaseddin Keyhüsrev babası II. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra başa geçmiştir. İlk saltanatı beş yıl kadar sürmüştür.²²⁶ Bu süre zarfında Türkmenleri kendine bağlı hale getirdikten sonra Haçlılar ve Bizanslılarla başarılı mücadeleler vermiştir.²²⁷ Gıyaseddin Keyhüsrev bu ilk saltanatında Bizans İmparatoru III. Aleksios'un Konya İstanbul arasında ticaret yapan Selçuklu kervanlarındaki tacirleri hapsedmesi üzerine, imparatora karşı harekete geçerek Menderes Irmağına kadar olan Bizans topraklarını ele geçirdi. Bu başarılı seferden tutsak aldığı Bizans halkını güvenli topraklara yerleştirerek onların ekip biçmesini sağladı ve onlardan beş yıl boyunca vergi almadı. Kendisine iyi davranılan bu halkın desteğini kısa sürede kazanan I. Gıyaseddin Keyhüsrev kentin bu şekilde imarının gelişmesine de katkıda bulunmuştur.²²⁸ Ayrıca uyguladığı bu politika sayesinde Bizans topraklarının aksine Selçuklu toprakları zenginleşmeye başlamıştır.²²⁹ Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kendilerine ait topraklarda hüküm süren ve orada sanki bir sultanmış gibi yaşayan kardeşleri üzerinde ciddi bir hükmü bulunamamıştır.²³⁰ II. Kılıçarslan'ın ölümünden sonra başa geçecek adaylardan Sivas ve Aksaray Meliki Kutbeddin Melikşah, kardeşi Nureddin Sultanşah'tan Kayseri'yi hile ile almıştır.²³¹ Kutbeddin Melikşah, kardeşinden aldığı Kayseri'yi uzun süre yönetmeden vefat etmiştir. Kutbeddin Melikşah'ın vefatıyla beraber önündeki büyük engelden kurtulduğunu düşünen I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in karşısına aslında daha büyük bir tehlike olarak Rükneddin Süleymanşah çıkmıştır. Çünkü Kutbeddin'in sahip olduğu toprakları kendi

²²⁶ İbni Bibi, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi, (Muhtasar Selçuknâme)*, (Çev. M. Nuri Gençosman, Feridun Nafiz Uzluk), Uzluk Basımevi, Ankara, 1941, s. 23.

²²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncay Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi Şehid*, Ankara, 1997.

²²⁸ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1998, s. 76-77.

²²⁹ Turan, "Keyhüsrev I", *İA*, C. VI, İstanbul, 1977, s. 614; Sevim, "Keyhüsrev I", *DİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 347.

²³⁰ İsmail Galib, *Takvim*, s. 11.

²³¹ İbnü'l Esir, *a.g.e*, XII, s. 89.

topraklarına ilave ederek hâkimiyet alanını genişletmiştir. Daha sonraları 1196 tarihinde II. Rükneddin Süleymanşah, Konya üzerine gelerek Türkiye Selçuklu tahtını ele geçirmiştir.²³² Böylece I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ilk saltanatı sona ermiştir.

2.5.2. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in İkinci Saltanatı (1205-1211)

I.Gıyaseddin Keyhüsrev 1196 tarihinde Türkiye Selçuklu Devleti tahtını kardeşi Rükneddin Süleymanşah'a bırakmış ve Konya'dan ayrılmıştır. Gıyaseddin Keyhüsrev yaklaşık dokuz sene süren (1204) bir gurbet hayatı geçirdiği bilinmektedir. Bu hayatının ilk yıllarında tahtını tekrar ele geçirmek için bazı kişilerden yardım istemek için uğraşmış ve birçok ziyaretlerde bulunmuştur.²³³

Fakat I. Gıyaseddin Keyhüsrev, sultan olan Rukneddin Süleymanşah vefat edene kadar başa geçememiştir. Rükneddin Süleymanşah Gürcistan seferi sırasında Konya-Malatya arasında hastalanıp vefat etmiştir.²³⁴ Vefat edince emirler II. Süleymanşah'ın oğlu III. İzzettin Kılıçarslan'ı tahta çıkarmıştır. Fakat çocuk yaşta olduğu için hükümdarlığı çok kısa sürmüştür. I.Gıyaseddin Keyhüsrev 1205 yılının Ocak veya Şubat ayında kendisine bağlı beylerin desteğini alarak Konya'ya kadar gelmiştir.²³⁵ Bunu duyan Konya halkı Rükneddin Süleymanşah'a olan bağlılıkları nedeniyle Keyhüsrev'i durdurmak istemiş ve savunma yapmak için hazırlıklar yapmışlardır. Keyhüsrev Konya halkının kendisine karşı olan tutumuna oldukça öfkelenmiş ve Konya'yı kuşatma altına almıştır.²³⁶ Ancak kuşatma olumsuz kış şartları sebebiyle uzun sürmüş ve Keyhüsrev'in himayesindeki beyler şehirden gönderilen birliklere mağlup olmuşlardır. Keyhüsrev bu haldeyken Aksaray halkı onun adına hutbeler okutmaya başladı. Çünkü Aksaray ve Konya arasında eskiden

²³² Anonim Selçuknâme, **Andolu Selçuklu Devletleri Tarihi III**, (Çev. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara, 1952, s. 27.

²³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur Keskin, **I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Bizans Serüveni ve Bizans ile Mücadeleleri**, (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2006.

²³⁴ Sevim ve Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, s. 557.

²³⁵ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 165.

²³⁶ Selim Kaya, **Birinci Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi 1192-1211**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2001, s. 121.

beri gelen bir üstünlük mücadelesi vardı. Keyhüsrev adına hutbe okuturlarsa kendilerini üstün göreceklidir. Daha sonra Konya ileri gelenleri III. Kılıçarslan ile amcası arasındaki soğukluğu gidermek niyetiyle Keyhüsrev'in yanına giderek III. Kılıçarslan'a merhametli davranılması ve bir miktar toprak verilmesini talep ettiler. Buna karşılık yeğeni III. Kılıçarslan'ı elini öpmek için amcası Keyhüsrev'in huzuruna getireceklerini belirttiler. Bu durum Sultan Keyhüsrev'in oldukça hoşuna gitmiş olmalı ki yeğeni III. Kılıçarslan'ı şefkatle karşılamıştır. Keyhüsrev ona ülkede işler yoluna girinceye kadar Gavele Kalesi'nde kalmasını daha sonra Tokat'a tayininin gerçekleştirileceğini belirlemiştir. Fakat III. Kılıçarslan'ın hiçbir zaman Tokat'a tayini gerçekleşmemiştir. Bazı kaynaklara göre Gavele kalesinde öldüğü ya da öldürüldüğü bahsedilmektedir.²³⁷ Sonunda I. Gıyaseddin Keyhüsrev 1205 yılında şenliklerle beraber Konya'ya girmiştir. Saltanatının ilk yıllarında Konya halkının kendisine karşı direnişinin altında yatan kişinin Kadı Tirmizi olduğunu öğrenen Keyhüsrev ilk iş olarak onu idam ettirmiştir.

2.6. I. SULTAN İZZEDDİN KEYKAVUS (1211-1220) DÖNEMİNDE ÇIKAN İSYANLAR

2.6.1. I. Sultan İzzeddin Keykavus ile I. Alâeddin Keykubad Arasındaki Taht Mücadeleleri

I. Gıyaseddin Keyküsrev'in vefatından sonra taht boş kalmış, devlet büyükleri ve komutanlar biran önce bu otorite boşluğunu gidermek için Keyhüsrev'in oğullarından Malatya Meliki İzzeddin Keykavus, Tokat Meliki Alâeddin Keykubad ve Koyulhisar Meliki Celaledin Keyferidun'dan bir tanesini tahta çıkarmak için kendi aralarında görüşmüşlerdir. Maraş sahibi olan İbrahimioğlu Nasratüddin Hasan taht için İzzeddin Keykavus'u önerince diğerleri olduğu gibi kabul etmiştir.²³⁸ Daha sonra Malatya'ya Kayseri'den bir grup İzzeddin Keykavus'un

²³⁷ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 166.

²³⁸ Koca, **Sultan I. İzzettin Keykavus 1211-1220**, TTK Yay., Ankara, 1997, s. 395.

yanına hem babasının ölüm haberini vermek için hem de devletin başına kendisinin geçeceği müjdesini vermek için harekete geçti. Keykavus hemen üç günlük yas âdetini yerine getirince Kayseri'ye doğru harekete geçmiştir. Devlet erkânı Kayseri'de onu büyük bir ihtişamla karşılamıştır. Daha sonra Kayseri'de tahta çıkış töreni olan cülus gerçekleştirilmiştir.

2.6.2. Kayseri'deki Mücadele

I. İzzeddin Keykavus Kayseri'den Konya'ya doğru harekete geçeceği sırada kardeşi I. Alâeddin Keykubad'ın kendisinin üzerine doğru yürüdüğü haberini almıştır. Kısa bir zamanda kardeşinin çevresini kuşatan I. Alâeddin Keykubad onun tahtının zor duruma düşmesine neden olmuştur. Melik Alâeddin Keykubat amcası Mugiseddin Tuğrulşah'tan I. İzzeddin Keykavus'a karşı yardım almıştır. Bununla kalmayıp Ermeni Kralı Leon'u (Lifon) da kendi tarafına çekmeyi başarmıştır.²³⁹ Kuşatmada iki taraftan da pek çok insan ölmüştür. Kuşatma uzun sürünce I. İzzeddin Keykavus'un ümitsizliği artmaya başlamıştır. Harran ve Urfa Meliki Adiloğlu Eşref'ten de beklediği yardım bir türlü gelmemiştir.

I. İzzeddin Keykavus Malatya'da meliklik zamanında ona hizmet eden bazı komutanlarla görüşmüş ve onlara gece yarısı kaleden çıkıp hemen Konya'ya ulaşmak ve askerlerin de yardımıyla tahta oturmak gibi bir düşüncesi olduğunu açıklamıştır. Ancak komutanlar sultanın bu niyetinin tehlikeli olduğunu daha uygun bir durum oluncaya kadar sabredilmesi gerektiğini bildirmişlerdir. Keykavus'un bu düşüncesini duyan Kayseri Şahnesi Celaleddin Kayser ona kendi planından bahsetmiştir. I. Alâeddin Keykubad'ın içinde bulunduğu ittifak grubunu türlü vaatlerle yıkabileceğinden bahsedince bu durum Keykavus'un hoşuna gitmiştir. Keykavus daha sonra bu iş için Celaleddin Kayser'i görevlendirmiştir. Celaleddin Kayser, ilk iş olarak Ermeni kralının karargâhına gitmiştir. Onu I. Alâeddin Keykavus ile yaptığı ittifaktan ayırmaya çalışmıştır. Aralarındaki eski dostluğa dayanarak kolayca Ermeni

²³⁹ Günler, **Türkiye Selçuklu Devletinde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet ile Toplum Üzerindeki Etkileri**, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010, s. 86.

kralının yanına girebildi ve onunla gizlice görüşen Celaleddin Kayser, Ermeni Kralı'na ittifaktan ayrılması için binbir neden belirtmiştir. Görüşmesi bitince yanında getirdiği 12 bin Mısır altını değerindeki destarçeyi²⁴⁰ krala vermiştir.

Celâleddin Kayser'in bu teşebbüsü olumlu sonuç vermiştir. Bu gelişmeleri kendisi için yararlı gören Kral Leon bir ahitname hazırlayarak Sultan İzzeddin'e göndermiş,²⁴¹ bütün saltanatı boyunca Ermeni yurduna dokunmayacağına dair bir anlaşma imzalanması durumunda hemen savaş meydanını terk edeceğini bildirmiştir. Bu duruma çok sevinen Keykavus Kral'ın istediği anlaşmayı hemen imzalamıştır. Anlaşma gereğince Kral Leon ertesi gece ordusunu toplayarak savaş meydanını terk etmiş ve Develi sınırından ülkesine girmiştir.

Bu arada Ermeni kralının gizlice savaş meydanını terk etmesi, Alâeddin Keykubad ve müttefikleri üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Bir gün sonra amcası Erzurum Meliki Mugiseddin Tuğrulşah, Keykavus'un kardeşinin topraklarına saldırmak için harekete geçtiği haberini alınca o da savaş meydanını terk etmiştir. Kayseri Kalesi'nin askerleri, I.Alâeddin Keykubad'ın müttefiklerinin dağıldığını görünce büyük bir gayretle hücumla geçmişlerdir. I.Alâeddin Keykubad savaş kaybettiğini anlayınca hemen Ankara yönüne doğru kaçmaya başlamıştır. Onun Ankara'ya kaçmasındaki sebep orada alınması güç olan bir kalenin bulunması olmuştur. Kardeşinin Selçuklu ülkesinde henüz iktidarını yerleştirememiş olmasından yararlanan I.Alâeddin Keykubad, Ankara Kalesini kolayca ele geçirmiştir. Melik Keykubad, kısa sürede buraya yerleşmiş ve savunma tedbirleri almaya başlamıştır. I.Alâeddin Keykubad'ın yanında olan Zahirreddin İli de Niğde bölgesine çekilmiş onun adına burada önlemler almıştır.²⁴² İzzeddin Keykavus, kardeşini takip etmeyi düşünmemiş ve bu olayı daha sonraya bırakmıştır. Ayrıca onu takip edecek gücü de kendisinde bulamayan Keykavus'un öncelikle Selçuklu ülkelerinde iktidarını kurması ve buraya yerleşmesi için çaba sarf etmesi gerekmiştir.

²⁴⁰ Destarçe: "Kelime anlamı mendil, sarık, başa takılan tülbent" Bkz. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**.

²⁴¹ Emine Uyumaz, **Sultan I.Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)**, TTK Yay., Ankara, 2003, s. 14-15.

²⁴² Sümer, "Keykubad I", **DiA**, C. 25, Ankara, 2002, s. 358.

Daha sonra Keykavus iç işlerini halledip biran önce Konya'ya hareket etmek için hazırlıklara başlamıştır. Bu maksatla orada bulunan devlet büyüklerine teşrifler ve hilatler dağıtarak oraya yeni tayinler gerçekleştirmiştir. Celaleddin Kayser'de başarılı işinden dolayı "Pervane"²⁴³ makamına getirmiştir.

Sultanın culüs töreni bir hafta sürmüş ve akabinde devlet işlerini tanzime koymuştur. Bir fermanla tahta çıktığı haberi ülkenin her tarafına ve komşu hükümdarlara kadar duyurmuştur. Bundan sonra uç beyleri ve diğer emirler tek tek sultanın huzuruna gelmeye başlamışlardır. Sultan yeni toprak ve iktalar dağıtmıştır.²⁴⁴

2.6.3. Ankara'daki Mücadele

Alâeddin Keykubad'ın tehdidi altında yaşadığını düşünen İzzeddin Keykavus, Konya'da Türkiye Selçuklu Devleti'nin tahtına çıkmış ve devletişlerini tanzim etmiş olmasına rağmen, içi rahat olamamıştır. Keykavus Ankara Kalesi'nde olan bu tehlikeden bir an önce kurtulması lazım gelme düşüncesiyle harekete geçmiştir. Sultan bu niyetle devlet büyükleri ve komutanlarla görüşmeler düzenlemiştir. Sultan toplantıda aldığı kararı şu şekilde açıklamıştır: "Kardeşim önemli bir yer olan Ankara'da bu şekilde durdukça bizim huzur kalmamıştır. Bu fitnenin kökünü kat'i olarak kazımak memleket işlerinin en gereklisidir. Bu durumdan kurtulmadıkça başka bir iş yapmak, başka bir işe başlamak asla doğru değildir."²⁴⁵

İzzeddin Keykavus'un fikirlerini devlet büyükleri ve komutanlar yerinde buldular ve oy birliği ile kabul ettiler. Daha sonra Selçuklu topraklarının her yerindeki sübaşılara ferman gönderilerek emirlerindeki askerlerle birlikte Konya Ovası'nda toplanmaları istenmiştir. Bir süre sonra İzzeddin Keykavus, Konya Ovasında toplanan ordunun başına geçerek Ankara'ya hareket etmiştir. Alâeddin Keykubad, kardeşinin üzerine doğru geldiğini duyunca kaleyi onartmış askerlerini

²⁴³ Pervane: "Hüküm, ferman berat gibi belgeleri hazırlamakla yükümlü kişilere verilen unvandır." Bkz. Kesik, "Pervane", *DİA*, C. 34, İstanbul, 2007, s. 244.

²⁴⁴ İbn Bibi, *a.g.e.*, s. 120.

²⁴⁵ Koca, *Sultan I.İzzettin Keykavus 1211-1220*, s. 940.

nizamlı bir şekilde yerleştirmiş, daha önceden halk ile yaptığı anlaşmaları yenilemiştir. İzzeddin Keykavus kısa sürede Ankara'ya ulaşmıştır. Ankara'ya ulaşan Sultan İzzeddin, kaleyi kuşatarak Alâeddin Keykubad ve yandaşlarına gözdağı vermiştir.²⁴⁶ Askerî güçleri oldukça heybetli olan Keykavus ile I.Alâeddin Keykubad karşı karşıya geldiğinde İzzeddin Keykavus'un hizmetinde Emir-i Candar Necmeddin Behrâmşah, I. Alâeddin Keykubad'ın tarafında ise komutan Mübarizeddin İsa bulunmaktaydı.²⁴⁷ Eskiden beri rakip olan bu iki kişi savaşta karşı karşıya gelmişlerdir. İki hasım önce mızraklarla savaşmaya başlamış, ancak mızraklar parçalanınca ellerine gürzler alıp savaşmaya devam ettiler. Daha sonra Mübârizeddin İsa'yı, I. Alâeddin Keykubad geri çağırınca savaşta yenen ve yenilen belli olmadan çarpışma sona ermiştir. İzzeddin Keykavus kendisi için savaşa giren Emr-i Candar Necmeddin Bahramşah'ın makam ve rütbesini yükseltmiştir.²⁴⁸

İzzeddin Keykavus'un Konya'dan getirdiği mancınıkla kaleye saldırmasıyla birlikte çarpışma devam etmeye başlamıştır. Ancak Ankara Kalesi'nin çok çetin bir durumda olması savaş yoluyla düşürülmesini zor kılmıştır. Sultan Keykavus, kış bitinceye kadar ordusuyla şehrin önünde inşa ettirmiş olduğu bina ve barakalarda konaklamıştır. I. Alâeddin Keykubad'ın dışarıyla irtibatı kesilmiş ve hiçbir yerden de yardım alamamıştır. Bunun sonucu olarak Halep Eyyübi Hükümdarı Melik Zahir'e başvurmuş ve kardeşi ile arasında barışın kurulması için şefaatte bulunmasını istemiştir. Melik Zahir bu isteği kabul etmiş ve Şeyh Takiyüddin Ali b. Ebu Bekir el-Herevi'yi elçi olarak Sultan İzzeddin Keykavus'a göndermiştir. Ancak Sultan Keykavus elçinin barış teklifini reddetmiştir. Kuşatma 1212 yılında başlamış ve 1213 yılına kadar devam etmiştir. Bununla birlikte kale halkı artık dayanamayacağını bildirince Alâeddin Keykubad sonuna kadar direnme taraftarı olmasına rağmen şehrin ileri gelenlerinin isteklerine uymak zorunda kalmıştır. Sultan Keykavus'a elçiler göndermiş, kendisinin ve kale halkının canına dokunulmaması şartıyla teslim olacağını bildirmiştir. Her iki kardeşe atabeylik yapmış olan, ancak o sırada İzzeddin Keykavus'un safında bulunan Seyfeddin Ayaba, iki taraf arasında arabuluculuk

²⁴⁶ Emine Uyumaz, *a.g.e.*, s. 16.

²⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Koca, "Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler, ve Alâeddin Keykubad'ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 25, 2009.

²⁴⁸ Koca, *Sultan I. İzzettin Keykavus 1211-1220*, s. 941.

yapmıştır. İzzeddin Keykavus, I. Alâeddin Keykubad'ın isteklerini kabul etmiştir. Bir ahitname düzenleyerek kaleden gelen elçilere vermiştir. Bundan sonra, Alâeddin Keykubad, gözaltına alınarak başına muhafızlar konulmuştur. Birkaç gün sonra Keykavus halkın daveti üzerine büyük bir ihtişamla şehre girmiştir. Şehre girer girmez buranın yönetimiyle ilgili tayinleri ve teşkilat biçimini yeniden organize etmiştir.²⁴⁹ Bu arada Keykavus kardeşi I. Alâeddin Keykubad'ı öldürtmek istemiştir. Fakat hocası Şeyh Mecdeddin İshak hemen duruma müdahale edince bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Bununla birlikte Alâeddin Keykubad'ın yanında yer alan komutanlar cezalandırılmış, saç ve sakalları kestirilerek şehir meydanında gezdirilmişlerdir. Daha sonra I. Alâeddin Keykubad, gözaltında tutulduğu yerden alınarak Seyfeddin Ayaba önderliğinde, Malatya yakınlarında bulunan Minşar Kalesi'ne gönderilmiştir.²⁵⁰ Sultan İzzeddin Keykavus, böylece tahtı için tehlikeli gördüğü kardeşi I. Alâeddin Keykubad'dan kurtulmuştur.

2.7. I. ALÂEDDİN KEYKUBAD (1220-1237) DÖNEMİNDE ÇIKAN İSYANLAR

Aleaddin Keykubad, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğlu olmasının yanında Selçuklu sultanlarının en önemlilerinden biri olmuştur. Alâeddin Keykubad babasının ikinci saltanatı sırasında yani 1205 yılından babasının ölümüne kadar Tokat Meliki olarak kalmıştır. Kardeşi İzzeddin Keykavus'un 1220 yılında vefat etmesinden sonra Türkiye Selçuklu Devletinin başına geçmiştir. İzzeddin Keykavus ölüm döşegindeyken Alâeddin Keykubad'ın başa geçirilmesini vasiyet ettiği de rivayetlerde var olmuştur. Çünkü İzzetin Keykavus'un çocuğu yok veya çok küçük yaşlarda olduğu bilinmektedir.²⁵¹ Bazı ileri gelenler Alâeddin Keykubad'ın tahta geçişini desteklemiş ve onun daha maharetli olduğunu ileri sürerek tahta çıkması için ısrar etmişlerdir.²⁵² Söz konusu değerlendirmeye itiraz edemeyen diğerleri de bunu

²⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Köymen, "Selçuklu Hükümdarı Büyük Alâeddin Keykubad ve Anadolu Savunması", *Belleken*, C. 52, S. 205, Ankara, 1988.

²⁵⁰ Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, s. 26-27.

²⁵¹ İbnül Esir, *a.g.e.*, s. 136.

²⁵² Ahmed b. Mahmud, *a.g.e.*, s. 151; Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, s. 21-28.

kabul etmek zorunda kalmışlardır. Aldıkları karara göre Beylerbeyi Seyfeddin Ayaba, Alâeddin Keykubad'ı hapishaneye kendi götürdüğü için, taht müjdesini de kendi vermek istemiş bu şekilde aman dileme fırsatı olacağını düşünmüştür.²⁵³ Alâeddin Keykubad'a haber getirmek için gelen atlıları görünce Keykubad, oldukça endişelenmiş ve öldürüleceğini düşünmüştür. Kalenin muhafızı kapıda Seyfeddin Ayaba'ya geliş sebebini sorunca o da Sultan İzzeddin Keykavus'un öldüğünü haber etmek için geldiğini belirtmiştir. Alâeddin Keykubad gerçeği anlayınca bu durumdan oldukça memnun olmuştur. Bu sırada Seyfeddin Ayaba kendisinden af dilemiş ve kendisine dokunmayacağına dair bir ahidnâme almıştır.²⁵⁴ Akabinde üç gün yas tutulduktan sonra sultanlık için merasimler yapılmaya başlanmıştır.

2.7.1. Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın Emirler ile Mücadelesi (1223)

Alâeddin Keykubad tahta çıktıktan hemen sonra Eyyubi Hükümdarı El-Melikü'l Adil'in kızı ile evlenmiş ve Eyyübilerle bozulan ilişkileri iyileştirme yoluna gitmiştir.²⁵⁵ Hükümdarlığının ileri zamanlarında kendisine karşı komplo planları yapmaya çalışan beyler ortaya çıkmıştır. Üstelik bu beyler tahta çıkmasında kendisini destekleyen kişilerden oluşmaktadır. Kendisini tahta çıkaran bu emirlerin servetleri ve nüfuzları oldukça gelişmiştir. Bu büyük gelir kaynaklarına sahip oldukları için çok sayıda köle ve gulamlardan oluşan askerî birlikleri bulunmaktadır. Bu durum devlet içinde büyük bir sıkıntıya sebep olmuştur. Bunların içinde gücü ve yetkisi en geniş olan Seyfeddin Ayaba'dır. İlerleyen zamanlarda Seyfeddin Ayaba ve emrindeki askerlerin Sultan Alâeddin Keykubad üzerinde baskısı artmaya başlamıştır.²⁵⁶ Seyfeddin Ayaba'nın devlet yönetimindeki gücü fazla olduğundan devlet ile ilgili bütün sorular sultandan çok ona sorulur olmuştur. Bu nedendir ki kısa süre içinde sultan ile bunlar arasında sorunlar yaşanmaya başlanmış ve artarak devam etmiştir. Keykubad doğrudan bir şekilde emirleri alt edemeyeceğini bildiği

²⁵³ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 348.

²⁵⁴ Koca, "Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler, ve Alâeddin Keykubad'ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı", s. 9.

²⁵⁵ Yavuz Selim Burgu, **Anadolu Selçukluları**, Selenge Yay., İstanbul, 2001, s. 133.

²⁵⁶ Anonim Selçuknâme, s. 86.

için onların öncelikle maddi olarak gücünü hafifletmek istemiştir. Emirlerle Konya, Kayseri ve Sivas surlarının onarılmasını bunun maliyetini de kendileri karşılamasını emretmiştir. Bu durum komutanları oldukça rahatsız etmesine rağmen maddi anlamda onları çok etkilememiştir.²⁵⁷ Burada amaç olası bir Moğol saldırısına karşı surları güçlendirmekmiş gibi görünse de asıl amaç emirleri mali yönden zayıflatmak olarak görünmüştür. Alâeddin Keykubad'ın tahta çıkışından itibaren üç yıl süren ümera-sultan çatışmasının sonunda emirler sultandan kurtulmaya karar vermiştir. Onun yerine kardeşi Celalüddin Keyferidün'u tahta geçirmeyi planlamışlardır. Bu planı duyan Alâeddin Keykubad, Naib-i Sultan olan Hokkabazoğlu Seyfüddin Ebu Bekir, babasının kayınpederi Manuel Mavrozomes, sadık adamlarından olan Mübarizüddin İsa ve kardeşi ile birlikte kendisine karşı komplo planları yapmakta olan emirleri yok etmek için harekete geçmeye karar vermişlerdir.²⁵⁸ Bununla birlikte o sırada Antalya'da olduklarından düşündüklerini burada gerçekleştirmenin riskli olacağından endişe eden Alâeddin Keykubad'ın emirlerinin ısrarıyla Kayseri'de bir sonraki bahar aylarında harekete geçilmesi uygun bulunmuştur

Alâeddin Keykubad'ın sonunu getirmeye hazırlandığı Emirler Zeyneddin Başare, Mübarizeddin Behramşah, Seyfeddin Ayaba, ve Bahaeddin Kutluca gibi emirlerdir.

Alâeddin Keykubad Kayseri'ye dönüldüğünde emirlerin saraya yanlarında muhafız olmadan ve silahsız bir şekilde gelmeleri kuralını getirmiştir. Sonra emirlerinde katılacağı bir ziyafet şöleni düzenlenmiştir. Ziyafet sonrasında emirler tutuklanmışlardır. Seyfeddin Ayaba başta olmak üzere bir kısım emir idam edilmiştir. Emir-i Ahur Zeynüddin Beşare kapatıldığı bir odada açlıktan ölmeye mahkûm edilmiştir. Geri kalanlar da zindana atılmıştır.²⁵⁹ Daha sonra Seyfeddin Ayaba'dan boşalan merkez beylerbeyliğine Manuel Mavrozomes atanmıştır.

Daha sonra bu emirlerin yakınları olan ikinci dereceden kişiler ülkeden kovulmuştur. Bu kişilerden Kemalüddin Kamyar ile tercüman Kafioğlu Zahirüddin

²⁵⁷ Anonim Selçuknâme'de "Onlar bütün mallarını buraya sarf etmekle kalplerinde sultana karşı büyük bir kin uyandı." şeklinde verilmiştir. Bkz. Anonim Selçuknâme, s. 29.

²⁵⁸ Koca, "Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler, ve Alâeddin Keykubad'ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı", s. 25.

²⁵⁹ Anonim Selçuknâme, s. 89-90.

Mansur affedilmiştir. Hatta Kemalüddin Kamyar, Alâeddin Keykubad'ın çok güvendiği kişilerden biri olmuştur. Bu durumdan zarar görmeyen emirler Celaleddin Karatay, Mübarizüddin Çavlı, ve Şemseddin Altun Aba gibi gayrimüslim emirler olmuştur.²⁶⁰

2.8. II. GYASEDDİN KEYHÜSREV (1237-1246) ZAMANINDA ÇIKAN İSYANLAR

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 618/1221-1222 yılında doğduğu düşünülmektedir. 1228 yılında I. Alâeddin Keykubad, Mengücekoğullarını ortadan kaldırdıktan sonra onu Erzincan ve çevresine Melik olarak atamıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev melik olduğu yerde insanlara olan adil yaklaşımıyla tanınmıştır. 1221 yılında doğmuş olan II. Keykavus Alâeddin Keykubat'ın 1237 yılında vefat etmesiyle tahta geçmiş olup, bu dönemde 16 buçuk yaşında olduğu bilinmektedir.²⁶¹

2.8.1. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Sadeddin Köpek ile Münasebeti

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta geçmesiyle birlikte devletin içerisinde olaylar karışık bir hal almaya başlamıştır. Bu dönemde devletin içinde dört farklı cephe bulunmaktadır. İlk kesimi II. Keyhüsrev'in kendi başına oluşturduğu cephedir. Kendisini güvende tutabilmesi ve saltanatını devam ettirebilmesi için mücadele vermiştir. Özellikle Harezmi Türkmenler kendisine karşı cephe almıştır. İkinci kesimi, Sultan'a tamamen karşı olan yabancı beyler ve Alâeddin Keykubad'ın vasiyeti gereği Şehzade İzzeddin'i destekleyen devlet adamları oluşturmaktadır. Üçüncü kesimde ise I. Alâeddin Keykubad'ın, Harezmi beyleri devlet içerisine dâhil etmesinden ve onları önemli makamlara getirmesinden rahatsız olan yerel idareciler ve halk vardır. Dördüncü ve son kesimde de II. Keyhüsrev'in saltanatı elde etmesinde ön planda yer almış olan Sadeddin Köpek bulunmaktadır. Sadeddin Köpek

²⁶⁰ Rukiye Çevik, "Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklularında Devlet ve Sosyal Hayat", (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mart 2015, s. 27-29.

²⁶¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 423.

çalışmalarının sonucu olarak mevki ve makam sahibi olmak yerine devlet içinde kısa yoldan yükselmek amacıyla bir takım girişimlerde bulunmuştur.²⁶²

Sadeddin Köpek ve yandaşı olan kişiler tarafından desteklenerek başa geçen II. Keyhüsrev, Selçuklu devlet adamları ve Harezm beylerine hiç güvenmemiştir. Bu durumdan yararlanmak isteyen Sadeddin Köpek kendisine muhalif olan kişilerin ortadan kaldırılması için sultanı sürekli olarak etkilemiştir.²⁶³ Bunun ilk sonucu olarak II. Keyhüsrev Harezmîlilerin başı olan Kayır Han'ı zindana attırmış ve kısa süre içinde burada ölmesine sebep olmuştur.²⁶⁴ Bu olaydan sonra Harezm beyleri Selçuklu Devleti içinden çekilmiş ve Urfa bölgesine yerleşip bütün buralarda yağma akınlarına başlamışlardır. Harezm beylerine daha sonra Türkmenler de katılmışlardır. Harezmîliler Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bir süre bağımsız bir şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Sadeddin Köpek bu şekilde Harezmîlilerden kurtulduktan sonra hedef olarak yerli devlet adamlarına yönelmiştir. Nitekim bu planında da başarılı olan Köpek, Selçuklu Devletine yıllarca hizmet etmiş olan Kemaleddin Kamyar, Taceddin Pervane, Şemseddin Altunbaba, Hüsameddin Kamyeri gibi devlet adamlarını sultanı işleyerek bertaraf ettirmiştir. Sadeddin Köpek bir şekilde devletin başına bile geçmeyi planlamıştır. Fakat durumu geç de olsa anlayan II. Keyhüsrev, Sivas Sübaşısı Hüsameddin Karaca'nın yardımıyla 1238 yılında Kubadâbat Sarayında Sadeddin Köpek'i öldürtmüştür.²⁶⁵

Daha sonra Sadeddin Köpek'in yarattığı devletin içindeki karışıklıkların bertaraf edilmesiyle devlet hizmetinden ayrılan Harezmîliler elçi olarak gönderilen Mecdüddin Muhammed aracılığıyla yeniden devlete tabi duruma getirilmiştir.

²⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. Kesik, "Saadettin Köpek", **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2008.

²⁶³ Günler, **Türkiye Selçuklu Devletinde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet ile Toplum Üzerindeki Etkileri**, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010, s. 97.

²⁶⁴ Sevim ve Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, s. 578.

²⁶⁵ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 578.

2.8.2. Babaî Ayaklanması (1240)

Babaî Ayaklanmasının altında yatan bazı sebepler mevcuttur. Bunlardan ilki Selçukluların devlet içinde Türkmenleri dışlaması olmuştur. Türkmenler aile, boy inancına bağlı yaşamaktaydılar ve Selçuklu devletinden çok kendi boy beylerine bağlı yaşam sergilemekteydiler. Bu nedenle de II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in onlara yönelik devlet içinde sergilediği tutumlar özellikle Türkmenleri çok zor durumda bırakmıştır.²⁶⁶ Türkmenlerin ayaklanmalarının altında yatan bir diğer sebep ise onların yaşadıkları yaylak kışlak problemi ve ekonomik olarak sıkıntı yaşamaları olmuştur. Konargöçer Türkmenlerin yaşam koşullarıyla yerleşik düzende yaşayan halkın hayat koşulları birbirine uyuşmamıştır. Bu durum neticesinde her iki kesim sürekli birbirleriyle çatışma halinde yaşamaya başlamıştır. Konargöçer gruplar kendi hayat tarzlarının getirdikleri alışkanlıklarla şark vilayetlerinde bir takım yağma hareketlerinde bulunmuşlardır. Bu durum da Türkmenlerle devleti karşı karşıya getirmiş, devletin düzeninin korunması adına yapılan bazı işlemler konargöçerlerin hayatlarını zorlaştırmış ve onları devlete karşı bir grup haline getirmiştir.²⁶⁷

Bütün bu sebeplerden muzdarip olan Türkmenler'i, Samsat Bölgesinde Horasanlı Baba İlyas, adlı şaman inancına bağlı bir Türk şeyhi Türkmenleri etrafında toplamayı başarmıştır.²⁶⁸ Türkmenler Baba İlyas'ın dünyada bir cennet vaat ederek yaptığı propagandalara inanmış ve ayaklanmışlardır.²⁶⁹

Baba Resul diye de adlandırılan Baba İlyas 1240 yılından itibaren Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e karşı büyük bir mücadele başlatmış, daha sonra bu mücadeleyi ve isyanın idaresini halifesi olan ve o dönemde Kefersud'da yaşayan Baba İshak'a bırakmıştır. Böylece Baba İshak 1240 yılındaki ayaklanmayı başlatmıştır.²⁷⁰

²⁶⁶ Koca, "Dini İnançları ve Düşüncelerin Politik Amaçlarda Kullanılmasına Dair, Selçuklu Devrinden Verici Bir Örnek, Babailer Ayaklanması", **Gazi Türkiyat**, 2012, s. 13.

²⁶⁷ Bahattin Keleş, "Baba İshak İsyanı'nın Anadolu Selçuklu Tarihindeki Yeri ve Önemi", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 23, s. 78.

²⁶⁸ Baba İlyas: "İlyas Obasında olan, orada yaşayan bir baba anlamına gelmektedir." Bkz. Hamza Aksüt, **Baba İshak**, Ankara, 2006, s. 49.

²⁶⁹ Arslan Tekin, **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, 2012, s. 356.

²⁷⁰ Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İshak", **DİA**, C. 4, İstanbul, 1991, s. 369.

İsyân hareketlerinin başına geçen Baba İshak, bir yandan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e karşı açıktan cihad çağrısı yaparken diğer taraftan halkın yoksulluğuna karşın sultanın sefahat içinde bir hayat sürdüğünü ileri sürerek insanları isyana teşvik etmiştir.²⁷¹ Bazı araçlarla Türkmenlere at ve silah satın alarak isyân için hazırlanmalarını söylemiş, eğer kendilerine katılırlarsa ele geçirilen ganimetlerden pay alacaklarını, muhalefet edenlerin ise kılıçtan geçirileceklerini belirtmiştir.²⁷²

Bu arada vergi toplama durumu tartışmaya dönüşmeye başlamış, Baba İshak bu durumdan faydalanıp 1239 yılında halkın ağır vergilere karşı olan hoşnutsuzluğundan dolayı çıkan olayları daha da büyötmek istemiştir.²⁷³ Tüm hazırlık ve planlarını yapmış olan Baba İshak sadece Baba İlyas'tan gelecek olan isyân emrini beklemektedir. Bu arada Türkmenler ve Baba İshak'ın adamları bekledikleri emir gelince önce Kefersud Bölgesini ateşe vermişlerdir. Baba İshak'ın emrine uyanlara dokunulmamış, diğerleri ise hiç acımadan kılıçtan geçirilmişlerdir.²⁷⁴ Ayaklanma kısa sürede Kâhta, Samsat ve Gerger'e yayılmıştır. Bu durum üzerine II. Keyhüsrev Malatya Sübaşısı Müzafirüddin Alişir'i onlara karşı göndermiş fakat bu girişim başarısızlıkla neticelenmiştir. Öte yandan elde edilen bu başarının ardından Türkmenler Baba İlyas ile birleşmek için Amasya tarafına yönelmişlerdir. Durumun ciddiyetiyle beraber II. Gıyaseddin Keyhüsrev Amasya subaşı olan Mübarizüddin Armağanşah'ı göndermiş ve Armağanşah, Baba İlyas'ı öldürmeyi başarmıştır.²⁷⁵ Bununla birlikte Türkmenler Baba İlyas'ın ölümsüz olduğuna inanarak var güçleriyle çarpışmaya devam etmişler ve Armağanşah'ı öldürmeyi başarmışlardır.²⁷⁶ Daha sonra bu Türkmenler Baba İlyas'a bu denli bağlı olduğu için Babaî adını almışlar ve Baba İshak önderliğinde Konya'ya doğru ilerlemişlerdir. Mamafih Necmeddin Behramşah kumandasındaki 60 bin kişilik orduyla Selçuklu Devleti, 1240 yılında Kırşehir'in Malya Ovası'nda Türkmenleri

²⁷¹ Ocak, **Babaîler İsyânı, Aleviliğın Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam Türk Heterodoksisinin Teşekkölü**, İstanbul, 2011, s.115.

²⁷² Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul, 1971, s. 55.

²⁷³ Fahrettin Öztoprak, **Oğuzların İsyânı ve Babaî Türkmenler**, İstanbul, 2012, s. 90.

²⁷⁴ İbni Bibi, Farsça **Muhtasar Selçuknâmesinden, Anadolu Selçuki Devleti Tarihi**, (Çev. Nuri Gençosman), Ankara,1941. s. 208.

²⁷⁵ İbni Bibi, "El Evamirü'l Ala'yye Fi'l Umuri'l Alai'yye", C. II, Ankara,1996, s. 27-28, 51-52.

²⁷⁶ Ocak, **Babaîler İsyânı, Aleviliğın Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam Türk Heterodoksisinin Teşekkölü**, s. 135-136.

bozguna uğratarak²⁷⁷ Baba İshak taraftarlarını ortadan kaldırmıştır.²⁷⁸ Böylece devlet ve ülke sükûna kavuşturulmuştur.

²⁷⁷ Ocak, “Baba İshak”, s. 368.

²⁷⁸ Sevim ve Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, s. 580.

SONUÇ

Orta Çağ'da hüküm sürmüş olan Selçuklular egemenliklerini genişletme ve bulundukları bölgede sürekli söz sahibi olmalarını mümkün kılan kadim gelenekleri haiz devletler kurmuşlardır. Söz konusu geleneklerin biçimlendirmiş olduğu devlet idare sistemi ve teşkilat yapısı sayesinde Selçuklular varlıklarını ve hâkimiyetlerini devam ettirebilmişlerdir. Bununla birlikte devlet içinde iktidara sahip olmak için birbirleriyle rekabet halinde olan kimselerin mücadeleleri ve zaman zaman muhtelif nedenlerle ortaya çıkan bazı isyanlar ülkenin iyi olma durumunu ve müspet gidişatını sekteye uğratmıştır.

Kuşkusuz isyanların önemli bir bölümü özellikle hükümdarların ölümünden sonra ortaya çıkan boşlukta yaşanan taht mücadeleleri ve iktidar çekişmeleriyle ilgili olup olası iktidar değişikliğini güç elde etmek için fırsat olarak değerlendiren ya da kendi çıkarlarına uygun olmayan kimselerin hükümdar olmasını engellemek isteyen kesimler söz konusu bu kavgaları teşvik etmişler ve taraf olmuşlardır. Bazen de iktidar mücadelelerine dahil olan taraflar devletin bekası için en liyakatli kişiyi seçme veya bir önceki hükümdarın vasiyetini yerine getirme bağlamında saflarını seçmişlerdir. Bu arada hükümdarların saltanatları esnasında da onların zaaflarından yararlanmak isteyen hanedan üyesi bazı kimseler tahta sahip olmak için harekete geçmeye cüret etmişlerdir.

Tahta talip olma şartını haiz hanedan üyelerinin hükümdar olma mücadelesinde bulunmasında onları teşvik eden ve cesaret veren en önemli dayanak hükümdarlığın Tanrı tarafından kendilerine verilmiş bir hak olduğuna inanmış olmalarıydı. Ancak kut inancına dayanan bu hak kişilere değil de aileye verildiğinden, hanedan üyeleri arasından yeni hükümdar Kurultay'da meşveretle belirlenmeye çalışılsa bile kendilerini Tanrı'nın seçtiği en uygun kişi olarak gören taht davacılarının kavgaları engellenememiştir.

Bu meyanda taht davacılarının yanında yer alan kişiler bazen ölen hükümdarın vasiyetini yerine getirme veya devletin selameti bağlamında en uygun kişiyi seçme gayesiyle hareket ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Ancak görünüşte böyle olsa da kişisel menfaatler her zaman öncelikli olmuştur. Örneğin Büyük Selçuklu

İmparatorluğu Veziri Muhammed el-Kündürî, Tuğrul Bey'in ölümünden sonra onun vasiyetini yerine getirmek için başlangıçta Alparslan'a karşı Çağrı Bey'in diğer oğlu Süleyman Bey'in hükümdarlığını desteklerken bu desteğin arkasındaki esas neden öteden beri kudretinden çekindiği Alparslan'ı kendi konumunun daha da güçlenmesinin önünde bir engel olarak görmesiydi. Bununla birlikte daha sonraları bir diğer taht davacısı Kutalmış ile mücadele etmek için Alparslan'ın yanında yer almaktan imtina etmemiştir. Bazen de taht davacıları olası bir taht değişikliğini kendileri için fırsat olarak gören emirler tarafından özendirilmişlerdir. Örneğin Kirman Meliki Kavurd Bey, kardeşi Alparslan'ın ölümünden sonra yeni dönemde söz sahibi olmak isteyen emirlerin isyana teşvik edici mektupları neticesinde Sultan Melikşah'a karşı mücadele etmek için cesaret bulmuştur.

Hükümdarların ölümünden sonra ortaya çıkan taht kavgaları esnasında devletin daha iyi yönetilmesi bağlamında doğru kişinin yanında yer almak için safını belirlemesi gereken emirler çoğu kez kendi şahsi menfaatlerine ters olduğunu düşündükleri kimseleri desteklemek yerine zayıf ve tecrübesiz hükümdar adaylarını desteklemişlerdir. Örneğin Halep Emiri Aksungur, Selçuklu Hükümdarı Melikşah'ın ölümünden sonra Berkyaruk ve Tutuş arasındaki taht mücadelesinde kendi manevra alanını genişletmek ve daha rahat hareket etmek adına Berkyaruk'un tarafını tercih etmiştir.

Bu arada Selçukluların tarihinde görülen bütün isyan hareketleri taht kavgalarıyla alakalı değildi. Anadolu'ya yapılan Türkmen akınlarında önemli başarılar elde etmiş olan Tuğrul Bey döneminin önde gelen komutanlarından İbrahim Yınal'ın isyan etmesinin esas nedeni yeterince ödüllendirilmediği ve haksızlığa uğradığını düşünmesiydi. Daha önce Selçukluların hâkimiyetini tanımış olan Huttelan Emiri'nin Sultan Alparslan'ın tahta oturmasından sonraki isyanı iktidar mücadelesinde taraf olmakla alakalı değil, sadece hükümdar değişikliğini fırsat bilerek Selçuklu hâkimiyetinden kurtulma girişimiydi. Benzer şekilde Sağanıyan Emiri Musa da yine Sultan Alparslan'ın hükümdarlığı zamanında Selçuklu tahtındaki karışıklıklardan yararlanarak kendi hâkimiyet alanını güçlendirmek istemiştir. Alparslan'ın çocuklarından birisi olan Melik Tekiş, Selçuklu tahtında hak sahibi

olmasına karşın onun Melikşah'a karşı isyanı tahtı ele geçirmek değil, Horasan'da kendisine müstakil bağımsız bir devlet kurma niyetiyle alakalıydı. Keza, Alparslan'ın oğlu Arslan Argun'un yeğeni Sultan Berkyaruk'a karşı isyanının nedeni de onun taht üzerinde hak iddia etmesi değil, dedesinden miras kalan topraklara sahip olmaya devam etmek istemesi ve Berkyaruk'a tabi olmayı reddetmesiydi. Yine Berkyaruk'a karşı isyan eden Emir Kodan ve Emir Yaruktaş'ın isyanları da taht mücadelesiyle alakalı değildi. Onlar sadece Arslan Argun'un yanında yer aldıkları için cezalandırılmaktan korktukları için isyan etmişlerdi. Selçuklu tarihinde yaşanan bazı isyanlar da sosyal ve ekonomik sorunlar yüzünden halk tarafından destek bulmuştur. Babaî Ayaklanması olarak bilinen ve liderliğini şaman inancına bağlı Baba İlyas adında bir Türk şeyhinin yaptığı Anadolu Selçuklu döneminde yaşanmış olan büyük bir isyan hareketi olup, etrafında toplananlara cenneti vadeden Baba İlyas, konargöçer Türkmenler ile yerleşik hayat süren halk arasındaki çatışmalar ve ağır vergilerden şikâyet eden halkın yoksulluğunu kullanarak devlete karşı isyan için kendisine kolayca taraftar bulabilmiştir.

Sonuç olarak bütün bu isyan ve ayaklanma hareketleri ve özellikle iktidarı ele geçirmek için yaşanmış olan taht kavgaları devletin siyasi, ekonomik, coğrafi ve askerî olarak zayıflamasına yol açmış ve zaman içinde giderek artan bu zaafılar devletin yıkılma sürecinde önemli bir rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

- A.C.S, Peacock, **Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu**, (Çev. Zeynep Rona), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2016.
- AHMED B. MAHMUD, **Selçukname**, (Haz. Erdoğan Merçil), Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1977.
- AHMED B. LÜTFULLAH, **Müneccimbaşı Camii'd Düvel**, Yay. Ali Öngül.
- AKBULUT, D. Ali, **Arap Fütühatına Kadar Maverâünnehir ve Horasan'da Türkler: M.Ö. II-M.Ö. VII Yy.**, "Basılmamış Doktora Tezi" Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum, 1984.
- AKSARAYÎ, **Kerimuddîn Mahmud-î Musâmeretü'l Ahbâr**, (Çev.Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara, 2006.
- AKSOY, Hatice, "Komnenos Hanedanının Doğu Siyaseti Myriokephalon Savaşı", **Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırma Dergisi**, S. 6, 2017.
- AKSÜT, Hamza, **Baba İshak**, Ankara, 2006.
- ALPTEKİN,C., "SelçukluParaları", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, C III, Ankara, 1971.
- ANNA KOMNENA, **Alexiad**, (Çev. Bilge Umar), İnkılap Yay., İstanbul,1996.
- ANZERLİOĞLU,Yonca, "Bizans İmparatorluğunda Türk Varlığı", **Türkler Ansiklopedisi**, C.VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- AYAN, Ergin, **Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı**, İstanbul, 2007.
- AYAN, Ergin, "Büyük Selçuklu Sultanlarının Siyasi Evlilikleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 2008.
- AYDOĞDU ÇOLAK, Pelin, "I. Mesut Dönemi Türkiye Selçukluları-Danışmendli İlişkileri", **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, S. 5, 2019.

BARTHOLD, V. V., **Huttel**, Milli Eğitim Basımevi İstanbul, 1987.

BARTHOLD, V. V., **Moğol İstilasına Kadar Türkistan** (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Kronik Kitap, İstanbul, 2017.

BAŞ, Eyub, “Siracüddîn Alî b. Osman El Üşi'nin Yaşadığı Coğrafya Maveraünnehir”, **Uluslararası Alî B. Osman El Üşi Sempozyum Bildirileri**, TİKA, TDV Devlet Üniversitesi Yay., Bişkek, 2018.

BAYINDIR, A., **Selçuklularda Saltanat Mücadeleleri**, Hiper Yay., İstanbul, 2020.

BAYINDIR, A., “Selçuklularda Taht Mücadelelerine Etki Eden Faktörler”, **Asia Minor Studies**, C. 5, S.10, 2017.

BAYINDIR, A., “Sutan Sencer Dönemi (1119-1157) Selçuklularda Taht Mücadeleleri”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Ankara, 2017.

BEDİRHAN, Yaşar, **Ortaçağ Tarihi**, Çizgi Kitapevi, Konya, 2004.

BAYKARA, Tuncer, **İzmir Şehri ve Tarihi**, Ege Üniversitesi Matbaası, 1974.

BAYKARA, Tuncer, **I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi Şehid**, Ankara, 1997.

BEYHAKÎ, **Tarih-i Beyhakî**, (Çev. Necati Lügal, Haz. Hicabi Kırılancı), TTK Yay., Ankara, 2019.

BEZCİ, Fatih, “Büyük Selçuklularda Fetret Dönemi Saltanat Mücadeleleri”, **Orta Doğu ve Orta Asya Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 2, 2021.

BOSWORTH, C.H., **İslam Devletleri Tarihi**, (Çev. Erdoğan Merçil, Mehmet İşpirli), İstanbul, 1980.

BROCKELMAN, C., **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, (Çev. Neşet Çağatay), TTK Yay., Ankara, 1992.

BUNDARÎ, **Zubdetun-Nusra ve Nuhbatül-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)**, (Çev. Kıyameddin Burslan), TTK Yay., Ankara, 1999.

BURGU, Yavuz Selim, **Anadolu Selçukluları**, Selenge Yay., İstanbul, 2001.

CAHEN, C., **Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler**, (Çev. Yıldız Moran), İstanbul, 1979.

CAHEN, C., **Türklerin Anadolu'ya İlk Girişleri (XI. Yüzyılın İkinci Yarı)** (Çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız), TTK Yay., Ankara, 1992.

CAN, Sevim, **Terken Hatun'dan Valide Sultan'a Selçuklular Döneminde Kadın**, İstanbul, 2008.

CAN, Sevim, **Büyük Selçuklu Devletinde Siyasi Gücün Kadınlar Tarafından Kullanılması, Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla, Büyük Selçuklu Tarihi, Ortaçağda Kadın**, (Ed: Altan Çetin), Ankara, 2011.

ÇAYCI, A., **Selçuklularda Egemenlik Sembolleri**, İz Yay., İstanbul, 2008.

ÇELİK, Sebahattin, **Eski Türk Töresi Gereği Selçuklu Tahtında Hak İddia Etmesi**, Hiper Yay., İstanbul, 2018.

ÇERİBAŞ, Mehmet, "Türk Kültüründe Kut İnancı ve Kut Aktarma Yolları", **Motif Akademi Halk Bilim Dergisi**, C. 14, S. 36, 2021.

ÇEVİK, Rukiye, **Alâeddin Keykubat Devri Türkiye Selçuklularında Devlet ve Sosyal Hayat**, "Yüksek Lisans Tezi", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mart 2015.

ÇİFTÇİ, Ülkü, "Kirman Meliki Kavurd'un Büyük Selçuklu Devleti İçin Önemi", **Cappadocia Journal of History and Social Sciences (Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi)**, S. 19, 2022.

DONUK, Abdulkadir, **Eski Türk Devletlerinde İdari-Askerî Unvan ve Terimler**, İstanbul, 1988.

- DOKDEMİR, Hayati, “Suriye Selçuklu Devleti Hükümdarı Tâcu’d Devle Tutuş’un (1062-1095) Dönemi ve Faliyetlerine Bakış”, **Journal Of Social Hümanities and Administrative Scienses**, S. 7, 2021.
- DURDU, Arslan, “Arslan Argun İsyanına Farklı Bir Bakış”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 2018.
- EBU’L FEREC, **Ebu’l Ferec Tarihi**, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara, 1987.
- ECER, Ahmet Vehbi, “Türkan Hatun”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 6, 1989.
- EL HÜSEYNİ, **Ahbarru’d Devlet-i Selçukiyye**, (Çev. N.Lügal), TTK Yay., 1999.
- EL-YEZDÎ, **Selçukluların Hikâyesi, El-Urâza fi’l-Hikâyeti’s Selcûkiyye**, (Çev. Mehmet Çalışkan), Selenge Yay., İstanbul, 2020.
- ERGİN, Muharrem, **Orhun Abideleri**, Meb Yay., İstanbul, 1970.
- GENÇ, Reşat, “Terken Hatun”, **Türk Ansiklopedisi**, C.XXXI, Ankara, 1982.
- GENÇ, Süleyman, “Selçuklular Tarihinde İbrahim Yınal İsyanı ve Onun Fatımî Arka Planı”, **9 Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir, 2010.
- GENÇTÜRK, Çağatay, “Türkiye Selçulu Sultanı II. Kılıçarslan ile Halep Atabeyi Nureddin Mahmud Arasındaki Münasebetler”, **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.1, 2019.
- GÖKSU, E., **Türkiye Selçuklularında Ordu**, TTK Yay., Ankara, 2010.
- GÖKSU, E., **Selçuklular Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları**, Kronik Kitap Yay., 2019.
- GÖNEN, Ö., **Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Hanedan Mücadeleleri**, “Basılmamış Yüksek Lisans Tezi”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, 2001.

GÜLMEZ, Bengü, “Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud’un (1116-1155) Tahta Çıkışı ve Bunda Danışmendlilerin Rolü”, **Dünya İnsan Bilimleri Dergisi**, S. 2, 2022.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, **İslam Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler**, Endülüs Yay., İstanbul, 1991.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, “Selçuklular Horasan’a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasi, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu”, **Belleten C.VII**, Ankara, 1943.

GÜNLER, Mevlüt, **Türkiye Selçuklu Devleti’nde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet ile Toplum Üzerindeki Etkileri**, “Yüksek Lisans Tezi”, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2010.

GÜRÜN, Kamuran, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, Bilgi Yay., İstanbul, 1984.

HONİGMANN, **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, (Çev. F.İşıltan), İstanbul, 1970.

HOUSTMA, M. TH., “Muhammed Tapar”, **İslam Ansiklopedisi**, C VIII, MEB Yay., 1997.

İBN BİBİ, **Selçuknâme**, (Haz. Mürsel Öztürk), T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996.

İBNİ BİBİ, “El Evamirü’l Ala’iyye Fi’l Umuri’l Alai’yye”, C. II, Ankara, 1996.

İBNÜ’L CEZVÎ, **Fî Târihî’l Ümem’de Selçuklular**, (Çev. Ali Sevim), TTK Yay., ANKARA, 2014.

İBNÜ’L ESİR, **El KâmilF’it Tarîh**, (Çev. Abdülkerim Özaydın), Bahar Yay., İstanbul, 1987.

İBNÜ’L KALÂNİSÎ, **Zeyl-ü Tarih-i Dımaşk**, Beyrut, 1908.

İBN KESİR, **El-Bîdaye Ve’n-Nîhaye**, (**Büyük İslam Tarihi**), (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yay. İstanbul 1995.

İNALCIK, Halil, “Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 14, S. I, Ankara 1959.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat Yay., İstanbul, 1997.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Sultan Melikşah Devrinde Selçuklu İmparatorluğu**, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1953.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Selçuk’un Oğulları ve Torunları”, **Türkiyat Mecmuası**, İstanbul, 1958.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Selçuklu Tarihi**, Meb Yay., İstanbul, 1972.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultan Melikşah**, Meb Yay., İstanbul, 1973.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Melikşah”, **İslam Ansiklopedisi**, C.XIII, Meb Yay., 1997.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Nizamülmülk”, **İslam Ansiklopedisi**, C. IX, Meb Yay., 1997.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyinin Adı: Çaka’mı, Çağa’mı, Çakan’mı?”, **Tarih Dergisi**, İstanbul, 1984,

KAYA, P., “Sultan Sencer Devrinde Batınîlerle Yapılan Mücadeleler”, **Tarih Dergisi**, İstanbul, 2013.

KAYA, Selim, **Birinci Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi 1192-1211**, “Doktora Tezi”, İstanbul Üniversitesi., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2001.

KAZVÎÎ, HAMDULLAH MÜSTEVFÎ, **Tarih-i Güzide**, İran, 1339.

KELEŞ, Bahattin, “Baba İshak İsyanı’nın Anadolu Selçuklu Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 23.

- KESİK, Muharrem, “Kutalmış’ın Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Gayretleri”, **Türk Kültürü**, Yıl, XXXIX, S:454, Ankara, 2001.
- KESİK, Muharrem, **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi, Sultan I. Mesud Dönemi (1117-1155)**, TTK Yay., Ankara, 2003.
- KESİK, Muharrem, “Zünnun”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2019.
- KESİK, Muharrem, “Pervane”, **DİA**, C. 34, İstanbul, 2007.
- KESİK, Muharrem, “Sadeddin Köpek”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2008.
- KESKİN, Uğur, **I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in Bizans Serüveni ve Bizans ile Mücadeleleri**, “Yüksek Lisans Tezi”, Konya, 2006.
- KELEŞ, Bahattin, “Baba İshak İsyanı’nın Anadolu Selçuklu Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 23, 2018.
- KILINÇÇEKER, Özlem, “Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk Dönemi Saltanat Mücadeleleri”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 18.
- KİTAPÇI, Zekeriya, “Türkan Hatun ve Selçuklu Saraylarındaki Talihsiz Siyasi Taht Mücadeleleri”, **Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 4, Konya, 1990.
- KİTAPÇI, Zekeriya, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, Konya, 1994.
- KİVAMEDDİN, Burslan, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, TTK Yay., Ankara, 1999.
- KOCA, Salim, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, **Türkler**, C. II, Yeni Türkiye Yay., 2002.

KOCA, Salim, **Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri**, Ankara, 2011.

KOCA, Salim, “Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Alâeddin Keykubat’ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı” **SÜTAD**, S. 25, Konya, 2009.

KOCA, Salim, “Dini İnançları ve Düşüncelerin Politik Amaçlarda Kullanılmasına Dair, Selçuklu Devrinden Verici Bir Örnek, Babaîler Ayaklanması”, **Gazi Türkiyat**, 2012.

KOCA, Salim, **Sultan I. İzzeddin Keykavus 1211-1220**, TTK Yay., Ankara, 1997.

KÖK, Bahattin , “Nureddin Zengi Mahmud”, **DİA**, C. 33, İstanbul 2007, s. 260.

KÖPRÜLÜ, Fuat, “Türk ve Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuniyeti”, **Türk Hukuk Tarihi Dergisi**, S. I, Ankara, 1994.

KÖYMEN, M. A., **Selçuklular Devri Türk Tarihi**, TTK Yay., Ankara, 1969.

KÖYMEN, M. A., **Tuğrul Bey ve Zamanı**, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976.

KÖYMEN, M. A., **Alparslan ve Zamanı**, Meb Yay., İstanbul, 1972.

KÖYMEN, M. A., “Tuğrul Bey”, **İslam Ansiklopedisi**, C.XII-II, İstanbul, 1988.

KÖYMEN, M. A., **Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devletinin Kuruluşu**, C. 57, 1993.

KÖYMEN, M. A., “Alparslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 1966.

KÖYMEN, M. A., “Selçuklu Hükümdarı Büyük Alâeddin Keykubad ve Anadolu Savunması”, **Belleten**, C. 52, S. 205, Ankara, 1988.

RALPH-JOHANNES, Lilie, “XII. Yüzyılda Bizans ve Türk Devletleri”, (Çev. Yusuf Ayönü), **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XX, 2005.

LEVENTOĞLU, Mazhar, “Türk Selçuklu Sultanı Alparslan”, **Ajanstürk Tarih Yayınları Serisi**.

MERÇİL, Erdoğan, **Kirman Selçukluları**, TTK Yay., Ankara, 1989.

MERÇİL, Erdoğan, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, TTK Yay., Ankara, 1991.

MERÇİL, Erdoğan, “Bizans’ta Selçuklu Hanedan Mensupları”, **Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bilgiler**, C. II, TTK Yay., Ankara, 1994.

MERÇİL, Erdoğan, **Büyük Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi**, Nobel Akademik Yay., Ankara, 2005.

MERÇİL, Erdoğan, **Gazneliler Devleti Tarihi**, TTK Yay., Ankara, 2007.

MERÇİL, Erdoğan, **Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri**, TTK Yay., Ankara, 2007.

MERÇİL, Erdoğan, “Sultan Tuğrul Bey Zamanında İran”, **Makaleler (Selçuklular)**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2011.

MEVDÛDÎ, **Selçuklular Tarihi**, (Çev. Ali Genceli), Hilal Yay., İstanbul, 1971.

MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah, **Camiu’d Düvel: Selçuklular Tarihi (Horasan, Irak, Kirman, Suriye Selçukluları)**, (Der. Ali Öngül), Akademi Kitapevi Yay., İzmir, 2000.

NUR, Rıza, **Türk Tarihi**, Kutluğ Yay., İstanbul, 1973.

OCAK, Ahmet Yaşar, “Baba İshak”, **DİA**, C. 4, İstanbul, 1991, s. 369.

OCAK, Ahmet Yaşar, **Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslam Türk Heterodoksisinin Teşekkülü**, İstanbul, 2011, s. 115.

ORUÇ, Züriye, “Sultan Sencer’in Esareti”, **Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırma Dergisi**, 2020.

ÖGEL, B., **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara, TTK Yay., 2014.

ÖNGÜL, Ali, **Selçuklular Tarihi I, Büyük Selçuklular, Irak, Kirman, Suriye Selçukluları**, Çamlıca Yay., İstanbul, 2014.

ÖNGÜL, Ali, **Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler**, Çamlıca Yay., İstanbul, 2014.

ÖZAYDIN, Abdulkerim, **Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, TTK Yay., Ankara, 1990.

ÖZAYDIN, Abdulkerim, “Berkyaruk” **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. III, 1992.

ÖZAYDIN, Abdulkerim, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 2001.

ÖZAYDIN, Abdulkerim, “Kavurd”, **DİA**, C. XXV, Ankara, 2002.

ÖZAYDIN, Abdulkerim, “Muhammed Tapar”, **DİA**, C. XXX, İstanbul, 2005.

ÖZAYDIN, Abdulkerim, “Kılıçarslan II”, **DİA**, C. 25, Ankara 2022.

ÖZAYDIN, Abdulkerim, “Büyük Selçukluların Hizmetinde Bir Aile Porsukoğulları”, **Tarih Dergisi**, 2020.

ÖZAYDIN, Abdulkerim, “Danişmendliler”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yay., İstanbul, 1992.

ÖZTOPRAK, Fahrettin, **Oğuzların İsyanı ve Babaî Türkmenler**, İstanbul, 2012.

PARLAK, Türkmen, **Ege Denzinde İlk Türk Derya Beyleri**, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İzmir, 1979.

RÂVENDÎ, **Rahatu’s- Sudûr ve Ayetü’s-Surur**, “Trc. Ahmet Ateş”, TTK Yay., Ankara, 1957.

- REŞİDÜDDİN, FAZLULLAH, **Camı’u’d-Tevarîh**, (Çev. E. Göksu-H. Güneş), İstanbul, 2010.
- SERTKAYA, Pınar, **Türk Tarihinde Terkenler**, “Yüksek Lisans Tezi”, Selçuk Üniversitesi, 2011.
- SEVİM, Ali, **Türkiye Selçukluları Tarihi I**, Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, 1981.
- SEVİM, Ali, “Keyhüsrev I”, **DİA**, C. 25, Ankara 2002.
- SEVİM, Ali, “Tutuş” **İslam Ansiklopedisi**, C. XII, 1997.
- SEVİM, Ali, “Tutuş’un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü”, **Belleten**, C. XXVII, Ankara, 1966.
- SEVİM, Ali, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, TTK Yay., Ankara, 2000.
- SEVİM, Ali, **Ünlü Selçuklu Komutanları**, TTK Yay., Ankara, 1990.
- SEVİM, Ali, **Anadolu’nun Fethi (Selçuklular Dönemi)**, TTK Yay., Ankara, 1993.
- SEVİM, Ali-MERÇİL, Erdoğan, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, TTK Yay., Ankara, 1995.
- SEVİM, Ali-YÜCEL Y., **Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi**, TTK Yay., Ankara, 1989.
- SİBT İBNÜ’L CEVZİ, “Mir’âtüz-Zaman”, **Belgeler**, C. XIX.
- SUTAY, Gonca, “Büyük Selçuklu Devletinde Kadın ve Siyaset”, **Uluslararası İslam ve Kadın Çalıştayı**, Iğdır Üniversitesi, 2018.
- SÜMER, F., “Arslan Argun”, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul, 1991.
- SÜMER, F, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları**, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 1972.

SÜMER, F, “Selçuklular”, **DİA**, C. XXXVI.

SÜMER, F, “Tuğrul Bey”, **DİA**, C. XLI.

SÜMER, Faruk, “Keykubad I”, **DİA**, C. 25, Ankara 2002, s. 358.

TABAKOĞLU, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul, 1998.

TEKİN, Arslan, **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, 2012.

TOGAN, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Tarih Araştırmaları, No:2 C.1.

TURAN, O., **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1999.

TURAN, O., **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1998.

TURAN, O., “Keyhüsrev I”, **İA**, C. VI, İstanbul, 1977.

URFALI METEOS, **Urfalı Meteos Vekâyinâmesi ve Papaz Grigor’un Zeyli**, (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK Yay., Ankara, 1962.

UYUMAZ, Emine, **XI. Yüzyılın Sonu – XIV. Yüzyılın Başları Türkiye Selçuklu Devleti’ne Gelen ve Giden Elçiler**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yay., 2011.

ÜLKER, Necmi, “Batı Anadolu’nun Türkleşmesi Örneği”, **Türk Ansiklopedisi**, C. VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

YAZAR, Nurullah, **Selçuklu Devletinde İsyânlar**, “Yüksek Lisans Tezi”, Ankara Üniversitesi, 2007.

YAZAR, Nurullah, “Kirman Meliki Kavurd Bey’in Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Teşebbüsleri”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 10, S. 19, 2011.

YAZICI, N., **İlk Türk İslam Devletleri Tarihi**, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2014.

YAZICIZÂDE, Ali, **Tevârih-i Âl-i Selçuk- Oğuzname Selçuklu Tarihi**, (Haz. Abdullah Bakır), İstanbul, 2009.

YINANÇ, Mükremin Halil, **Türkiye Selçuklu Devri, Anadolu'nun Fethi**, C. I, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1944.

YINANÇ, Mükremin Halil, “Danışmendliler”, **Büyük İslam Ansiklopedisi III**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Eskişehir, 1997.

YUSUF HAS HACİP, **Kutadgu Bilig**, (Çev. R.R. Arat), TTK Basımevi, Ankara, 1985.

ZETTERSTEEN, K. V., “Berkyaruk” **İslam Ansiklopedisi** ,C. II, Meb Yay., İstanbul, 1997.